

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

63.

-JÓKAI MÓR

A BARÁTFALVI LÉVITA

(1898)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

Sajtó alá rendezte
MOLNÁR JÓZSEF

*Magy. iv. I. 3.
92, 922.*

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1969

69.67027 Akadémiai Nyomda, Budapest

Most harmincnyolc esztendeje, hogy az „Elátkozott család” című regényemet az olvasóközönség elé bocsátottam befejezetten, de mégis befejezetlenül. Annyiban egész volt a történet, hogy a vezéreszme kiszenvedett benne, az ellentétek összesimultak, átokmondó és átokviselő együtt bukott el, s együtt megnyugodott; de fönmaradt a rejtély: mi lett a regény fiatal hőseiből, akik eltűntek, családjaikra nézve meghaltak, s akiket aztán egy harmadik halálra keres — s akinek arra nagyon erős oka van.

Azon művem utószavában azt ígérem, hogy majd megírom én ennek a rejtélynek a kibonyolítását egy újabb regényben, aminek a címe: „A barátfalvi lévita.” A befejezett regény annyit fecseg ki a titokból, hogy a kalandor hős valahol a Bükk rengetegciben él elrejtőzve, mint lévita.

Azóta én folyvást viselem ennek a regénynek a tárgyát, mint Jupiter viselte a fiát, Bacchust, a testében (hohó! ne kezdjük olyan magasan!), mint rossz adós a váltóóvást a zsebében, anélkül, hogy az adósságom leróttam volna.

Nagyobb adósságaim voltak, azokat kellett lefizetnem. Irányregények, négy-öt kötetesek. Kedvenc eszméim, amikbe szerelmem voltam, aztán meg egyéb *certa quoniam*.

Most azután elkövetkeztén a karácsony hava, ismét elővesz a lelkiismeret-furdalás: számadásrendezés. Kinek tartozunk még? Minden adósságunkat tisztáztuk már? Nincs már semmi gondunk? Rábízhatjuk egészen a kis Jézuskára, hogy aggassa tele a karácsonyfát annak az ártatlan léleknek gyermekei

öröme, aki még hisz, szeret és remél: — többet nem tud.

Azt kérdezi tőlem a minap (nyomtatott levélben) egy író-pajtásom, hogy mondjam meg neki, mikor volt a legboldogabb karácsonyom életemben, s mi volt annak az okozója? Azt hiszeni, hogy mind az ezer fölszólításra azt a választ fogja kapni: „amikor az anyám karján ültem, s vártam, hogy az angyal mikor csönget. Kinyílik az ajtó, tündöklük a karácsonyfa, s én megtudom, hogy mit hozott nekem a kis Jézus”. Mindenki ugyanezt felelheti arra, nem más.

De én nem így felelek rá. Nálunk nem csináltak karácsonyfát, betlehemet sem mutogattak; puritán szokásokat tartottunk.

Nekem a legboldogabb karácsonyom volt 1848-ban.

Útban voltam; világosan szóljunk: futottam. Kergettek. A hátam mögött villogott az ég, nem villám volt, hanem ágyúlobbanás, vert sereg utóhada védte a visszavonulást. Fejem fölött károgtak a hollók, varjúk; azt mondták, rám várnak, vagy hogy nem kár értem, nem értettem egészen. Az út rögös volt, a hó csak szállingózott. A szekérnek nem volt ernyője, s rajtam csak egy karbonári felleghajtó, köröskörül sík pusztaság, aztán madárfagyasztó hideg, amilyen azóta soha. Ami rajtam volt, az volt az enyim. A szállás, ahova az éjszaka betértett, fűtetlen szoba volt, a vendégség fekete kenyér és szalonna, fagyos: — az ágy földre vetett zsuppszalma, melyben az egerek cincogtak éjszaka, reggelre az ivópoharamban jéggé fagyott a víz; fölébresztett a megzörrenő ablak, ágyúdörgés kopogtat: „odább, odább”. A ködtől nem látszik a vidék. A ködtől nem látszik a remény!... De mellettem volt a szép, ifjú feleségem, aki szeretett, s minden nyomort, búbánatot megosztott velem.... Ez volt az én legboldogabb karácsonyom.

Ez az oka, hogy így karácsony táján elővesznek azok a nyugtalanító érzések, amikről nem tudja az ember, hogy mit akarnak, biztatnak-e? vádolnak-e? valamire visszaemlékez-

tetnek-e? vagy talán valamit visszakívánnak-e? Fájnak-e vagy jólesnek? Most is olyan köd előttem, mint *akkor*.

Az ilyen kedélybizsergésben jut eszembe az 1858-ból fönnmaradt adósság: az olvasónak megígért regény. Itt élt az azóta folyvást, mint a fába nőtt béka, a fejemben, hozzuk napvilágra, hátha még megél?

Minthogy azonban a mai napság olvasóiról bajos föltennem, hogy emlékeznek a harmincnycs év előtt olvasott regényemre, jobbadán még nem is születtek akkor, annál fogva legyen megengedve nekem, hogy ezen regényben a megelőző történetből itt-amott az elszakadt fonalakat a régivel összekötögessem.

Üdv az olvasónak!

1896. december 14.

Jókai Mór

A BÖJTÖS EBÉD

Karácsony előtti pénteknap volt.

Ezt azon időkbén nagyon meg szokták ünnepelni Miskolc városában.

A három római katolikus templom tornyaiban, egymást föl váltva, zúgnak az ájtatosságra hívogató harangok. Hogy a reformátusok és evangélikusok templomainak tornyaiban nem zúgnak, arra azoknak harminchárom okuk van. Az első az, hogy nincs harangjuk. Tornyük sincsen; templomuk is csak egy van, fönn az Avas hegytetőn; régi erős építmény; nem messze tőle egy torony, de ez csak ellenséget megfigyelni való őrtorony. Csak ötven esztendővel később épült az a mostani város közepén.

De vármegyeháza már volt; szép emeletes épület, abban lakott az első alispán. A másodalispán a saját nemesi salva guardiájában rezideált.

Városháza még nem volt. A bíró a saját házában tartotta a hivatalát, amire könnyű volt rátalálni az ajtaja mellé kitett kalodáról.

A vármegyeházánál kék mondúros hajdú strázsál kivont karddal, alá s föl sétálgatva a hosszú kapu alján végignyújtott gyalogjárón. Valahányszor a kapuhoz kerül, kidugja rajta a fejét.

Mikor aztán egyszer megint kikukkant a kapuajtón, jó szerencse, hogy ki nem szúrta a szemét annak a belebőlvő alaknak, akinek a háromszögletű kalapjával összeütötte a csákóját.

— Holberdó! Ki vagy, ha Istentől vagy?

A jövevény csakugyan megijedni való figura volt. Olyan magas, mint az ótestamentomi Góliát; a háromcsücskéjű kalap egész a szeméig lenyomva, a hosszú bő fekete köpönyeg pedig az orra hegyéig átvetve.

— Pardon! — dörmögé az a köpönyeg alól.

— Semmi pardon! Mi van az alatt a köpönyeg alatt?

A magas úrnak szét kellett tárnia a köpönyegét, hogy fölfedezze az alakját.

S a fegyveres őrnök bizony elég sok fölfedezésre méltója akadt.

— Micsoda hacuka! Milyen habdák! Pulider meg nincs? Hát ebben a bőrtokban mi van?

— Vadászpuska.

— Hát nem tudja az úr, hogy puskával nem szabad a vármegye házába belépni? Ide vele!

S a látogató úrnak meg kellett engednie, hogy a strázsa elvegye a vállára akasztott puskát; akkor aztán a fegyverzet kiegészítő részét, a vadásztáskát is odaadta neki; de még a köpönyegét is rábízta; azokat mind egy szegre fölakasztá a rendnek éber őre.

Akkor kérdé, — hogy „hová igyekezik az úr?”

— A vicispánhoz. Hol a szállása?

— No né, a bolond? Hát már most én tudjam, hogy hol a vicispánnak a szállása?

— Hát nem tudja kend?

— Hiszen kettő van. Első vicispán meg második vicispán, az egyik itt lakik, a másik amott.

— Hát az első vicispáné.

— No már azt megmondhatom. No hát úgy beszéljen az úr. Szóbul ért az ember. Hát csak itt menjen be ezen a grádicson, azután végig a folyosón, mindjárt rátalál az ajtajára.

— Numeró hány?

— Nincs itt semmi numeró, csak a szag után induljon az úr; amely szobájától keresztül fenyőmag-füst illamlik kifelé, az az első vicispán kvártély.

(Az a fenyőmag-füst a parasztbűz előlésére való.)

Az idegennek látszó s a kiejtéséről még inkább hallatszó úri ember sietett föl a lépcsőkön, két fokot lépve át egyszerre; csakugyan rátalált az igazi ajtóra, melyre kívülről a statárium volt kiszögezve. Benyitott rajta. Az előszobában nem talált senkit. Hosszú falócák voltak a fal mellett kikopva a rajta üléstől, a fal elég barna a hozzátámaszkodástól. Itt uralkodik a fenyőmag-füst illata.

Onnan benyitott egy másik szobába. Ott sem volt senki. Az ablaknál volt két íróasztal, négy székkal. Nagy ólom kalamárison rajta, fa porzótartókkal, nagy ollókkal, amik láncal voltak odakötve az asztal korlátjához, hogy valaki el ne vihesse. A padló szép tarka a tintacsöppektől. Ezt a szobát dominálja a dohányfüst aromája.

Még beljebb hatolt egy harmadik szobába. Az már terem volt nyitott almáriumokkal, amik tele voltak akták csomagai-val, súlyos pandektákkal, középen egy hosszú, zöld asztal, a mellett tizenhárom bőrös szék. Ebben a teremben az ócska papiros doha előkelősködött.

A harmadik teremben sem talált senkit.

No innen ugyan mindent ellophatnának.

Ha ugyan akadna olyan bolond tolvaj, aki ezt a mindent ellopja.

A szomszéd teremből végre emberjelző neszt hallott: tányércsörömpölést.

Oda is benyitott. Ott már kellemes illat fogadta: az ecettel volt kifüstölve.

A pohárszékek, almáriumok, tányértartók elárulták, hogy az az ebédlő. De még inkább a hosszú asztal a középen, mely végig volt terítve fehér sávolyos abrosszal, de teríték csak egyetlenegy volt rajta: az asztalfőn; két ezüsttányér egymásra

téve, mellette ezüstnyelű kés, villa, kiskanál, nagykanál, merőkanál, sótartó, borstartó és egy aranyozott ezüstpohár.

Az asztalnál egy hajdú serénykedett, kék mondúrban, zöld zsinórral, sárga pitykéssel, piros nadrágban, sárga csizmában; a haja fekete volt, hátul copfban fonva, a bajusza is fekete, hegyesen előre viaszkolva.

— Az első vicispán urat keresem! — sietett az idegen úr idejöttét igazolni a rábámuló hajdú előtt. — Jelentsen be nála.

— A tekintetes első vicispán úr templomban van áhítatoskodni.

— Hát a vicispánné?

— A tekintetes vicispánné asszony pedig nem lakik a vármegeyházán, hanem otthon a dominiumán, a saját kastélyában.

— Valami kancellistája vagy szekretáriusa csak van a vicispánnak, akivel beszélni lehet.

— Igen is van négy patvaristája, de azoknak ma, ünnep lévén, vakációjuk van, otthon ebédelnek a mámjajaiknál.

— Hát akkor majd megvárom a vicispán urat, amíg a templomból hazajön.

Azzal nem várva a „tessék”-et, elhelyező magát a nagy bőrkanapén, a két lábát szétnyújtva a kappenstiblikkel.

— Az én nevem báró Kadarkuthy Viktor.

— Az én nevem pedig János.

A hajdú azt hitte, hogy így illik az.

— Ne hát hallja kend, János, mindig ilyen átkozott hideg van a vicispánnak a szobáiban, mint most?

Azok még aznap nem voltak befűtve, s a báró sajnálta már nagyon, hogy a köpönyegét odalenn hagyta az őrszobában.

— De majd mindjárt meleg lesz itt, csak a rabok feljöjjenek.

S nemsokára hallatszott a csörömpölés, amit a rabok a lábukra kovácsolt harminhárom fontos vasakkal eszközölnek, s az első dörömbölés az ebédlő kályhájában.

Kívülről fűtöttek minden kályhát, kit a folyosóról, kit a konyhából: az volt az igazi uraság.

Az a kemence valódi osgyáni gelencsérremek volt, felül nagy római urnával. Elfért benne egyszerre egy fertály öl fa.

A János hajdú elővett a szekrényből egy mázos fazekat, aztán meg egy cinkanalat.

Mindjárt megmagyarázta a dolgot a báró úrnak.

— Mert hát, tetszik tudni, ennek a kályhának az a virtusa, hogy amikor belegyújtanak, akkor egy darabig füstöl, de csak addig, amíg a fa jól lángra nem kap. A tekintetes vicispán úr osztég nem szereti a kályhafüstöt. Azért nekem mindig ki kell ókumlálni, hogy melyik hasadékon füstöl a kályha, azt azután én nagy hirtelen bekenem ezzel a szilvalekvárral: ez arra való. De hát minden fűtésnél más-más hasadékon füstöl. Ahun van ni! Nem mondtam? Most meg éppen a tetején füstöl.

Azt azután egy székre fölhágva kellett elfojtani, amit János hajdú csakugyan a lekvárba mártott cinkanal nyelével eszközölt ki. Akkor aztán ropogott, pattogott a tűz a kályhában.

Egy kis füstszag mégiscsak maradt a szobában.

Ezen pedig akképp segített a János, hogy egy megtüzesített vaslapátot hozott be, s arra porrá tört cukrot hintett: azzal tömjénezte be az ebédlőt.

A báró kezdte már érteni, hogy miért kell az első vicispán lakására a szagáról rátalálni.

— No most mindjárt jön a tekintetes vicispán úr a templomból — mondá János. — Hallom a minoriták kis tornyából a csengettyűszót. Vége lesz a misének. Csak tessék addig itt mulatozni

Azzal kivitte a vaslapátot, az a konyhába való, s magára hagyta a látogatót.

A báró följegyezte magának azt a nagy bizalmat a cseléd részéről, aki őt, az először látott idegent magára meri hagyni ennyi ezüstneművel.

Ebbeli büszkeségében aztán egészen elbízta magát. Megnőtt a taraja, ahogy a német szólásmód tartja.

Odaállt az ebédlői nagy tükör elé, aminek a rámája is csupa tükör volt, csupa köszörült üvegből, s végignézte magát.

Igazán volt miben gyönyörködnie!

Ha egy kicsinyt meggörbítette a nyakát, hát még az arcát is megláthatta a tükörben, különben az arca már a tükörráma cikornyái között sokszorozódott.

A pofa impertinens szőke volt, olyan serte hajlamokkal bíró hajjal, hogy azt hátul sehogy sem lehetett becsületes copfba csavarintani, mindenfelé álltak ki a szálak a hajtáskából, úgy végződvn a záró mászinál, mint egy elnyűtt meszelő; a két halántékot fedő hajbodrok pedig, amiket úgy híttak, hogy „vuklik”, valószínűleg régen nem lévén fölsütve, kiegyenesültek, és meredtek szerteszerűen. Az arca rosszul volt borotválva és összemetélve; ez bizonyosan saját munkája volt, hanem egy nagy vágás a szem végétől a száj szegletéig, az idegen manupropria lehetett rajta. A világosszőke hajszínnel diszharmóniában álltak a szúrós fekete szemek, szőke pillákkal környezve s lilaszín karikákkal körülfogva. Bajusza egy csöpp sem volt, amire pedig nagy szüksége lett volna vastag, duzzadt ajkainak, amik valóságos vadállati kifejezést adtak az arcának. Az álla messze előrenyúlt, két szakaszra válva, s az egyik részéből nagy bibircsó meredt elő, az az egy volt szakállal ellátva.

S ennek a *fizin:iskának* a kiegészítéseül még valami olyan idegen szabású öltözetet viselt, amelyet soha a magyarok nem láttak (sem itthon, sem Bécsben, ahová nagyon sokat jártak). Valamikor meggyzínű bársonykabát, nagy lapos aranygombokkal, megkopva, megtükrösödve, színehagyott tarka hímzésekkel az elején; mellénye combig érő, virágos selyem, elől kiforduló drága, de bepiskolt cipkefodrokkal. Valamikor sárga szarvasbőr nadrágján sötét zsírfoltok. A franciák ez időben buggyos, sok ráncú „culotte”-ot viseltek, a lábszáron selyemharisnyát és csatos cipőt. Ez pedig végezte mindezt egy lovászmesterre szabott, túrt szárú lovagcsizmával, amire hosszú nyelű sarkantyúk voltak szíjjal fölkötve.

Félrehúzta a száját a tükörbe nézve.

— Elég cudar vagy, ugye? — dörmögé. — Az a jó.

Nagyon meg volt elégedve magával.

Egyedül maradván, elkezdett alá s föl sétálgatni a teremben. Végtül végig mérte nagy léptekkel.

Az első sétánál tizenhárom volt a lépés a terem egyik ajtajától a másikig; az utolsónál már csak tíz. Minden tournál bele-nézett a tükörbe.

Egyszer aztán azon kezdte magát észrevenni, hogy izzad a homloka.

A nemrég oly farkasordító módon hideg terem kegyetlenül be volt fűtve. A rabok ugyancsak *bepörnyeztettek*.

Ez meg már nagyon is sok a jóból.

A János hajdú mondhatná már nekik, hogy ne fűtsenek többet.

Hanem a János hajdú nem mutatta többé magát.

S a rabok még egyre zuhogtatták onnan kívülről a hasáb-fákat a kályha oldalához.

A báró rászánta a fejét, hogy maga megy ki a folyosóra, ráparancsolni a rabokra, hogy hagyják már abba a pokolban teljesítendő munkájukat.

Az ebédlő ajtaján kimehetett, hanem a tanácsterem ajtaját már alaposan bezárva találta maga előtt.

Ahá! A János hajdú nem olyan együgyű fickó, mint amilyennek látszik: ha a vadidegen látogatót egyedül hagyta az étkezőteremben azzal a sok ezüstneművel, volt ahhoz való esze, hogy a következő szobának az ajtajában kétszer ráfordítsa a kulcsot, hogy az el ne illan-hasson onnan.

Ez már aztán dühbe hozta a bárót.

Hogy őt a hajdú ide bezárta. Hát fölteszi róla, hogy ő tolvaj. Elkezdett az ajtón dörömbözni a két öklével meg a sarkaival. Mindhiába. Még két szoba volt azon túl, senki sem hallotta sem a zuhogást, sem a káromkodást. Az ablakok a

rabok udvarára nyíltak, s azok annál jobban fűtöttek, minél inkább kiabált rájuk az ablakon keresztül.

Az ablakokat pedig nem lehetett kinyitni, mert azok kulcsra jártak.

A szobák levegője a gőzfürdő hőmérsékével kezdett vetekedni.

A báró kínjában minden okiratos almáriumot fölnyitogatott, hogy azokból csaljjon elő egy kis hideg levegőt. Az ugyan dohos volt, de mégis enyhített. Aztán egynémely aktának a címzetéből megtanulta, hogy az első vicispánnak a neve Thomasius de Dédes, de eadem et Sajó-Balaton; a címe pedig „perillustris et generosus vice comes”. (Amit eddig nem tudott.)

Azután levetette a bársonyfrakkját meg a hosszú selyem-mellényét, hogy a hőséget elviselhesse. Olyan veres volt már az arca, mint a főtt rák.

Végre kulcsot hall nyikorogni az ajtózárbán.

Odarohant dühösen, elszánva, hogy a János hajdút menten agyonüti, amint keze ügyébe kerül.

Nagyot bámult aztán, mikor az ajtó kinyílt, s nem a Jánost látta maga előtt, hanem egy másik hajdút. Amannak fekete volt a haja, hegyes a bajusza, ennek meg fehér a haja, csavarintott a bajusza; de sűrű fekete szemöldökű, hosszúkás, csutora alakú ábrázatja.

— Hát kend nem a János?

— Nem ám. Én a Tamás vagyok. De hát az úr kicsoda? Hogy kerül ide?

— Én báró Kadarkuthy vagyok. A vicispán urat keresem, s a gazember hajdú, a János rám zárta az ajtót, s rám fűtette a kályhát.

— Az ám. A János a fűtettő hajdú, én meg a szellőztető hajdú.

— No hát szellőztesse ki íziben ezt a Sidrák-Mizsák-Abed-negő kemencéjét.

Tamás megselekedte, nála volt az ablakzár generáliskulcsa.

Kitárta az ablakokat. A betóduló hideg légtől a szobában levő párázat egyszerre hókristállyá alakult.

A báró odaállt az ablakba azon nekivetkőzötten.

— Ne álljon az úr az ablakba, mert csúzt kap.

— Nem kell locsogni. Én jeges vízben fürdöm. Nem árt meg semmi.

Hát a Tamás hajdú nem szólt többet, hanem átment az ebédlőből a többi szobákba is kinyitogatni az ablakokat. Itt ez a szokás. Először kegyetlenül befűtenek, azután kinyitogatják az ablakokat. Van a vármegyének fája elég.

Ekkor azután jól kihűtőzvé, eszébe jutott a bárónak, hogy felöltse ismét a levetett öltönydarabjait; a mellénnyel hamar elkészült; hanem annak az átkozott bársony szárduthnak olyan szűkek az ujjai, hogy annak a fölhúzásához segítség kell, hogy az ember a csipkefodros karelőjét keresztülfúrhasa rajtuk.

— Héj, Tamás! — kiabált a báró.

Nyílt az ajtó, belépett rajta valaki.

— Adja kend föl rám azt a szárduthot.

Megtették neki ezt a szívességet.

Csak azután, hogy belevonaglóta magát a szűk felöltőjébe, kezdte kontemplálni, hogy ez az ember megint nem az előbbeni ember. Az arca ugyan nagyon hasonlít amazéhoz, csak hogy a megcsavart bajusz helyett ennek kurtára nyírott bajusza van; aztán nem is aranypitykés kék mondúrt visel, hanem skófiummal kivarrott, rókamálás kancamentét és zöld csizmát.

— Nem a Tamás? — hebegé zavarodottan.

— De Tamás vagyok. Dédesy Tamás vicispán, szolgálatjára.

— Ah! Mille pardon! Én stokfis! A nevem báró Kadarkuthy Viktor. De hogy engedhettem meg, hogy a kabátomat főségitse?

— Örültem, hogy szolgálatjára lehettem a báró úrnak.

— Ördög vigye-ezt a nagy hasonlatosságot! Nem fogok sokáig alkalmatlanokodni. Csak egy kérdést akarok intézni a tekintetes vicispán úrhoz.

— Ex offo?

— Igen is. Hivatalos kérdést.

— Akkor tessék azt elhalasztani. Ma szent karácsony péntekje van, s ezen a napon délelőtt semmiféle hivatalos aktusra nem reflektálok.

Kadarkuthy Viktor bosszús gesztusokat csinált kezével, lábával:

— Ezt én nem értem! Igazán nem értem.

— Keresztény római katolikus az úr? — kérdé komoly benevolizáló arccal a vicispán.

— Mit tudom én? Azt sem tudom, az apám megkereszteltetett-e? Az apám ateista volt: — manichéus.

— Ismertem.

— No, akkor engem is ismer a vicispán úr. Én pedig szabadkőműves vagyok.

— És így meg sincs bérmálva a báró úr?

— Az már igen; valahány pap keze ügyébe kaphatott, az mind pofon ütött, s elnevezett Cacusnak, Lycaonnak, Sénakéribnek.

— És így meg sem gyónt a báró úr soha.

— Ugyan mit gyóntam volna meg? Hisz nekem az egész tízparancsolat abszurdum. Soha meg nem tudom bocsátani a kereszténységnek, hogy a szép Vénus-szobrokat eltávolította az oltárokról, s mást tett a helyükbe.

— Ne beszéljünk hát erről — mondá a vicispán. — Kettőnk között ég és pokol a különbség. Minthogy azonban én igazhitű keresztény katolikus vagyok, akinek a vallási konvikciója tiltja, hogy nagy ünnepnap délelőttjén hivatalos kauzában korrespondéáljon, de amellet az ősmagyar regulát is tartom, melynél fogva ebéd idején érkezett vendéget megmarasztalni kötelesség: annál fogva meginvitálom a báró urat, hogy foglal-

jon helyet az asztalomnál; vegyen részt frugális ebédemben, s asztal felett mondja el előttem az egész kauzát, melyben intervenciómat kívánja; ebéd után majdan megadom rá az indorzátát.

Kadarkuthy Viktor meghajtotta magát, elfogadta a meghívást.

A vicispán intett a Tamás hajdúnak, aki már az ura szemöldökének a beszédjét is értette, sietett a vicispán terítéke mellé még hasonló ezüsttányérokat elhelyezni a többi szükséges ét-szerekkel. Az mind ősokról maradt antik volt.

— Még egy besteket tegyen kend oda az asztal végére.

— Ezüstöt?

— Nem. Jó mély cseréptányért tegyen neki, mert annak a vendégnek jó appetitusa fog lenni.

Ezalatt a másik hajdú is bejött; az meg a szalvétákból két-lábú csókákat formált ki, s minden tányér mellé egy formásan összefonott süteményt helyezett el, amit a magyarok perecnek hívnak, a németek pedig heilige striclinek. Kemény az, mint az elefántcsont.

Az asztal körüli szolgálatot állandóan két hajdú teljesíté, pedig csak két úr volt. De jött egy harmadik is.

— Hívja kend be a Matust — mondá a vicispán a Tamás hajdúnak, míg a János hajdú kivitte a levesestálat a konyhába.

Az öreg hajdú behozta az új vendéget. Egy kicsit taszigálni kellett az öklével hátba, mert nem akarózott neki a lépegetés.

A Matus jámbor szűcslegény volt; arról lehetett megismerni, hogy hiúzprémes dolmánya volt. Más nem viseli a hiúz-bőrt, mert tarka. A mellénye piros volt, ólomgombokkal; azon alul pedig csizmaszárig érő fehér gyolcs öltözet lobogott, amit a régi magyarok úgy híttak, hogy „gatyá”. Ami december vége felé igazán parádés viselet.

A legény hórighorgas termet volt, fakó ábrázatján a bámulat és rettegés kifejezésével; nagy harcsaszája két szegletében holmi kezdetleges kísérlete a savószínű bajusznak; a tétovázás

kifejezését segített kiegészíteni a kiülő szempár s a hátranyomott rövid áll. A vén hajdú fogta hátul a mentéje vitézkötését, nehogy meg találjon futamodni.

— Ne félj fiam, Matus — biztatá a remegő vendéget a vicispán.

— Fia? — kérdé bámulva Kadarkuthy Viktor; nem tudta, hogy a magyaroknál ez a megszólítás a bizalom kifejezése. „Fiam”-nak nevezi a férj a feleségét s a feleség az urát. Persze. Őneki még az apja sem mondta azt soha, hogy „fiam”.

— Ma velem ebédelsz — mondá a vicispán. — Oda ülsz az asztal végére.

A szűcslegény lehúzta a fejét a vállá közé; sehoggy sem értette a dolgot.

A János hajdú hozta a levesestálat.

— Placeat magnifice domine: — kínálta a vicispán a bárót a mellette való székkal, amire az rögtön letette magát. A vicispán azonban előbb az asztaláldást végzé el, két kezét össze téve a karosszéke támlányán; az asztal túlsó végén hasonló szertartást végzett a szűcslegény.

A báró bosszúsan feszengett.

— De vicispán úr, ennyi cseléd és idegen pofa előtt én nem adhatom elő az én ügyeimet.

A vicispán fejét csóválta, s nem hagyta magát megzavartatni az ájtatosságában; keresztet vetett igaz lélek módjára, s csak azután, hogy maga is elhelyezkedék, felelt meg a bárónak.

— Ha skrupulusai vannak báró úrnak a profanum vulgus miatt, hát hiszen konverzálhatunk diákul.

— De én egy kukkot sem tudok diákul.

A vicispán elszörnyedt.

— Hogyan? A báró úr magyar ember, s nem tud diákul? Hisz a magyar nyelv a lingua materna; de a diák a lingua paterna mánálunk.

— Nem hát! Hisz azért csaptak ki hét iskolából, mert nem vette be a gyomrom a kutya hic-haec-hoc-ot.

— No hát majd előadhatja a báró úr ebéd vége felé, amikor egyedül maradunk. Különben is azt tartja Galenus, hogy az emóció árt a concoctiónak.

— Ellenben beszélhetek franciául.

— Úgy meg én nem értek.

— Én pedig szétpukkanok, mint egy bomba, ha el nem mondhatom, amiért ide jöttem.

— Hát akkor én majd kiküldöm a szobából a hajdúkat, amint egy tálat körülhordtak, s azok csak akkor jönnek be, amikor csengetek nekik. A szűcslegény felől beszélhet a báró úr, mert az nem hall más nyelven, csak tótul.

Eközben az öreg hajdú körülhordozta a levesestálat. Először is megkínálta vele a vendég urat. Valami furcsa áporodott savanyú illat szállt föl a tálból.

— Ez *cibereleves* — mondá az alispán. — Ez az a híres leves, melyet a lakedémoniak mindennap osztogattak.

(Tudva van, hogy a cibere nyolc napig posajtott korpa levéből készül.)

Kadarkuthy nem érezte magát eléggé spártainak, hogy belekóstoljon.

— Mi párizsiak nem szoktunk levest enni.

Maradt fogyasztónak a böjtös leveshez a vicispán és az átellenes vendége.

Amint a hajdú kiment a levesestállal, a báró hozzákezdett az ügyének előadásához.

— Azt mondta a vicispán úr, hogy jól ismerte az apámat, amire én azt feleltem, hogy akkor hát engemet is kell, hogy ismerjen, mert tele van a tekintetes vármegyének az archívuma a mi kölcsönös kriminális pereinkkel. Már gyermekkoromban kurrentáltatott az apám, mint megszökött csavargót, gyújtogatót. Mivelhogy egyszer a kovácsnak a házát, ahová az apám inasnak beadott (nem akartam tanulni), szépen fölgyújtottam, aztán világga szaladtam; majd meg Bécsbe küldött, beadott egy klastromba novitiusnak; onnan is megszöktem;

eladtam a reverendámat, beálltam egy komédiásnak a truppjába, s ott játszottam az orangutángot.

A vicispán fölszisszent. Más ember fölkacagott volna rá.

A báró vette észre, hogy kellemetlen hatása volt a revelatiójának. Azt szerette. Folytatta a témát.

— Kitfinő majom voltam. A lábam ujjával meg tudtam vakarni a fületem.

A vicispán megszólaltatá a csengettyűt.

Tamás hajdú új fogás ételt hozott. Ezüsttálban főtt tojás, csak úgy héjában.

A báró megrökönyödött, mikor megkínálták vele.

— Mi párizsiak sohasem eszünk tojást héjában.

— Ez pedig királyi comendetia — bizonyítja a vicispán. — Mathias Corvinus deliciája, ahogy a krónika mondja: „hic fuit Mathias rex, comedit ova sex.” (Itt volt Mátyás király, megevett hat tojást.) Latinul nem tudó vendége kedvéért a magyar fordítást is hozzátette.

A szűcslegény azonban többet értett meg a latinból; ő is Mathias, s a „sex” tótul is „szeszt”. Kivett magának hatot a tojásból.

A báró elnevette magát.

A vicispán sietett egy klasszikus citátummal a vendégét rehabilitálni.

„Regis ad exemplum totus componitur orbis.” (Példát ad a király, s a világ mind indul utána.)

Ezzel nagy filológiai tehetségét is ragyogtatta.

A báró nem kérdezte a vicispántól, hogy micsoda jogon ül az ő úri asztalánál az a gatyás mesterlegény. Gondolta: ez valami kegyes fogadás teljesítése az áhítatos dignitarius részéről; szegényeket megvendégelni.

Legalább addig, amíg a Matyus a hat tojást lehámozgatja, időt nyer a curriculum vitaejének folytatására, a hajdú eltávoztával.

— A vége az lett a művészi pályámnak, hogy elszerettem

a Herkules leányát, a kötél-táncosnét, vagy az engem; nem tudom bizonyosan. S aztán volt dínomdánom; találtunk sadduceusokat, akik pénzt adtak obligációkra, amikre az apám neve volt írva.

— Tehát falsificációra? — szólta a vicispán szigorú tekintettel.

— Hát az apám nevére csak szabad volt falsificálnom vagy mi? Ezen fölfogás ellen nem lehet vitatkozni.

— Hanem az öreg is abban a hitben élt, hogy az ő nevére nem szabad pénzt fölszedgetnem. Pörre vitte a dolgot, prókátor kezébe adta. Akkor aztán én is prókátorhoz fordultam. Azt már aztán elképzelheti a vicispán úr, hogy mi támad abból, mikor két olyan ember, mint én meg az apám, két prókátort ültet föl a nyakába, s úgy produkálja a vitézi turnirt. Ha az ő fiskálisa egész litániáját hozta föl ellenem a válogatott istentelenségeknek: csinált az enyim kétakkora rovást az öregem elvádolására; larvatus, stellionatus, perduellio volt rábizonyítva, amiknek én az értelmét sem tudom; az ateista volt és manichéus, ezt már értem. Én szöktem egyik országból a másikba, nem bírtak elcsípni; de az öregemre annyi mindenféle bolondság bizonyult, hogy a nemes vármegye sequestrum alá vette, s tútort rendelt a számára. Az öreg két esztendeig állta a rendes életet, akkor megunta a dolgot: kibocsátotta a kezéből az anyai örökségemet, pedig még csak tizenennyolc esztendő voltam. Azzal én kimentem Párizsba, s azontúl azután csak úgy messziről bosszantottuk egymást a hóbortos ficáncolásaink hírével.

Ezalatt a Mathiás megette a hat tojást: a vicispán csöngetett.

A vén hajdú harmadik étékfogásnak ezúttal kétfülű porcelán tálban hozott föl valamit, ami messziről látva igen hasonlít, de közelből nézve még jobban hasonlít egy fészek kurtakígyóhoz, lében úszó széna közé elhelyezve.

Ilyet sem látott Párizsban a báró soha.

— Mi ez, kérem? — kérdezé gyanakodva a házigazdától.

— Ez csíkos káposzta.

A báró éhes volt már; kivett két darabot azokból a fekete kigyóformákból: egy nagyot meg egy kicsinyt.

Valami jónak kell annak lenni, mert az asztal végén ülő vendég a két tenyerére támaszkodva emelkedett föl az üléséből, a szemei még jobban kidülledtek, a szája gyönyör előérzetével nyílt széles mosolygásra; ki is pakolt abból a drága comendentiából egy teletetés tányérral, mikor hozzá került a tál.

A báró egészen rajta felejtette a szemét.

Látta, hogy a Matus hogy bánik el a csíkkal. Megfogja a farkát, fölemeli magasra; aztán — fejével előre böcsátva, leereszti a szájába, egy perc alatt úgy csúszik az le a torkán, mintha a vármegye csináltatta volna az útját.

Azt hitte a báró, hogy azt ő is meg tudja tenni. Nyelt ő már valamikor késeket is. Megfogta a kisebbik csíkot, s elsüllyeszté a szájába. De ő nem volt ura ennek a tudománynak. Az a halforma állat fönnakadt a torkán; elkezdett tőle fulladozni, cikákolni, az arca elvörösödött.

A vicispán odakiáltott gyorsan a szűcslegénynek:

— Matus! Zabi do chrbat!

A Matus rögtön megmagyarázta e mondat értelmét; fölugrott a székről, odarohant a báróhoz és súlyos nagy parasztöklével olyat ütött neki a háta közepére, hogy a felakadt csík menten lecsúszott a maga helyére. (Ezt jelenti a „zabi do chrbat.”)

A báró aztán nem tudta, hogy megköszönje-e a hátbautést, vagy megharagudják érte.

A vicispán ismét egy új klasszikus mondással vigasztalta meg a vendégét, egyúttal egy ezüstkancsóból töltve tele az ezüstpoharát. (Arra jó ez az ezüst ivószer, hogy az ember nem tudja előre, mit fog inni.)

— Maledictus piscis in tertia aqua. (Átkozott a hal a harmadik vízben.)

A báró elérte a szép mondatot, s nagyot húzott a pohárból.

Hanem a hosszú korty után rimánkodó tekintettel nézett a Matusra, aki már a helyén ült ismét, mintha arra kérné, hogy: no még egyszer „zabi do chrbat!”

— Mi ez az ital, kérem? — rebegé torkát köszörülve.

— Ez az én saját magam természetete valódi *almabor*. Hát biz a böjtös ebédhez *almabor* járja.

Más bortól csak berúg az ember; de az *almabortól* kirúg. A báró most már dühös kezdett lenni.

Ez éppen összetaláló hangulat volt ahhoz, amit el akart mondani.

— Az öreg Kadarkuthy (már nem is az „öregem”) erre azt találta ki, hogy elfogott valahol egy kicsapott kálvinista diákot, s azt adta ki helyettem a fiának. Könnyű volt neki elbolondítani az egész világot. Engem kölyökkorom óta nem látott senki az apai háznál. Azt a fickót hordta magával faluról falura, cifrán öltöztetve, pénzzel ellátva, s beleheccelte a legveszettebb kalandokba, mind az én rovásomra, míg egyszer csak hírét hallom Párizsban (majd azt is elmondom, hogy ki értesített), hogy amíg én odakinn iparkodom a Kadarkuthy nevet híressé tenni: azalatt idehaza valami álorcás fickó még nagyobb bolondságokkal ékesíti föl a biográfiámat, és hogy legközelebb feleségül fogja venni egy alispánnak a kisasszonyát, s azt viszi haza a vén Kadarkuthy kastélyába. — Ejh, hogy karmolja a torkomat ez az átkozott *almabor*!

A vicispán megint félbeszakítá az előadást a csengettyűszóval.

Ezúttal a Tamás hajdú egy cifra virágú, lapos kőedény tálat hozott be, aminek a tartalma végképp elbúsítja a vendég bárót.

Azt pedig a tudományos házigazda ismét be tudta rekomendálni egy klasszikus mondattal:

— Ez az a mitologikus eledel, amivel Philemon és Baucis az inkognitó utazó Jupitert megvendégelte: „Mellaque et frugesque et lactis massa coacti” — „Mézzel trágyázott* lakodalmas kása tejekkel”.

Nem kellett az a bárónak se diákul, se magyarul.

De biz a házigazdának sem kellett.

— Vigye kend a Matusnak, tegye elébe az egész tálat.

Hát ennek meg a Matus örült meg nagyon. Egy egész tál mézeskása! Hisz ez maga a paradicsom! Neki is feküdt azonnal. Csak az volt a baja, hogy a kanala nem volt elég nagy. — Ekkora kásához és ekkora szájhoz!

Legalább addig, amíg a kásában tart, egészen elmondhatja a maga viszontagságait a báró.

— Én rögtön rohantam extrapostával Párizsból Magyarországra, ezt a gyalázatos intrikát megakadályozni; egyenesen az öreg kastélyába siettem. Tíz esztendő óta nem láttuk már egymást. Hát amint betoppanok a szobájába azzal a szóval, hogy én vagyok Kadarkuthy Viktor: az öreg gyilkost, rablót kiált, összeröfenti a hajdúit: „fogjátok meg a rablót, ez az a híres Schinderhannes!” engem megkötöztet, fölvetet Kassára, becsukat a tömlöcbe, egy komisz nyirkos odúba: s én ott ülök kenyéren, vízen, mint a híres rablóvezér Schinderhannes, amíg az öreg az alteregómat összeházásítja az én nevemben a Csallóköz legszebb kisasszonyával. Hát nem rettenetes injúria ez?

— Fatalis qui pro quo!

— Még most is ott ülnék, s most is veszekednének a württembergi svábok, meg az abaúji magyarok, hogy melyik tortúráztasson meg: ha annak a pseudo-Kadarkuthynak az apja, egy hugonotta prédikátor, olyan ostoba nem lett volna, hogy a fiát a fényes lakodalom közepett demaszkirozza, fogságra vigye, s azután a csalárdságot deklarálva, az én fogságomnak véget vessen.

* Régi szakácskönyv műkifejezése.

— Az a pap nem ostoba volt, hanem igazi puritán karakter.

— Bánom is én. A gézengúz fiúról aztán elhíresztelték, hogy az a Dunába ugrott, a menyasszonya pedig utána ugrott. Egyszerre eltűntek mind a ketten. De engem nem lehet ám olyan könnyen bolonddá tenni. Tudtam én jól, hogy ez csak finész. A szerelmes couple megszökött együtt, s most játssza a cache-cache-t. Tudom magamról, én is így tettem, mikor a komédiás Colombineját elszöktettem. Azok egyenesen az öregemhez menekültek, s az eldugta őket valahová. Vannak neki olyan birtokai, amikbe kociút sem vezet. De másodszor nem mentem az öregemhez, hogy még egyszer lefüleltessem. Van énnekem eszem! Hanem megszorítottam a csalónak az apját, a papot, s mikor az már látta, hogy nincs menekülés tőlem, előadta az igazat. Itt van a levél, tessék elolvasni: az öregem levele. Ebből világosan megérthető, hogy az országcsaló él, felesége, kislánya van. Itt rejtőzik a borsodi Bükkben; ő a barátfalvi lévita. Ez hozott ide engem. Meg akarom találni azt az embert.

A vicispán átolvasta az öreg Kadarkuthy levelét, mely a haldokló Guthay Thaddeus előtt a mennyországot megnyitotta, s visszaadta azt a vendégének.

— S aztán ha megtalálja a báró úr, mit fog tenni?

— Hát megölöm — szólt hidegvérrel Kadarkuthy Viktor, két nagy tenyerét culotte-ja zsebeibe mélyeszelve.

Az alispán még komolyabb ráncokba szedte az arcát, mint eddig.

— Homicidium? Báró úr! Nem tetszett olvasni az ajtómról kiszögeezett „Statárium”-ot. A gyilkosságért statárium elé állítják a reust, s három nap alatt „amice pendebis”.

Ezt megértette a báró; a „pendu” franciául is ugyan azt a *függő* helyzetet jelenti.

— Hiszen nem gyilkos módon akarom én őt megölni, hanem párbajban.

— Mi az? duellum? Hiszen a perdöntő páros bajvívást még Corvinus Mátyás királyunk aboleálta; egyébfajta duellumok pedig csak a csatatéren szokásosak, amilyenek voltak a vak Bottyán és Ocskay László, a török Kubát és a magyar Balázs, a krímiai Buzdorgán murza és Damokos Tamás között megvívottak; de máskülönbben verkedni csak a parasztok szoktak; nemesember, ha injúria esik rajta, viszi az ügyét a törvényes bírāja elé, s megítélteti az emendam capitis-t.

A báró nem akart recipiscálni.

— Soha! A mi ügyünket bíró nem döntheti el. Én gavallér ember vagyok. Meg fogom ölni az antagonistámat, aki miatt a börtönben penészedtem — s az jó lesz neki.

— De hátha az öli meg a báró urat?

— Az meg jó lesz nekem.

Ezalatt a Matus elkészült háromnegyed részben az isteneknek tetsző mézeskásával; úgy látszott, hogy a többit meg akarja hagyni „móres”-nek.

A vicispán odaszólt neki.

— No Matus, úgy látom, jóllaktál; most már fölkelhetsz, a „poszpász”-ból nem szükség részesülnöd.

Erre a Matus egy könyörgő tekintetet mosolygott az alispánra, azután meg az előtte való tálra, amit az alispán elértett, s kezével intett felé: „no hát csak végezd el a maradékot is”. A szűcslegény aztán még a megkegyelmezt mézeskása birtokbavételéhez is nekifohászzkodott; miközben a két hajdú fölhordta ezüsttálcaikon azt, amit a régi magyarok poszpásznak híttak.

A báró holmi süteményféléket képzelt alatta.

Aztán az egyik hajdú hozott a tálcán egy nagy fekete retket meg egy tányér diót; a másik pedig kevélyen mutogatott egy egészen jól kinőtt ostyepkát.

Ez utóbbit nem kísértjük meg leírni, mert úgyis tudja minden ember, hogy mi az, aztán meg nem is tudnánk hozzá.

A vicispán nagyon bőkezű volt a klasszikus mondásaival; a fekete retket meghámozta egy olyan furfangos masinával, mely azt egyúttal vékony szeletekre felaprózta.

„Omnia cum sale, raphanum sine sale comede.” (Mindent sóval egyél, de a retket sótalánul fald.)

A bárónak nem kellett az sem sóval, sem só nélkül.

Amíg pedíglén a diót feltörte a vicispán egy furfangos csavarvégű géppel:

„Prima nux prodest, nocet alter, tertia mors est.” (Jó a dió egyben, kettő árt, harmadik öl már.)

A báró mindjárt az elsőnél elkezdte az életét védelmezni.

A szerencsétlen ostyepkával pedig nem tudta, hogy mit csináljon. Fejszével ütök ezt agyon vagy kuglizni fognak vele:

Pedig a vicispán olyan szépen beajánlotta azt e sorral:

„Caseus et panis sunt optima fercula sanis”. (Jó a kenyér és sajt annak, ki nem ismeri a bajt.)

Kadarkuthy Viktor boldognak érezte magát, hogy vége van a vicispáni ebédnek.

— Talán ki lehetne ezeket a szájatatókat küldeni — mondá a vicispánnak.

— Illico, illico. Maradjatok még egy momentumig, szolgálím.

A vicispán fölállt a székéről; elmondta az asztal utáni hálaadást, amiben az asztal túlsó végén levő szűcslegény is követte.

A báró ellenben ülve maradt, és nem hálálkodott.

Magára vessen, ha éhen maradt; előtte volt minden; ugyan kínálták.

A vicispán ünnepélyes állást foglalt az asztalfőn, s oda inté maga elé Matus.

A szűcslegénynek az arca sugárzott a megelégedéstől.

— Jól laktál, Matus? — kérdé az alispán szarmata nyelven.

— Jaki pispek (mint a püspök) — volt rá a hálataljes felelet.

A vicispán arra kihúzott egy kötött selyemerszényt a nadrághasítékából. (Az volt a régi magyaroknál a zseb.)

Azt szétnyitva, kivett belőle egy viselt ezüst máriást, melyen a fejedelmi arckép pirulni látszott afölött, hogy nagyon sok réztartalma van az ezüstpénznek.

Azt odanyújtá a legénynek.

— Fogjad ezt fiam, te becsületes szűcslegény, s tartsd meg örök emlékül erre a mai napra, amelyen vicispánod asztalánál ebédelhettél egy báró társaságában.

A szűcslegény szomjas tekintettel nézett a tenyerébe ejtett máriásra, arra gondolva, hogy ez az örök emlék éppen jó lesz két pint idei karcosra, mert az almabor ötöt sem elégítette ki nagyon. Arra *sarkantyút* kell verni.

Addig is azonban elhelyezé a kapott drága emléket a csizmaszárába (a parasztnál meg az az crszény). Evégett föl kellett húznia az egyik gatyaszárát. Nem vette észre, hogy annak a rojtja fönnakadt a csizmaszár rózsáján.

— És most ide hallgassatok, ti istentelenek! — szólt a vicispán, a két hajdúhoz intézve a szót. — Tudjátok meg, hogy mi okból invitáltam én meg a mai ünnepi ebédemhez ezen jámbor istenfélő ifjút. Ugye, mikor ti velem jöttök a templomba, engemet kísérve, a világért le nem térdepelnétek hamarább, mint mikor a szentmise végén a ministráns az inclangoriumot megcsendíti, akkor is ugyan keresitek a kényes térdeitek számára a genuflexióra alkalmas deszkákat. Íme ez a kegyes ifjú legény, amint a szentegyházba belépett, egyenesen odajárult az oltár elé, s ebben a vékony vászon perizomában rögtön letérdelt a hideg márványkőre, s úgy ájtatoskodta végig az egész szent ceremóniát az én szemeim láttára. Ezért ültettem én őt az én úri asztalomhoz, a jámbor publikánust, míg ti nektek, paniperda liktoroknak, szolgálnotok kellett körülötte. Tanuljatok az ő példájából igaz ájtatosságot.

Ezen keneteljes beszédnek ugyan ellenkező hatása volt a két hajdúra, mint aminőt a vicispán várt tőle. A János hajdú a markába nevetett, a Tamás hajdú ellenben még a tenyerét sem tette a szája elé, úgy röhögött.

— No ugyan szép példa! — vagdalt vissza gorombán a tekintetes úrnak —, hiszen a gyolcsgatya alatt kecskebőr nadrágot visel a szűcslegény! — s odamutatott a csizmaszár rózsáján fennakadt patyolatra, mely alól kilátszott a bőrnadrág.

A vicispán elképedve ütött öklével az asztalra.

— *Canis tota mater! Portat braccas caprinas sub perizomate!* Fogjátok meg a pernahajdert, vigyétek ki, s verjétek rá viginti quinque solidos!

A két hajdú megkapta a Matust két karjánál fogva, s vitték le a rabok udvarára egzekúcióra.

A jámbor szűcslegény soha e világi életében meg nem tudta, hogy miért kapott ő egy emlékezetes pénteki napon egy pompás vicispáni ebédet, annak a végén egy ezüst máriást, s in fine finali huszonöt mogyoróhájjal megkenegettetést.

Csak a báró volt nagyon meglegedve az exodussal. A ravasz fickó visszakapja kamatostul azt a hátbaütést, amit az ő bárói testén el mert követni.

— No most már vége van az ebédnek, remélem? Mármost lehet officiosus dologra áttérni? — mondá a vicispánnak.

— Állok szolgálatjára a báró úrnak — mondá a vicispán, a gyöngyös hüvelyű fogpiszkálót szájába dugva.

— Hát nem akarok én a vicispán úrnak egyébbel alkalmatlankodni, mint csupán annak a fölfedezésével, hogy hol találok én meg ebben a vármegyében Barátfalva helységet. Ezzel sem jöttem volna ide kellemetlenkedni; de már eddig bejártam a vármegyét keresztben-hosszában, gyalog és szekéren, amerre csak utak visznek, de sehol ilyen nevű falut nem bírtam találni, úgy jöttem a vicispán úrhoz, ezzel a rövid kérdéssel: hol találok meg Barátfalvát?

A vicispán kivette a szájából a fogpiszkálót, s kegyetlen flegmával válaszolt.

— *Tudhatja* báró úr, hogy én, mint primus vicecomes, exclusive in politicis fungálok. Önnek a kauzája pedig az

adminisztráció részorájába tartozik. Erre a kérdésére tehátlan directe a második vicispán úr adhat kompetens inviatiót.

Hej, de mérgeesen rúgta ki maga alul a széket a nemes báró erre a válaszra.

— Hát nem tudta ezt nekem az úr mindjárt az elején megmondani? Hát ezért kellett nekem végignéznem egy ebédet? Ezért kellett darabonkint elmondanom az egész bolond históriámat, hogy most rukkol ki vele, hogy ez nem az első vicispán dolga!

De azt sem mondta, hogy „servus humillimus”. Kapta a háromszögletű fedőjét, s nagy lépésekkel indult az ajtó felé.

— Megálljon csak még egy szóra, domine magnifice báró! — szólt a vicispán. — Még van valami információm, ami a báró urat proxime interessálni fogja. Én jó keresztény vagyok, s most manifesztálni akarom, hogy a keresztényi indulat még a szabadkőművesek irányában is indulgentiát contestál. — Hallgassa meg az információmat. — A báró úr most a második vicispán urat fogja meglátogatni. Az éppen ebben az órában ebédel. A báró urat bizonyosan ott fogja marasztalni a lakomáján. Az aztán másforma convivium lesz, mint aminőt a báró úr itt nálam contemplált. Három disznót öltek ma reggel. A második vicispán úr konyhája híres. Annyi válogatott étékfogás lesz ott, hogy aközben a báró úr az egész gravamináit végig historizálhatja. Hanem bona fide rekommendálom, hogy ne ugyanazt a peripetiát kövesse ott, amit énnálam.

— Hát mit?

— Hát exempli gratia ne mondja előtte azt, hogy az üldözött emberét duellumra akarja torqueálni és mactálni; mert éppen úgy jár vele, mint a szűcslegény járt velem, hogy a lukulluszi lakoma végével a vicispán úr a báró urat vasra vereti, s felküldi Budára, a locumtenenshez, mint „nobilis duellum provocanst”. S mondhatom, hogy a budai csonkatorony semmivel sem amoenusabb hely a kassai bástyaáris-tomnál.

Ettől csakugyan megszeppent a báró.

— Hát mit csináljak?

— Mondám, hogy én igaz keresztény vagyok, aki még a hitetlenek romlását sem kívánom. Mint igaz keresztény azt tanácsolom a báró úrnak, hogy használjon egy kis pia fraust: afféle mendacium opportunumot.

A báró a fejét rázta: nem értett a diák szavakból semmit.

— Tettesse magát okos embernek.

— Ahá! Hazudjak?

— Csak rendes normális észjárású embernek szimulálja magát báró úr. A sérelmes ügyet előadva, arra kérje fel a vicispán urat, hogy exmittáljon a kriminális causájában egy judex nobiliumot, az ebéden assisztáló vicefiskálist pedig plenipotentiázza meg a processusa levátájával: az incattus domiciliumát eruálni azután majd a juratus tabulae regiae notarius exmissiója fog lenni.

Azt sem mondta erre a báró, hogy „Deo gratias”.

Felszakítá az ajtót, felcsapta a kalapját, s keresztülrontva az üres szobán, leronhant a lépcsőn. Csak azután gondolta meg a dolgot. Hisz az első vicispán tanácsa egészen jó neki. Az a processzusindítás csak pia fraus. Csak egyszer a juratus rá-találjon arra a mesés Barátfalvára, majd nem kell őneki se judicium, se vicefiskális.

A DISZNÓTOROS EBÉD

Amint Kadarkuthy Viktor kirohant a vármegyeház kapuján, útját állta egy hajdú, aki, úgy látszik, hogy reá lesett. — No még egy hajdú!

— Hát kendnek mi a baja?

— Köszönöm kérdését, nekem, hála Istennek, semmi bajom. Hanem a tekintetes második vicispán úr köszönteti a nagyságos báró Kadarkuthy urat.

— Hát hogy tudja kend, hogy én vagyok az a báró?

A hajdú bölcs szemhunyorítással válaszolt, meghúzva a két ujjával a báró kabátjának egyik leffentyűjét:

— Hát erről a hacukáról.

A báró nem értette a dolgot. Hisz abban a világban, amelyből ő most idecseppent, minden ember ilyen hacukát visel; még Bécsben is ez a divat.

Az ám! Bécsben!

— No hát mi kell velem a vicispán úrnak?

— Hát instáltatja egy kis barátságos disznótoros ebédre magához.

— Hiszen éppen most jövök az első vicispán úr ebédjéről.

— Afelől bátran végigebédelhet a nagyságos úr egy másodikat. Ilyenkor ott böjtös ebéd szokott lenni.

— Hát a kend urasága nem böjtöl?

— Nem. Mink más eklézsiához tartozunk.

— No hát úgyis oda indultam.

Tekintetes Igriczzy János másodvicispán úr portáján azután egészen más világ volt, mint odaát az első vicispán rezidenciá-

ján. A saját nemesi telkén, saját házában lakott, ahol tíz vendég fogatai számára volt istálló és félszer; a sok kifelé forgatott rúd bizonyítja, hogy azok most éppen tele vannak.

A hajdú vezette a vendég urat a pipatóriumba, ahol már a többi uraságok összegyülekezének; még most nem pipáztak, hanem az ebéd-előkészítő domitorium járta.

Nem is kellett a vendég úrnak bemutatás. Amint belépett az ajtón, egyszerre minden ember ráismert: „áh, itt a báró!” A háziúr eléje jött. „Szervusz bárócskám!” a tenyerébe csapott, „hozta Isten!” s azzal vezette az asztalhoz, ahol a szilvóriumos palack mellett ott állt a pompás miskolci cipó, s azzal „domitorium praecedit!” egy kupica szilvapálinkát belediktált, ami a bárónak nem is esett rosszul; azt a lenyelt szőlő csíkot legalább elpihentette a gyomrában.

Azután pedig sorba bemutogató neki a többi tekintetes convivákat, akiknek csak a titulusa maradt meg a báró fejében: protonotarius, — vicensarius, — fiskális, — vicefiskális, — iudex nobilium, — iurassor, — assessor, — archivarius, — perceptor, — protomedikus, — hites matematikus, — egy szóval az egész vármegye.

De azok közül is a vele egykorúnak látszó urak mind azzal a jucundus ábrázattal fogadták a középük lépő jövevényt, mint — akiről éppen most anekdotázik az egész frekvencia.

Azok mind azt allegáltak, hogy együtt jártak vele iskolába, ami lehető is volt, mert Viktort valami hét iskolából csapták ki, s azután emlékeztették vidám hahotázás közben az itt meg amott történt kalandjaira, amiknek fele sem volt igaz, a másik fele pedig nem volt dicséretes; de hát a gyerekkori csínytevésekre embernyi fővel visszatekinteni csupa gyönyörűség. — Kadarkuthy Viktor vehette észre, hogy őt már az itteni társaságban egész legendakör veszi körül; ismerik már jobban is, mint kellene.

Aztán, amint körülnézett, az is világos lett előtte, hogy miért találják ki az ő signalement-ját a külsejéről, még az ostoba

hajdúk is. Nem viseli ezt a divatot már senki idehaza. Vége már a *kalapos király* epochájának! A bécsi *Kleiderordnung* szabta öltönyöket elégették, vagy kapcának hasigálták; mindenki az ősi zsinóros dolmányokban, mentékben pompázik, s ha azok között az ő condamnált gúnyója megjelenik, mindenki egyszerre rámutat: „az ott a báró!” — s jó, ha még valami epithetont is nem tesz hozzá.

A barátságos hajdú azonban új fordulatot ad a társalgásnak, azzal a tudósítással lépve meg az uraságokat, hogy az „asztalon a leves”.

A szétnyílt ebédlőajtón aztán a vendég urak, egymást rangfokozat szerint előbbre taszigálva, átszivárognak.

Legelsőnek tolták előre a bárót. Ő volt az egyedüli mágnás a társaságban, s a mágnásoknak mindig nagy praerogatívájuk volt a régi magyarok között.

A nagy ebédlőben már akkor jelen volt a háziasszony, a vicispánné. Ketten együtt a férjével képviselték külső megjelenésükkel a megtestesült allegóriáját annak az örök szép mondásnak, hogy „extra Hungariam non est vita”.

(Héj, gyerekek! Mostani gyerekek — ősz szakállú gyerekek! Mikor most azt hirdetitek, hogy Magyarország elpusztult, nem féltetek, hogy ősanyáitok (nem is apáitok) föltámadnak a sírból, s főzőkanállal vernek benneteket agyon?)

Hogy mi volt egy magyar lakoma a régi jó időkben (pedig most is ugyanaz), azt leírta a jó Szirmay Antal kapitális versekben.*

Nemcsak abban áll a magyar szakácsművészetnek a titka, hogy egyes ételeket milyen lézlesen tud előállítani, hanem hogyan találja föl egymás után úgy, hogy az elköltött étel valósággal kívánja az utána következőt, s mikor már az ember azt hiszi, hogy egészen jóllakott, akkor hoznak megint vala-

* Hungaria in parabolis 1804.

mit, amire azt kell mondani, hogy „de már ebből eszünk!”

A vicispánné az asztalfőt foglalta el, jobbról ültetve maga mellé bárói vendégét. Régi szokás szerint a ház ura az asztal túlsó végén telepedett le. Talán baráti jóakaratból tették ezt, hogy senki se érezze magát degradálva azáltal, hogy az utolsó helyre jutott; de ahogy némelyek emlékezünk még rá, ez inkább azért történt, hogy a házigazda joga és kötelessége volt a pulykát, libát, nyulat föltrancsírozni ott az asztalon, amiket nagy fatálra téve eléje hoztak derék kétágú villával s hatalmas szeletelő késsel, a nyúlnál kétfogantyús vágó bárdot is mellékelve hozzá. Annak tehát szabad helyen kellett ülni, hogy hivatala közben a szomszédjait oldalba ne könyökölje.

A báró eleinte szabadkozott, hogy ő már egyszer megbédelt, hanem aztán, mikor azt a jó disznótoros levest hozták, egyszerre megjött a kedve a másodszori megebédeléshez. A leves után fánkot hoztak, attól a báró megijedt; azt gondolta, valami hajigálni való golyóbis, míg a háziasszony rá nem biztatta, hogy csak kóstolja meg. Aztán az is megtetzett neki. Nagy buzdítására szolgált a túlsó félen ülő jurassor, akit úgy híttak az urak egymás között, hogy „Duoduo”, azért, mert a fánkból és a töltött káposztából kétszer kettőt szokott mindjárt kivenni, s azokat egészben rakta be a szájába.

A fánkevés hosszabb időt foglal le, mert azt mindenki meg-repetálja, a Duoduo pláne megquadruplázza; ezalatt a vicispánnét ölte a kíváncsiság, hogy milyen lehetett az első vicispán ebédje, amit magnificus vendége, a báró, végigélvezett.

Kadarkuthy elmondta azt elejétől végig, úgy, ahogy át-szenvedte.

De ezzel az előadásával egyszerre úgy fölcsapta az „égit” az egész úri asztal előtt, hogy mindenki az ő szájából leste a szót. Minden újabb ételfogása a böjti ebédnek általános kacajkitöréseket idézett elő. Kadarkuthy azon perctől fogva fidélis cimborának vált be. Aki a társaságot meg tudja nevet-

tetni, az halhatatlan ember! Hozzájárult a sikerhez az is, hogy az első vicispán volt az egész vármegyének a „ginyó”-ja. Így hitták azt, akinek a rovására (a háta mögött) a többiek dévajkodni szoktak.

Az a bizonyos „zabi do chrbat!” éppen repülőszónak maradt fönn a társaságban. Amint a Duoduo egy egész fánkot vagy szármát (káposztatöltelék) begyűrt a szájába, a convivák kórusban kiáltották rá: „zabi do chrbat”, s arra a szomszédjai jókat ütögettek az esküdt hátára, hogy meg ne fulladjon a nagy falattól.

A Duoduo aztán ezért a bűnbakká tételért akként állt bosszút a bárón, hogy fölhordta neki a tíz-tizenöt év előtti csintalan kázusait, amik szintén hálás auditoriumra találtak.

Ezt meg a báró sokallta meg. Egy-egy csínytetel fölemlítésénél fölugrott a székéről és protestált.

— Azt nem én követtem el, hanem az a másik, a pseudo-Kadarkuthy Viktor, aki miatt engem az apám tömlöcbe csukatott, mint rablóvezért.

Ez már nem volt tréfa. Egy börtönbe zárt nemesember.

A vicispán complanálta a dolgot.

— Habet rectum. Magam is emlékszem a kázusra. Az idősb Kadarkuthy bárónak sokféle processzusa volt a surculus masculusával; némelyik előttünk jött levátába, másokban mint delegatum iudicium voltunk exmittálva; az öreg báró aztán egyszer azt a tromfot találta ki, hogy egy kicsapott diákot fogott el, azt adta ki az egyetlen fiának; roppant sok mórióskodást elkövetett vele. De mi is lett abból a pernahajderből azután? Egyszerre csak híre szakadt.

— Hát hiszen éppen abban járok én itt most Borsodban, hogy az uraktól előkérjem azt a gézengúz, aki itt rejtőzködik álnév alatt. Mert nagyon rosszul ismernek, akik azt hiszik, hogy én valaha egy rajtam elkövetett infámiát lenyelek.

— Mint a csíkot — szólt közbe a jurassor.

Megint nagy nevetés hangzott föl.

De a kacajkóruson keresztülrecsegett a báró hangja.

— Hát hiszen ha mindazt a sok schabernakot pardoníroznám is a friponnak, amiket a nevemben elkövetett, hogy helyettem megházasodott, elvette a legszebb vicispánkisasszonyt Csallóközben, azzal világgá szökött: de azt csak nem amnestiázhatom meg, hogy engem, magyar nemest, miatta börtönbe vetettek, egy esztendeig zárva tartottak! Micsoda?

Ez a mondás egyszerre nagy komolyságot idézett elő az asztaltársaságban.

— Ez már serio dolog — mondá a vicispán. — Ezt csakugyan ex officio kell persequalnunk. Főfiskális úr! Melyik articulus szól erről a criminalitásról?

— Larvatus.

— Mit mond a törvény a larvatusról?

A főfiscus intett az asztal vége felé ülő jurátusának, az előhozta a kancelláriából a Corpus juris II-ik kötetét. A nagy fóliókönyv nem fért el az asztalon a tányéroktól, poharaktól, a jurátusnak kellett hozzá eleven pulpitusul szolgálni.

— Larvatus — mondá a főfiskális, rátalálva az indexben, 1723 : 46. paragrafus.

— Az nem illik rá! — kiáltott közbe a szemközt ülő vicefiskális. (Neki, mint fiatalabbnak ezt jobban kellett tudni.) Ennek a delictumnak a qualificatiója „stellionatus”.

— A stellionatusnak híre sincsen Verbőczyben — veté oda lesújtó flegmával a főfiskális.

— Hát az Verbőczynek a hibája — pökhendiskedék a vice —, a francia törvényhozás ismeri ezt. Stellion-nak nevezik azt a gyíkot, amelyik a színét elváltoztatja, innen stellionatus annak a vétsége, aki álnév alatt grasszál. S minthogy a báró úr Franciaországban lakik, a francia törvény szerint allegálhat.

— Ne disputáljanak az urak, kérem, azon, hogy mi a neve annak az imposztorságnak — kiáltott közbe Kadarkuthy —, hanem azt mondják meg, hogy mi a büntetése?

A főiskális aztán ráolvasta a törvény szankcióját: „*a larvatus, convincitatus, annak, akinek a kártra elkövette az dlorcdsdgot, holtig való rabszolgaságra odaítéltetik; annak szolgálni tartozik; gazdája csupán arra köteleztetvén, hogy élelemmel és ruházattal ellássa*”.

— Hisz ez pompás egy törvény! — kiáltá föl a báró, kinek gyilkolási kedvét a jó ételek és a bőségesen töltögetett ürmös bor erősen lelohasztották. — Hisz ez még annál is derekasabb satisfactio, mintha az ember duellumban lelövi a megsértőjét. Hát igazán nekem fogja ítélni a törvényszék a gézengúz személyét rabszolgául? oda kell neki menni, ahová én megyek? a székem mögött állni, ha leülök? s a batyumat utánam hordani?

— Úgy van! úgy van! — helyeslék mindnyájan a jogtudósok.

— Aztán olyan ruhába kell neki járni, amilyenbe én öltöztetem? Török mameluknak fogom adjusztírozni. Nem! Nem! Lukább szerecsennek. Befestetem a pofáját kínai tussal, amit a szappan nem visz le. Láttam én már ilyen megfestett szerecsent egy komédiástruppnál. (Majd kivakkantotta: „aminek magam is tagja voltam.”)

Mindenki azt mondta rá, hogy teljes joggal fogja mindezt elkövetni a neki ítéendő rabszolgával. Ha viselte a báró képét, viselje a Mungóét is.

Ez a szép kilátás teljesen megnyerte Kadarkuthy tetszését.

— No hát alig várom, hogy ezt a fickót a kezem közé kaphassam, s körülhordozhassam az egész országban világcsudájára.

A vicispán egy kicsit lehűtötte a heveskedését.

— Hanem erre valamicskét várni kell a báró úrnak, amíg a larvatus processusa a maga fórumait megjárja, s az ítélet in optima forma ratifikáltatik és promulgáltatik.

— S meddig fog ez eltartani? — kérdé a báró, gonoszakat sejtve.

— Hát, hogy akkurátus legyenek — felelt meg a rá a vicispán, éppen a pulykatrancsírozás levén hivatala, mely alatt ráért a juridicai praxisból információkat szolgáltatni a kliensének —, tehát a prima instantiánál az edictalis citatio, currentatio, desertio után következnek az inquisitíók, amik több vármegyékre kiterjednek, a praesidialisok, a confrontatiók, benevolisatiók, authenticatiók, a replicák, a duplicák és triplícák, az exceptívák, az ubicatiók, az alibik, a juramentumok, a juridicus disputák a competentia fori fölött, azután következnek az apelláták törvényszék, curia, tabula septemvirálishoz, accidentaliter a novisatio, eventualiter a suprema gratia, hát ez mind összevéve eltarthat úgy huszonöt-harminc esztendeig.

Ebből a diákszózuhanyból csak az utolsó szavakat értette meg a báró.

— Harminc esztendeig? Én addig perlekedjem?

— Hanem időközben a perköltségeket előre compensálja az actor.

— Akkor süssétek meg az egész törvényteket — kiáltá föl a báró földühödve, s majd kiütötte haragjában az egész pulykapecsenyét a hajdú kezéből.

Kacagni nem próbáltak rajta, csak úgy csendesen befelé nevetett mindenki magában.

— De hát majd megrövidítem én ezt a processzust — harogott a báró —, csak az urak mondják meg nekem a rejtekhelyét, ahová elbújt a csalafinta. Hol van az a Barátfalva?

Az urak egymás szemébe néztek: „Barátfalva?” motyogta valamennyi, s a fejét rázta hozzá.

„Sohasem hallottam ” volt az általános viszonzás.

— No márpedig itt kell neki lenni! — bizonyozott Kadar-kuthy, előrántva az apja levelét, amit az a gézengúz apjához, Guthay Thaddeus uramhoz írt, aki a fiát holtak hitte, a Duna fenekén eltemetettnek vélte.

Ez világos dokumentum.

— Márpedig a nürnbergi kódex szerint egy tolvajt sem szabad addig felakasztani, amíg el nincs fogva — véleményezé a judex nobilium, akinek ez a kauza legkompetensebb módon a perifériájába tartozott.

— Hát nincs egy mappa a világon? — okvetetlenkedék a báró.

— Mappa? Hogyne volna? — szólt az alispán, s azonnal riasztá a jurátust a kancelláriába.

Az nemsokára visszatért egy óriási pandektával, amit alig bírt a két karjával átölelni.

— Itt van a „*Cosmographia*”.

Az is volt az! *Cosmographia*. Az egész világ leírása, fölséges fametszésekkel és térképekkel földíszítve. Csak a múlt században jelent meg, 1629-ben. De tökéletes mű volt az. Voltak abban kétfejű emberek is, meg repülő krokodilusok. — Benne volt abban Magyarország is, de nem mint önálló királyság, hanem mint alkatrésze (nem Ausztriának) hanem *Sarmatiának*: összekötve Lengyel- és Csehországgal, s megtalálható volt abban Mischeutz város is; de azonkívül semmi emberlakta hely Borsod vármegyében.

— Hát nincs ennél újabb mappája Magyarországnak? — kiabált veszekedő hangon a báró. — Hiszen azóta csak fölmérték Magyarországot.

— Az a baj, hogy fölmérték — dörmögé az asztalnál egyik uraság.

A bárónak erős memóriája volt; emlékezett rá, hogy ezt az urat „hites matematikusnak” mutatták be, ami annyit jelent magyarul, hogy „indzsellér”.

— Tán éppen az úr mérte föl?

— Procul absit! A német mérte föl: a bécsi német.

— Hát aztán hol van a fölmérés?

— Hamuvá lett.

— Mért lett hamuvá?

— Mert megégettetett.

A báró már az öklével kezdte ütögetni az asztalt.

— Hát miért égették meg?

— Nem tetszik ebből a fáin jó ecetes uborkából? — kínál-
gatá a vicispánné.

— Köszönöm, nem kell uborka! Azt akarom megtudni,
hogymiért égették el a vármegye mappáit?

De már akkor minden embernek a tányérján volt a pulyka-
pecsenye, s erre olyan kés-villa koncert keletkezett, hogy a
báró kérdése elveszett benne, azután pedig egypár áldomás
riadt bele az amabilis confusióba; de nem afféle személyes
tósztok, mint aminőkkel a mai világ emberei teszik mind
magukra, mind másokra nézve keservessé a lakomázást, ha-
nem amolyan joviális rigmusok, amiknek előadásában különö-
sen excellált a Duoduo.

Aztán csak egynek el kellett kezdenie, s rögtön vissza-
echózott rá a másik:

— Vagyon egy főváros, melynek neve Buda, Buda mellett
egy víz, melynek neve Duna, a Dunában egy hal, melynek
neve harcsa; — vicispányunk, vicispánynénk az Úristen
tartsa!

Volt, aki vissza tudott rá kontrázni, a vicefiskális.

— Adjon Isten minden jót, bort, pecsenyét, olcsó sót;
a lengyelnek sok borsót, ellenségnek koporsót.

És így tovább.

A báró látta, hogy nem lesz ám ennek vége soha: kapta
magát, ő is úgy tett, hogy fölugrott az asztal mellől, föl-
emelte a tele poharat, s egyenesen odaszólt a vicispánhoz:

— Uram, uram, Igricz János vicispán uram, szálllok
az úrnak!

— Hallom a szép szót — antiphonált rá a vicispán.

De amit a báró mondott, az semmiképpen sem volt pohár-
köszöntő.

— Azt kérdem a vicispán úrtól, hogymiért égették el a
vármegye mappáit?

Arra aztán a vicispán megfelelt neki egész méltósággal:
— Azért uram, mert azok a megkoronázatlan király törvénytelen faktumai voltak.

Hát azt bizony csak az olyan vadember nem tudja, aki gyermekkorra óta kinn lakott Párizsban. Most azután éppen semmit sem értett a dologból a báró.

A báró azonban olyan volt, mint a csuka: hogyha valamit megfogott, azt ki nem eresztette a fogai közül. Erővel praetendálta, hogy az egész vidám társaság ahelyett, hogy a mászlásos poharakat koccintaná össze, az ő dolgával foglalkozzék.

— De hát valami lajstromnak csak kell lenni, amelyben a vármegeye helységei össze vannak írva! — szólt oda zordonan a megyei matematikushoz, őt tartva ebben tudósnak. Az pedig éppen a salátás tálát tartotta a kezében, azt hitte, hogy annak szól az interpelláció: „tetszik ebből az ecetes zöldpaprikából? Mondhatom, hogy fölséges!”

— Eh! nem azt kértem.

— De egy csöppet sem csíp.

— No én most mindjárt harapok! Hol van a borsodi falvaknak az összeírása? Azt csak nem égették el?

No hát azért megint át kellett küldeni a jurátust a kancelláriába, aki azután úgy állt bosszút a többszörös háborgatásért, hogy nem került vissza, csak amikor már az ebédnek vége volt; inkább a dorongos fánkot is otthagya.

Aközben egyre zajosabb lett a vendégségi jókedv; a neki-pirult arcú urak elkezdtek anekdotázni: csintalankodtak; a vicispánné maga is nevetett rajtuk egy kicsit; azután észrevétlenül elhagyta az asztalfőt. Úgy szokás, hogy a feketekávét maga készítse el a háziasszony. Ezt mindenki tudja. Azért nem lett abból asztalbontás. Egy-kettő a vendég urak közül felkelt, átment az oldalszobába rágyújtani, a többi ott maradt, kvaterkázni; a perceptor maga elé vette az egész csemegés tálát, s abból a mogyorókat kiszedve, egyenkint fel-törögette és megropogtatta.

Végre előkerült a jurátus a nagy lajstromozott könyvvel. Volt már hely az asztalon, ahova kiterjessze.

Az urak rögtön hozzáfogtak Barátfalva kereséséhez.

Nem volt szerencsájük benne, pedig a vicispán maga is segített már a munkában.

— Pedig itt kell neki lenni a Bükkben, Borsod közepén!
— bizonyozott Kadarkuthy. Hiszen csak nem lehet egy falut ellopni a vármegyéből.

— Van ám annak valami *hübnere*, báró úr — magyarázá a vicispán. — Itt e vidéken, különösen a palóc meg a matyó nép között az a szokás, hogy egymás falujának a nevéből gúnyt űznek; egész csúfondáros nótákat csinálnak egymásra. A kigúnyoltak aztán megunják a bosszantást, más nevet adnak a falujoknak; de azt rajtuk kívül senki sem követi. Így lett Büdöskútból Abád, Varasóból Jákfalva, Cinegésből Telekes. Egy falunak az a neve, hogy „Kakastyúk”, de aki ezt a nevet mondja ki az odavalók előtt, azt megverik, inkább Kőkosárnak hívatják a falujokat. Szentistvánt senki sem nevezi másnak, mint Salamentának. Visnyót meg Eskerenának, Domaházát Csobankónak, sőt van egy falu a vármegyében, Dorogma, amelynek ahány pusztája van, annyiféle név alatt vallja be magát a miskolci vásárra fölránduló paraszt: Csetreng, Gyékényes, Báróháza, Pengyom, Gyolcsinges a lakása, de Dorogmát egy sem nevezi hazájának. Bizonyosan így leszünk a Barátfalvával is, hogy a parasztok megunták a régi kicsúfolt nevét a helységüknek, s azt választották a helyébe, de még ezt a publikum nem akceptálta.

Kadarkuthy mérges volt már, mint egy gyerek, akinek a többi gyerekek nem akarják megmondani, hogy hová dugták el a sipkáját.

Ezalatt a perceptor úr szerencsésen elkészült az utolsó szem mogyoróval is, s arra ő is megszólalt. Eddig mind hallgatott.

— No hát, urak, nekem vannak pozitív dokumentumain!

annak a bizonyosságára, hogy Barátfalva a mi vármegyénkben fekszik.

— Hol vannak? — kérde a vicispán.

— Hát a kéményben.

— A kéményben? — kiáltanak egyszerre valamennyien.

— Hát persze hogy a kéményben. Másutt csak nem tartatom a farkasfüleket.

— Ah! Tehát farkasfülek?

— Mivelhogy a Bükkben nagyon elszaporodtak a farkasok, a tekintetes vármegye elrendelte, hogy minden elejtett farkasért tíz máriás fizetessék az illetőnek a domestica cassából. Azóta énnálam, több esztendőn keresztül, állandó rubrikát képeznek a behozott farkasfülek, s azoknak a párja alá mindig ez van írva átvevőnek: a barátfalvi lévita.

Legjobban elbámult a báró.

— Ah! A barátfalvi lévita farkasvadász?

— Az ám — erősítette a perceptor. — Egy télen át beküldöz tíz-tizenkét farkasirhát a városba.

— Talán úgy fogja őket a farkasveremben?

— Nem az. A farkasok mind regulárisan löve vannak: vagy a homlok közepén, vagy a fültövön keresztül. A szűcsmester, aki a farkasbőrt megveszi, maga hozza azt oda a hivatalba, előttem metszi le a füleit, azoknak semmi keresetük a bundán. Aztán a szűcsmester is tíz máriást fizet a vadásznak. Szép jövedelem az! Ahogy más eklézsiában a hívek bárányokban, gödölyékben adják ki a papnak meg a rektornak a deputátumát, akként a barátfalviak farkasirhákban róják le a dáciát; ahányat lelőhet a lévita, annyi húsz máriás üti a markát.

Kadarkuthynak magas véleménye kezdett lenni üldözőbe vett ellenfeléről. Aki egymagában farkasra vadászik, az hozzászokott, hogy az életével játsszék. S biztos kezének kell lenni. Az európai dúvadak közt a farkas veszedelmesebb, mint a medve, mert ez egyedül jár, s a farkas csoportban; s a medve csak haragos, de a farkas éhes.

Ez a lévita nem lesz az a sovány természetű, gyerekeket virgácsoló anachoréta, akinek kínai tussal szerencsenné lehet festeni a pófáját.

Annál jobb.

— De hát perceptor úr nem látta a lévitát soha?

— Nem jár föl a városba; mészégetők által küldi föl a vadászszákmányait a szűcshöz.

— Akkor egy ilyen mészégetőt kellene valahogy kézre keríteni; az útba igazíthatna.

— Abszurdum! Ahány mészégető, szénégető van a világon, az mind eltagadja, hogy hol lakik. Hisz a többi parasztok mind őrajtuk élesztik a nyelvüket; azt danolják: „Dudariak nem élhetnek, ha csak szenet nem égetnek; akkor is csak úgy élhetnek, ha bükkfaszenet égetnek.” A magyar paraszt ezt tartja a legalávalóbb keresetmódnak a világon.

Most már a vicispánné is beleszólt a tanácskozásba. A kávért rendbe hozván, ismét visszatért a társaságba.

— Mondok én kegyelmednek valamit, édes báró uram. Ha olyan nagyon fúrja az oldalát annak a megtudása, hogy hol lélegzik az a barátfalvi lévita: hát ennek a legbiztosabb kútforrása az, hogy sétáljon föl az Avasra, látogassa meg a kálvinista esperest, annak már csak bizonyosan tudni kell azt, hogy a tractusához tartozó egyházi személyek hol és merre laknak?

Ecce ni! Hisz ez valóságos Kolumbus tojása!

— Kisztihand, gnädige! — mondá erre a báró. — Mindig azt mondtam én, hogy dámáknál van az igazi ész. Megyek a paphoz.

— De előbb fogadjon el tőlem egy jó tanácsot, édes báró. Ez a mi papunk egy igen kegyes, jámbor ember. Ha ahhoz úgy ront be a báró, mint aki bosszúállásra keresi a maga lévitáját, az azt fogja mondani: „Hallja kend, báró úr, én lelkipásztor vagyok, nem perzekútor hadnagy; ha gonosztevért keres kend, menjen a szolgabíróhoz.”

— Hát mit csináljak, tekintetes asszonyom?

— Jöjjön, üljön mellém a kanapéra. Mára már úgyis későn csnék az esperes vizitájára menni. Este az idő, rövid a nap. A mi esperesünk a tyúkokkal nyugszik le, s a kakasokkal kel föl. Különbem sem szokás gyertyagyújtat után hivatalos dolgokban alkalmatlankodni.

A hajdú már hozta a szép máramarosi vas gyertyatartókat az erdélyi kecskefaggyú gyertyákkal, kettőt az asztalra, ami nagy luxus volt!

A báró hát leült a vicispánné mellé a pamlagra, az urak mentek a pipatóriumba, vagy folytatták az asztalnál a kvaterkázást.

— Hát lássa, édes báró — szólt az alispánné csöndes halk hangon —, én nem azt mondanám az esperesnek a kelmed helyében, hogy a Guthay papfiút, a barátfalvi lévitát keserű bosszúállás végett keresem, hanem azt mondanám neki, hogy megszántam szegény nyomorultat, hisz eléggé megbűnhődött már azért, amit bűnül elkövetett, ne szenvedjen többet. Ellenben azért akarom őt feltalálni, hogy elmondjam neki: ne bujdokoljon tovább, nem üldözi senki; én, akit oly nagyon megbántott, megbocsátok neki; apja a halálos ágyán áldását adta rá, kit élőnek tudott még: jöjjön elő a világba; ha a papi pályán akar maradni, tegye le az egzáment, szenteltesse föl magát, megválasztják a szép talentumáért egy jó ekléziába.

— Ezt *hazudjam* én az esperesnek? — kérde a báró hüledezve.

— Nem! *Igazán* mondja.

A báró a hozzá beszélő asszonyság szemébe nézett. Sohasem szokott szembe tekinteni, mintha attól félne, hogy valaki meglát valami titkot a szemében. Erre a szóra kénytelen volt az alispánné szemébe nézni.

Olyan csodálatos szemek voltak azok: nagyok, világoskékek, nyugodtak. Valami varázslat ömlött ki belőlük, ami a fenevadakat megszelídíti.

Kadarkuthy érezte a varázslat hatását.

— No hát én erről a témáról még többet is tudnék mesélni az esperesnek.

— Azazhogyan igazat mondani.

— Valóságot mondani. Fölfedezhetném előtte, hogy erre a gézengúzra (ti. a lévitára) nagy világi szerencse vár. Egy gazdag úr, a vele elszökött alispánleánynak a nagybátyja, a leány atyjával összeveszve, azt kitagadta az örökségéből, s szép vagyonát mind ez elszökött unokahúgának testálta, s ha az tíz esztendeig az ő halta után nem fog jelentkezni a masszárért, akkor az egész birtoka szálljon a városi kórházra. Csak jelentkezni kell a feleségének az új vicispánnál (aki úgy tudom, csizmadia céhmester volt a városban), s ők azonnal tehető emberek lesznek, akik nem szorulnak többé a paraszt hordta lukmára, kongesztre, dáciára.*

— No lássa, édes báró! Ez az igazi ember! Az igaz keresztény ember. Így szeretem magát. No, hát Isten áldása kísérje minden jártában-keltében! Tudtam én, hogy a báró derék ember. Hát mármost ígérje meg, hogy ha jó szerencsével fog járni, ha azt a szegény bujdoszó ifjút elátkozott sorsából kiszabadítja, hát visszatérőben megint bejön hozzánk, fölkeres, s énnekem elmondja mindazt, amit Istennek tetsző dolgot végzett, hogy én is hadd örüljek együtt az örvendezőkkel.

— Ugyan visszajöve! — fogadá Kadarkuthy, szépen kezet csókolva búcsúzás fejében a vicispánnénak, s azután, amint megszabadult e varázslatos anyai arc búvájos tekintetétől, megint rátalált a maga démonára.

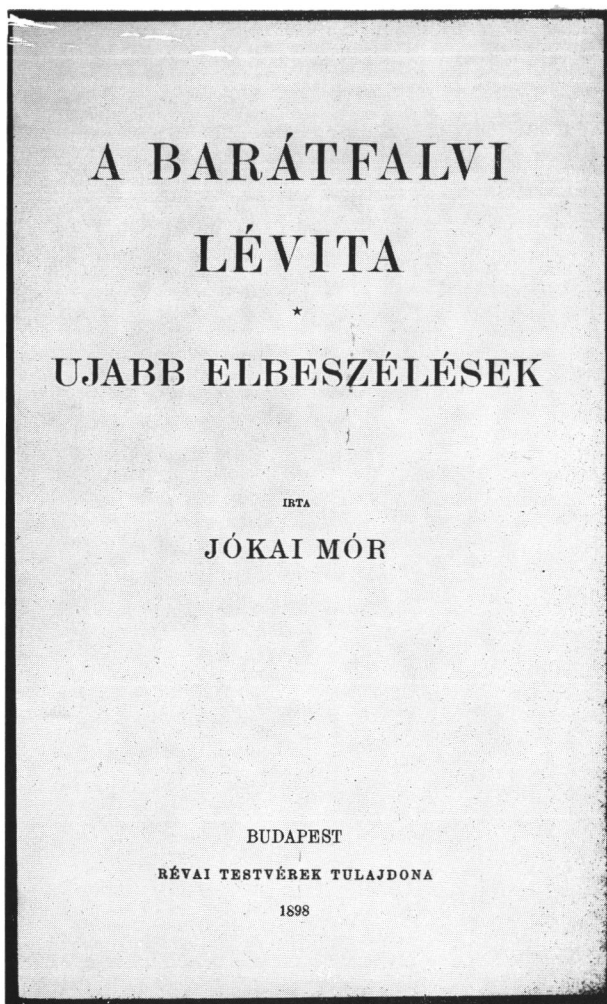
„Ah! hát ti engemet mindenütt arra tanígtatok, hogy hogyan hazudjam más meg más ízibe! No hát most jó tanítványra találtok bennem!”

* Olyan mészavak, amelyeket csak a kálvinisták értenek meg.

~~.....~~
 - Whom szerint el a putnag? ^{és volt az első neve} ~~Putnag~~ Putnag 1669
 Körmér ^{Putnag} Kadarkúty ¹⁶⁶⁹ ~~1669~~
 It hirtelen meglátom minden a fejébe is volt.
 - ~~.....~~ hisz újra megöleltem a putnagban a leány
 kezét a parány.
 Kadarkúty ^{a neve} ama időben - putnag a kőből
 - Jaj ne beszélj róla. Putnag fagyosra. Minon
 így neked is hideg van. Fogd meg a kezemet. Csakly kőre inkább
 odanyújra a kőre Putnag ábránál. Olyan hideg
 volt az. mintha egy halottnak a kőre
 és látna erre odamenn a leggyönyörű, felnyitott
 annak az ajkát. A putnagban volt kőből a
 első leány s egy másik fel a részben odabent arany volt
 a kőben. A gyönyörű kőben volt felnyitott a
 kezével az is megérett gyönyörű az első részben a
 ugyan ugyan egyet.
 Kadarkúty kőre néztem a sűrű mellett, s kőre
 odamenn a mellett. ~~.....~~ ~~.....~~ ~~.....~~ ~~.....~~ ~~.....~~
 Putnag: meg most is a kőre néztem a kőre
 ugyan ugyan ugyan ugyan ugyan ugyan
 ugyan ugyan ugyan ugyan.
 - Ugy mellesleg meg így neked is minon egy
 minon van. Megérett a putnag. ~~.....~~ ~~.....~~ ~~.....~~
 Putnag körmér odamenn a kőre mellett a kőre
 ugyan a vállán.

A regény kéziratának 169. lapja

II.

A regény első kiadásának címlapja

A LAVATER

No ugyan jó helyre küldte a vicispánné asszonyság Kadar-kuthy bárót a miskolci kálvinista espereshez.

Volt annak a tudós férfiúnak igen szép rendes prédikátu-mos neve, amin titulálták, ha levelet írtak hozzá; de szó köz-ben csak úgy híttá azt mindenki, hogy a „Lavater”.

Azokban az években uralkodott egész Európa-szerte a „lavaterizmus”.

Lavater (zürichi református prédikátor) volt a megalkotója annak a rendszeres tudománynak, mely szerint az arcvonások-ból, a szemöldökből, szemekből, az orr, a száj alkotásából, az arc-dökből biztosan meg lehet ítélni minden ember jellemét, ezekből ki lehet találni a legtitkosabb indulatait; azok az arc- vonások rávallanak a gyilkosra, a gonosztevőre, a kéjencre, a bosszúállóra.

Hiszen még alig múlt ennek száz esztendeje, hogy a Lavater „Phragmente über Physiognomie” című munkája az egész mívelt társadalomban valóságos fanatikus fölgerjedést idézett elő. Azokról beszélt minden ember. Egy új világ lett általuk föltárva a társaság előtt. Láthatóvá lett maga az emberi lélek.*

* Még én magam is emlékezem erre a könyvre, amit nagyon sarjú gyerekkoromban láttam; tele volt az rézmetszetű arcokkal, fejekkel; nagy férfiakéval és híres zsványokéval, amiket mind maga Lavater rajzolt; rajzoló is volt és költő is egyéb tudománya mellett. Azokra a rajzokra is jól emlékezem, amikben egy valóságos varan-gyosbéka fokonzint átváltozik emberré, ahogy ma mondanák: békából gigerlivé.

Ha az avasi nagytiszteletű valamely társaságba betoppant, egyszerre üdvös megszeppenés szállta meg a kebleket. Minden ember iparkodott az arcvonásainak olyan kifejezést adni, amely a titkos erényeket tüntesse elő, jól tudva, hogy ez a lavateri férfiú kiolvassa az embernek a két szemöldöke hajlásából, az orrcimpáinak a fintorodásából a legféltebb rossz szándékait, s azokat följegyezi magának.

Az ilyen jegyzetekkel teli vannak otthon a fiókjai. Azokat ő *systematicæ* osztályozza, mint Linné a növényeket, s rémséges sok árkus papirost teleírt már velük. Jaj lesz Borsodnak, Abaújnak, de még Hevesnek is, ha azokat egyszer kinyomatja.

Ha pedig valaki látogatóba ment hozzá, az meg éppen kész préda volt a számára.

Azt a nagytiszteletű úr az utcai szobájában fogadta, bő beszéddel ellátta; úgy ültette magával szembe, hogy profilban legyen fordulva az ablak irányában.

Az ablak előtti emelvényen ugyanis a nagytiszteletű úr kisasszonya ült, és rámanál hímezett, aki aztán azalatt, amíg a látogató hallgatott vagy beszélt, vagy éppen nevetett: azonmódon kinyírta a kis ollójával egy darab fekete papiroslapból a konterfáját, úgy, hogy ráismert arra minden ember. Ezt a művészi ágat úgy hívták akkor, hogy „sziluett”. Ez is általános divat volt akkoriban. Sziluett nélkül egy úri ház sem szűkölködött. Ott láttuk az ágy fölött fekete rázában nagyapánkat a vuklis hajával, a mászis copfjával és nagyanyánkat, magasra tupírozott hajával, tárítoppos főkötőjével, bodros krézlijével és kettős tokájával; még a szempillák is híven megtartattak a fekete árnyékrajzokon, amiket művészolló hozott létre.

Ebbe a veszedelembé ugratta bele a jó vicispánné az ártatlan, mit sem sejtő bárót.

Hiszen amint belépett, és bemutatta magát a nagytiszteletű úrnál, amint az egyszer az arcába bepillantott, már el volt árulva minden, ami jellemét képezé.

Ez az egymást keresztező két redő a homlokon, ez a család-ság; ezek a legyezőként összefutó vonalak a szemszögletekben a kéjencséget hirdetik; ez a beharapott felső ajk az alattomos-ság szimbóluma; a kiduzzadt alsó ajk pedig a kegyetlenségé. A jobb szájszeglet félrehúzódnása, a félhold alakú redővel a ravasz-ságot árulja el. A szemöldökben kéréllhetetlen harag lakik.

A báró elmondta az esperesnek idejövetele okát, célját úgy, ahogy azt az alispánné tanácsolta neki. Azt hitte, hogy már nagyon jól megtanult hazudni.

Hazudni! Lavater előtt! Nevetséges dolog.

Az esperes engedte neki kibeszélni magát.

Pedig milyen mézédés tudott lenni! Hogy forgatta szemeit az ég felé, hogy nyomkodta a tenyerét a mellére, hogy vékonyította hangját a szelíd sápgóságig. (Hiszen ezt mind tanulta ő a komédiások közt hajdan.)

Mikor aztán a kérdés föl volt téve, hogy no hát hol található a balsorsából megváltandó barátfalvi lévita ebben a nagy erdőben: a nagytiszteletű úr összefonta a két karját a mellén s így szólt:

— A báró úr tudja, ügyebár, hogy mi az a *logika*?

A bárónak már a nyelve hegyén volt, hogy „tudja a kakukk!” de csak visszaszívta.

— Miért vannak léviták? És miért vannak eklézsiák, amelyek lévitákat tartanak? „Az ok megelőzi az okozatot”. Ez egy logikai maxima. Úgyebár, hogy az?

— Az.

— Tehát az ok az eklézsia. Összeverődik imitt-amott egy csomó nostras; szegény emberek: rusticusok, szénégetők, akik között egy potior sem találtatik, sem pedig Melchizedech, aki őket szárnyaik alá fogadja. Ellenben az áhítat megszállja lelkeiket, valaminthogy megszállja a lélek nélkül szükölködő pacsirtákat, fülemüléket az az instinctus, hogy énekeljenek.

— Kérem a macskákat is odaszámítani.

— Tehát énekelni óhajtanának, de nincs, aki őket arra megtanítsa. Ellenben gyermekeik is vannak, akikre szintén ráférne az ábéce.

— Meg a skutika.

— De nincsen, aki ebben tudósokká tegye. Az Úr napját is megtudják vagy a helybenlakó más vallásúak, vagy a szomszéd falvak harangszavából; de nincs, aki e szent napon előttük a szentírást magyarázhatná. Vannak szülőtteik, azokat nincs, aki megkeresztelje; vannak szerető párjaik, azokat nincs, aki összeadja; a halottjaikat nincs, aki elbúcsúztassa. Most jön a hysteron-proteron.

A báró szétmézett: mi lehet az? Úgy hangzik, mint a szita-kötő.

— Ugyanekkor támad egy peregrinus: egy afféle iskolából eliminált studiosus, akit consilium abeundival az alma mater kapuin kívül rekesztettek, akinek „hátán háza, kebelében kenyere”, nincs testének, lelkének hová lenni: az odavetődik az általam körülírt nostrasok közé; azok kapva kapnak rajta, ott marasztalják; adnak neki lakást, konvenciót, mensa ambulatoriát; ez azután elvégez mindent, amit pap, kántor és rektor szokott teljesíteni; beharangoz, beénekel, prédikál: gyerekeket tanít, keresztel, kopulál, búcsúztat, amihez mind ért, mert az ilyen peregrinusok rendesen quadriennis teológusokból szcktak válni, akik valamelyes kánoni hiba miatt pappá föl nem szentelődhettek. Tetszik érteni?

— Tökéletesen értem.

— Már mostan a logika regulái szerint mi a konklúzió? Az ilyen lévítés eklézsiának igen nagy oka van a maga egzisztenciáját sub rosa folytatni; de még nagyobb oka van magának a lévítának arra, hogy az esperes házának a falára föl ne firkálja a nevét; mert amint a tractualis consistoriumnak tudomására jut, hogy valahol a kebelében egy ilyen lévítés eklézsia latítál, az azt rögtön transzformálja *filiávdá*, a lévítát a törvénytelenül bitorolt funkcióktól eltiltja, s azontúl a községnek kötelessége

lesz a hozzá legközelebb eső anyaekléziának fizetni a papbért, odajárni föl ájtatoskodásra, onnan hozatni el a papot a szer-tartásokra, oda járatni a gyermekeit iskolába. Ami aztán nagy angária! Hát ezekből mármost mi a logikai concatenatio? — Az, hogyha posito, empyrice egzisztál és subsisztál valahol egy barátfalvi lévita, annak a létezéséről hamarabb lehet tudomása a Klimius Miklós holdban lakozó embereinek, vagy a Gulliver liliputi lakosainak, mint a borsodi református tractus esperesének.

— Eszerint az úr sem akar róla tudni semmit, hogy hol kapható meg az a gézengúz barátfalvi lévita! — kiálta föl Kadarkuthy, mérgesen ugorva föl a helyéről. — Hisz itt, úgy látom, hogy minden ember összeesküdött ennek a gonosz-tevőnek a rejtegetésére.

— Kérem, kérem, csak tessék még ülve maradni — szólt az esperes, a bárót vállára tett kezével a székre visszahanyat-lani kényszerítve. (Valami elektricitásnak kellett az ujjaiiban lenni, az is nagy divat volt a mesmerizmus korszakában.) — Tehát az elsőt concedálom, hogy *nem tudom*, hol van az a barátfalvi lévita. De a másodikat negálom, mintha nem *akar-nám* tudni. Sőt most, a báró úr denunciatiója után egyenesen kötelességemmé van téve, hogy ezen clandestinus abusus ki-deríttessék. Azért én útbaigazítást adok a báró úrnak, hogy mely úton nyomozza ki egész biztossággal ennek a charádá-nak a titkát.

— No már azt meghallgatom.

— A báró úrnak egyenesen a miskolci bíróhoz kellett volna menni, akinek minden bizonnyal tudósnak kell lenni valamennyi, a Bükkben létező falvak neveiről; mert hiszen az ő fűrmendere szedi be a hetivásárra feljövő jobbágyoktól a helypénzt, azoknak cédulákat oszt, s a cédulára fölírja a falunak a nevét. Querczina András uram minden bizonnyal fölvilágosítást fog adni a báró úrnak.

— Querczina András! Querczina András – ismételtette a furcsa nevet a báró.

— Ha el tetszenék felejteni a nevet, könnyen rátalálhat a kalodáról, ami a háza elé ki van téve; ott van a Pece partján.

— Köszönöm. Megyek Querczina András uramhoz.

— Még egy tanácsot tessék tőlem bevenni. Ha Querczina András uram elé fog járulni a báró úr, a világ sűrű kincseért elő ne hordja neki azokat a bölcs dolgokat, amiket énelöttem közrebocsátott, mert amint az ezt a szót meghallja: „testamentum”, az egyszerre nem tud más nyelven, csak tótul, de abból is nagyot hall. Kiabálhat aztán annak a fülébe akár tubuson keresztül, abból ki nem vesz egyéb szót, mint azt, hogy „nye rozumim”. Mivelhogy olyan messze esik ő a törvénytudománytól, mint Makó Jeruzsálemtől. Azért Querczina András uram előtt egy szót se szóljon azokból a larvatusokból, processzusokból, testamentumokból, amiket előttem produkált.

— Hát mit hazudjak neki?

— Sőt inkább egészen igazat mondjon neki. Kezdje azon, hogy „no Querczina uram, mennyiért csinálna nekem egy ilyen jó termetemre való *kosokot* farkasbőrből?”

— Kosokot?

— No igen; mert ha azt mondja neki, hogy „bekecset”, azt nem érti meg; hanem ha azt mondja: „kosokot”, azt megérti, mert az tótul is kosuch.

— De hát mi a patvar szükségem van nekem egy kosokra?

— Nagyon nagy szüksége van rá a bárónak. Lássá a báró, ha ebben a külföldi habitusban barangolja keresztül-kasul a vidéket, híre futamodik, minden ember szájról szájra adja tovább, hogy itt jár a „csuma!” Nem kínálták még meg valahol aludttejjet? Azzal szokták a garabonciás diákat megengesztelni. Az, akit meg akar találni, jó eleve neszét veszi, odábbáll egy vármegyével; mire a báró rátalál a rejtekére, már csak a hűlt fészke lesz ott. Azért tanácsos lesz a bárónak,

ha e mostani ornátus helyébe, ami lehet módi-ruha Versaillesben, de minálunk maskara, valami olyan öltözetet vesz föl, aminőt a külső emberek szeltében viselnek.

— Köszönöm a tanácsát, elfogadom. Ezt bizony magamtól is fölérhettem volna ököllet. Hát aztán a miskolci bíró fog nekem varrni ilyen öltözetet?

— Mivelhogy ő signaturájára nézve szűcsmester.

— Hol lőtték ezt a bírót?

— Nem lőtték ezt, kérem alásan, mert ezt úgy választották.

— De hát az ördögök ültek a miskolciak nyakára, hogy egy szűcs mestert, egy tót embert választottak meg bírójuknak?

— Ne tessék rossz opiniót formálni a báró úrnak az én városom lakóiról. A legimpossibilisebb faktumoknak is megvan a maga rációja. Rövideden elmondom a dolgot.

Erre csakugyan kíváncsi volt a báró. Ismét ülő pozitúrába tette magát, ami a házi kisasszonynak alkalmat adott a sziluettjének tökéletes kinyírogatására.

— Hiszen mindenkinek méltó megütközésre adhat az okot — beszél az esperes —, hogy egy ilyen nagy városnak, mint Miskolc, melynek lakosságát jórészen nemesség, birtokos uraság képezi, hogyan lehet választott bírója egy törvénytudatlan személy; egy kézi munkával foglalkozó mesterember; még azonfelül tót. Mind megmagyarázzák ezt ennek a mi nevezetes városunknak a rendkívüli viszontagságai. Mert nevezetesnek bizvást állítható. Anonymus azt jegyezte föl, hogy Árpád fejedelem hadai már itt találták Miskolc várost, s pihenőt tartottak benne. A későbbi uralkodók királyi város rangjára emelték, s nagy privilégiumokkal ruházták föl. A török hódoltság azonban sűrű veszedelmekkel látogatta meg a várost. Bírait a basák elhurcolták, s egy esztendeig is ott rohasztották az egri áristomban. Ha a harácsot elő nem teremtette, a ló hevederéhez kötötték, úgy hurcolták magukkal.

— Ahá! Hát ezért nem szeretnek az urak miskolci bíróságot vállalni.

— De később még nehezebbek lettek az állapotok. A kuruc-labanc világ alatt kétfelé is kellett harácsot fizetni a városnak, úgyhogy volt idő, amikor minden igavonó marhától megfosztva, kapával művelték a lakosok a szántóföldségeiket. Ezekben az időkben már nem lehetett bírót kapni Miskolcon, úgy hogy a gyülekezetben határozat hozott, hogy amely polgár a bíróválasztásra föl nem jön, fizet negyven forintot, aki pedig a bíróságot el nem fogadja, fizet 200 forintot.

— S a nemes urak inkább megfizették a 200 forintokat, mint hogy nyereghez kötve szalajtassanak Egerig. Magam is azt tettem volna.

— Ekkor aztán az történt, hogy egész Miskolc város áttért a református hitre. A pápista templomokat mind átadta a kálvinistáknak, lutheránusoknak. Ez a mi avasi templomunk az ideig Szent István templomának hívatott. Szent István király volt a város védszentje. A város pecsétjén is Szent István alakja volt a címer: fején koronával, jobbájában a királyi pálcával, baljában az ország aranyalmájával. Az ideig „királyi város” volt Miskolc, címe: „civitas regia”. A nagy változás után azt mondta a coetus, mit nekünk ez a királyi cífraság, ami annyi pénzbe kerül, fogadjunk olcsóbb címet: legyünk „oppidum”, s az akkori bíró rendeletére a régi címert is elhagytuk, vésettünk a királyi alak helyébe egy kuruc hajdút, csákós kalppal, aki az egyik kezében három arany búzalkalászt, a másikban pedig egy szőlőfürtöt tart, s lábait verbunkos tánra igazítja.

Hej de nagyot kacagott erre a szóra Kadarkuthy.

— No, ez igazán remek gondolat volt!

— Dehogy volt az. Ebből a címerből megint csak azt eszelte ki minden ellenségünk, hogy hej de sok búzája, bora lehet Miskolc városának, hogy úgy kérkedik vele az a címerbeli hajdú! s még jobban megsarcoltak bennünket; a vezérek

csak úgy adták-vevtek, csereberélték a várost, mint valami bona vaccát. Végre aztán csendesség lett. Elmúltak a kurucok, elmúltak a törökök.

— Hát ekkor csak megpihentek a miskolciak?

— Meg bizony; de nem ingyen. A magas kamara a várost maga magának zálogba adta. A burkus háború alatt a miskolciak negyvenezer forintot vettek kölcsön az eperjesi Pulszky Sándortól, azt küldték föl a királynénak, aki azért negyven esztendei háborítatlanságot engedélyezett nekik. Most ez az idő vége felé jár. Új contractust kellene kötni a városnak a kamarával. De íme ezalatt a kamarai direktor, herceg Grassalkovich Antal uram, azt a praktikát gondolá ki, hogy a miskolci nemes urakkal külön egyezkedett ki jó előre. A polgárok magukra maradtak, akik között nincs törvénytudó ember. Most azután ezeknek az együgyű embereknek, respective a városukat reprezentáló bírónak az officiuma leend egy olyan in omnibus versatus urasággal pertractálni az új contractus iránt, mint a gödöllői herceg, az omnipotens director camelalis.

— Hát azért választottak olyan bírót, aki mindezekhez semmit sem ért?

— El tetszett találni. Mert ez a maga tudatlanságával jobban meg fogja védelmezni a város igazait, mint kilenc prókátor a maga tudákosságával. Mert ezzel csak kétféle dolog történhetik; vagy mindenre azt fogja mondani odafönn Budán: „nye rozumim” (nem értem), akkor odafönn Budán fognak ráverni ötven botot; vagy pedig azt fogja mondani: „já rozumim” (igenis értem), akkor meg idelelni fognak ráverni a polgártársai ötven botot.

— És így bíró uram horoszkópja tökéletesen ki van mérve? — szólt nevetve a báró, aki ezt az állapotot fölöttébb mulatóságnak találta.

Ezalatt az esperes kisasszonya is elkészült a nevezetes látogató árnyképével, még a szétálló copfja is híven ki volt faragva.

A báró előhúzta a kalapját a hóna alól, s úri fejbólintással rekkommendálta magát.

Amint a külső ajtót is betette maga után (kis városainkban — nagy okosan — mindenütt két ajtó őrzi a bejárást), az esperes kisasszonya leszállt az ablak előtti pódiumról, s odavitte az atyjához a kész sziluettet, melyet a nagytiszteletű úr kielégítőnek talált.

És azután elővette az asztal fiókjából a nagy kapcsos fóliánst, mely már csaknem meg volt töltve hasonló arcmásolatokkal; az új sziluettet egy üres lapra gumiarabikummal fölragasztá, alája pedig ezeket a lavateri megjegyzéseket írta:

„engesztelhetlen bosszúállás”,

„alattomos incselkedés”,

„telhetetlen luxuries”,

„raptusos demencia”,

„gyilkolási mánia”.

Ezek mind olvashatók a kitárt arcvonásokból, a lavateri szisztéma szerint.

- BÍRÓ URAM

Hajh bizony nem is a mostani Miskolc városa volt ám az a száz és egynehány év előtti város; nem az a palotákkal ékes, színház-as, városház-as metropolis, aki két képviselőt küld az országgyűlésre.

Sok nagy változásnak is volt alávetve; egyszer a tűzvész rontotta le porig; máskor meg a rohanó árvíz söpörte el, hogy csak a „papszer” házai maradtak meg belőle; sőt egy rettenetes napon a *kőeső* törte pozdorjává. Nem jégeső, hanem valóságos kőhullás: valami meteorfelhőnek a leomlása, aminők a földpályát keresztezik; egy emberfőnyi nagyságú követ most is mutogatnak belőle a múzeumban.

A múlt századbeli házak nem képeztek egymáshoz támaszkodva utcasort, hanem mindenik között volt egy tágas udvar, palánkkal elzárva; alul embermagasságig kőből volt a ház, ablak nélkül, szegletei támaszokkal megerősítve: ez az árvíz ellen volt; a kőfalra volt építve a lak, boltozatos szobákkal, vastáblás ablakokkal: ez meg a tűzvész ellen volt. Aztán minden háznak a kifelé fordult szegletén volt egy kukullorium s azon egy keskeny ablak: ez meg a portyázók megfigyelésére volt kitalálva.*

Mert ámbátor Károly király elrendelte, hogy Miskolc városát *tövissel* kell körülkeríteni a kuruc portyázók betörései

* Még most is láthatók hasonló házak és utcasorok a közel szomszéd Gönc városában.

ellen való biztossággal, azért mégis megtörtént elégszer, hogy nem is a kurucok, hanem a labancok s más afféle tolvajok, mikor a népség kinn volt a mezőkön, szőlőkben, beszárguldoztak s végigrabolták a várost.

Egy ilyen félig emeletes házban lakott a Szinyva és a Pece között Querczina András bíró uram. A bíróságát jelképezte a kapuja mellé nyújtóztatott kaloda; a mesterségének pedig ott lógott a címere, a házhiúból kidugott rúdon, pléhtáblán a neve, alatta egy hiúzfej, az alatt meg három róka fark. A palánk ajtaján kellett bemenni; a műhely ajtaja a folyosóra nyílt. Hogy szücsműhely, azt hitelesíté az ajtóra kiszegezett farkasirha. Nyári lövés lehetett, mert nagyon vedlett volt. Fülei hiányzottak. Bizonyosan ott hallgatnak már a vármegyeház kéményében.

A báró benyitott a belső üveges ajtón. A műhely egyúttal hivatalos várakozó szoba volt. Az egyik szegletében ott állt egy trabális erős alak, nagyon furcsa öltözetben, mely állt egy hegyes kalapból, azt a kezében tartá, azután egy fehér-piros csíkos zubbonyból, ökölnyi cinkgombokkal, bő tarka plundrából és veres török papucsokból.

Ezt meg sem látta a báró. Méltóságán alul volt, hogy észrevegye.

Hanem a műhelyt kétfelé osztó „pudli” mögött már egy régi ismerősre talált.

Ez volt a tegnapi asztaltárs, a derék Matus.

Ezúttal nem volt már ünnepi öltözetben; csak úgy könyökig felgyűrt ingujjakban parádézott.

De amint a Matus megpillantotta a műhelybe belépő bárót, uccu neki, vesd el magad! fölszaladt a padlásra. Egy fahágcsó egyenesen oda vezetett föl a műhelyből.

A jámbor Matus, a maga egyenes úton járó eszével azt konkludálta, hogy ő a tegnapi huszonöt botokat azért kapta meg a vármegyeházán, amiért oly nagyot talált ütni a nagyságos báró úr hátára; most ez aztán jön a bíróhoz panaszra,

s most még a város észéről is meg fogja kapni a maga kutya-
porcióját, ahogy dukál.

Dejsz a Matust manapság marcafánkkal sem fogják le-
csalogatni a bőrszárító padlásról. Az most önvédelmül azt
találta ki, hogy egy nádpálvával elkezdte a padláson sorban
fölgagatott irhákat porolni (ahogy ez a molyok végett szüksé-
gs), úgyhogy a nagy püfölestől egy szót sem lehetett
hallani.

Pedig hát ebben az egész dologban nem a Matus volt a hibás,
hanem az első vicispán tót nyelvtudása, aki ahelyett, hogy
„uder”, ami megütést jelent, azt parancsolta, hogy „zabi”,
ami pedig jelent agyonütést.

Azonban kevés várta a műhelyből befelé vezető
ajtó, s kilépett rajta egy megtekintésre méltó alak, akiről
az első tekintetre föl lehetett ismerni, hogy ő a városi
drabant.

Elöl-hátul púpos volt, a két lőcslába térdeivel befelé görbül-
ve, a tenyerei a térden alul lógtak. Az ilyen termet nem is való
egyébnek, mint városi drabantnak. Sótartó alakú csákó volt a
fején, termetét zöld frakk ékesíté, vörös gallérral; a válláról
szíjpantalléron nagy görbe kard csüngött alá, ami megjelenését
annál félelmesebbé tette.

A belső szobából ez a parancshangú utasítás hangzott elő:
— Zavolaty toje prkoprcár.

A drabantnak szeme-szája tátva maradt, mikor szétnézett
a műhelyben. — Ő az imént, ahogy bement a bíróhoz jelen-
tést tenni, csak egy instanst hagyott idekinn és most itt van
kettő.

Azt a másikat (saját vallomása nyomán) úgy jelenté be bíró
urannak, hogy „povrazolezec”, ami jelent kötéltáncolót.

És most bíró uram azt parancsolja, hogy hívja be a „prkoprcár”,
aki nem más, mint bukfenchányó.

Bíró uram előtt ugyanis kötéltáncoló vagy bukfen-
chányó mindegy, s lehet, hogy igaza is van.

Ha van logika a világon, akkor a drabantnak azt kellett konkludálni, hogy ez a másik a bukfenchányó. Pojácának elég pojáca volt.

Intett a bárónak, hogy jöjjön a bíró uram színe elé.

Bíró uram alacsony, tömzsi, tagbaszakadt emberke volt; himlőhelyes arcú; egyik szemöldöke feljebb állt, mint a másik; nagy fogai miatt a száját nem bírta összecsukni. Ujjatlan bőrmellényéből flanellujjakba rejtett karok nyúltak elő, nagy tenyerekkel; a fejébe nagy vadmacska süveg volt nyomva, olyan alaposan, hogy a füleit kétfelé nyomta.

— No, friskó! friskó! Spjevác! Muzsikác! — kiáltá a belépő báróra.

A báró nem értett a hallott szóból.

A drabant aztán megmagyarázta neki a dolgot.

— Bíró uram előbb azt akarja megtudni, hogy hogyan tudunk énekelni és muzsikálni?

— Sehogy sem tudunk.

Bíró uram erre türelmetlen lett, rárivallt kategorice a báróra:

— Csi znace, csi nye znace, ale spjevace, muzsikace!

(Akár tudtok, akár nem tudtok, azért énekeljtek, muzsikáljatok.)

A báró most már nevetett.

— Ugyan mi az ördöggel muzsikáljak?

Bíró uram odamutatott a báró vállán függő hosszú bőrtokra; azt hitte, abban valami fagót van.

A báró aztán kihúzta a bőrtokból a szép lazzarino-csőví duplapuskát.

— Ojoj! — mondá bíró uram. — Puska? (Ez tótul is puska.)

A drabant vette észre, hogy aligha tévedést nem követett el; azt kérdező hült pofával a bárótól:

— Hát az úr nem bukfenchányó komédiás?

Erre válaszképpen úgy ütötte pofon a báró a drabantot, hogy annak a sórtartó csákója menten a jobb fülére csúszott; le nem

repülhetett a fejről, mert oda volt kötve az állához szíjjal. A bíróra pedig ráordított a báró tele torokkal:

— Én báró Kadarkuthy vagyok, földesúr! Atta teremtette!

Ez egyszerre nagyot változtatott a szituáción. Hát persze, hogy azon kellett volna kezdeni, hogy „atta teremtette!” Szóból értik meg a magyart.

Bíró uram hirtelen lekapta a macskabőrsüveget a fejről, s azt mondá: „mi tetszik, kérem alásan?” Tudott már magyarul is.

Amint azonban a báró hangosan elkiáltá a nevét, arra a szóra a műhelyből nyíló ajtón át bedugta a fejét az a másik, és sietett a tévedést fölvilágosítani.

— Én vagyok a komédiás.

Erre bíró uram végképpen elszörnyedt.

— Ó, te strariospica! — rivallt a drabantra, s a másik még immunis arcfelére egy akkora pofont alkalmazott, hogy a sótartó a bal fülére csúszott vissza. — Hozod be mindjárt az igazi komédiást!

Aztán a két nagy tenyerét dörzsölve, azt kérde mosolygó ábrázattal: „mit tetszik parancsolni a pan welkomozsnye báró úr?”

— Hát én egy derék farkasbőr kosokot akarok magánál megrendelni.

— Zsinórral vagy szironnyal?

— Ahogy szokás. Aztán meg egy ilyen prémes süveget, mint bíró uramé.

— Aha. Diva kocskabőrből. Az nagyon szép.

— Aztán meg egy olyan kecskebőr nadrágot, amilyen a Matusnak van.

— Ah! Amilyen a Matusnak van? Potyszem csak Matus! Hozd ide a koza-ircha-nohavicádat!

De amint ezt a szót meghallotta a Matus odafönn a padláson, hogy „nohavica!”: két nádpálcával kezdte el verni a bőroket.

— Eredj föl a padlásra! — parancsolá bíró uram a drabantnak, ki azalatt visszatért a kötél táncossal. — Hozd le a Matust fülénél fogva a padlásról.

A drabant megsimogatta egyik tenyerével az egyik arcpofáját, a másikkal a másikat, s azt felelte, hogy „harmadik pofám nincs!”, és nem ment a Matust lefülelni.

— No, hát akkor gyere velem te a magazinba! — mondá bíró uram, gallérjánál fogva előrelódította a rendnek őret —, te meg, komédiás, mulattasd addig a méltóságos báró urat; lamatyé cigánszke kolisa!

A báró úrral együtt maradt komédiás ugyan nem vetett cigánykereket a méltóságos úr distrahálására, hanem ahelyett oda lépett eléje, s jól a szeme közé nézett, s azután jó lercheafeldi dialektussal odaszólt neki németül:

„Herr Baron von Kadarkuthy! haben Sie nicht einnal Frater Seraphinus geheissen?”

Kadarkuthynak először hosszúra nyúlt az ábrázata; a szája tátva maradt, a szemei elmeredtek; fakó arcbőre közepén a harag vörös foltja gyulladt ki. Hallatlan vakmerőség! Egy báró Kadarkuthy Viktort azzal az interpellációval állítani szembe, hogy nem hívták-e őtet valamikor fráter Seraphinusnak.

De nagy hamar ismerős mosolygóssá torzult vissza a haragos arc, amikor a megszólító arcába jobban belenézett. Kezdett föltámadni az emlékezet. Az! Az! Nemcsak fráter Seraphinus, de még annál is jobb. „Dori, der amerikanische Affel!” Az volt a szép idő! A bécsi „Paradiesban!”

— Ah! ah! Titanides Sámson! — rikkantá el a báró —, az én hajdani maestróm? Akinél én majomember voltam.

— S akinék a Colombineját elsöktette a majomember.

— Hát aztán mi lett a Colombineból?

— Nem jött vissza; most már a maga kezére dolgozik.

— De hát hogy ismert rám, Sámson mester?

— Hát amint azt tetszett mondani: „én vagyok Kadarkuthy Viktor.” A név után.

— De hisz én sohasem mondtam meg kendnek a családi nevemet, mikor együtt bolondoztunk.

— A báró nem mondta meg, de megmondták a kolostorban, ahonnan megszökött, mikor a Colombine miatt ütöttem a nyomát bottal. Aztán nagy fátumom volt nekem már akkor a Kadarkuthy Viktor névvel. Ez okozta minden szerencsétlenségemet. Én egy nagy celebris szemfényvesztőnek a társaságában jártam be a világot, aki Cagliostro tanítványa volt, Cairoi Ludolfus volt a neve. Egyszer egy hatalmas gazdag úr kastélyában produkáltuk magunkat a Csallóközben, aki a leánya eljegyzését ünnepelte. A vőlegényét úgy hitták, hogy Kadarkuthy Viktor. Akkor hallottam először ezt a nevet. Szép, karcsú legény volt. Én birkózásra híttam föl a parasztokat, s egyiket a másik után vertem földhöz. Ekkor a fiatal vőlegény akaszkodott velem össze. Hát énnekem nagy volt a respektusom az úri família iránt; nem akartam, hogy a vőlegény nyomorékká törjön a kezem között, csak úgy könnyedén bántam vele; a furfangos suhanc pedig fölhasználta ezt a kíméletemet, s egy betyáros gáncsvetéssel úgy döntött a földre, hogy fejemet egy vasrúdba csapva, elszédültem.

— Donner und Doria! — kiáltá föl a báró. (Hát nemcsak farkasvadász, hanem akrobata is?)

— Nagy szerencsétlenség lett ez rám nézve. Mert a princípálisom, a Cairoi bűvész, menten elcsapott a megszegyenülésért. Én aztán kénytelen voltam megint magam állítani össze komédiástruppot. Elindultam a majomemberemet meg a Colombineamat keresni. Tudakozódtam a kolostorban a fráter Seraphinus után. Ott tudtam meg, hogy azt báró Kadarkuthy Viktornak hívják. Akkor hát az a másik, aki velem megbirkózott a főúri kastélyban, nem volt az igazi. Az igazi Párizsban éli világát. Ez itt egy pseudobáró. Ekkor írtam én a báró úrnak, hogy jöjjön haza. Nem emlékszik rá?

— Hogyne emlékezném!

— S meg sem köszöni?

— Köszönöm a manót! Egy esztendőig ültem a kassai börtönben ezért a szívességért.

— De mostmár legalább Kadarkuthy báró lett az úrból, de én pocékká vagyok téve; mert akárhol ütöm föl a komédia-bódémat, hogy itt van a legyőzhetetlen Titanides Sámson, mind azt kiabálják föl rám, hogy „Földhöz csapott a csallóközi vőlegény!” Akiről most már jól tudom, hogy az senki sem más, mint a barátfalvi lévita.

— Hát ezt honnan tudja a mester?

— Honnan tudom? Hiszen tudja annak a históriáját minden ember ezen a vidéken. Tudják a vicispánok, a szolgabíró, az cseres, a parasztok, a hajdúk; de az egy sem mondja meg, mert mind valamennyien szimpatizálnak velem. Szereti azt minden ember, férfi, asszony, gyerek. Csodákat beszélnek felőle. Hogy mentett meg a nagy hegyi árvízből tíz gyereket egymaga; hogy pusztítja a dúló farkasokat; hogy téríti meg a rossz embereket igaz életmódra; hogy tanítja meg az embereket vadfából gyümölcsfákat csinálni, a kőből is olajat csavarni; s aztán milyen prédikációkat tud tartani, hogy azokért a harmadik faluból is eljárnak Barátfalvára. Hanem azért, ha azt kérdi egy idegen ember, hogy hol van Barátfalva, arra mindenki azt mondja, hogy „tudja a fránya!”

— Ah! Eszerint engem szándékosan bolonddá tartott eddig minden ember?

— Hát persze, hogy persze. Utoljára ide küldték a bíróhoz, a szűcsmesterhez, aki a farkasbőröket rendszeren megveszi a lévitától. De hát fogadjunk, hogy majd mikor rákerül a sor arra a kérdésre, hogy hol lakik hát az a derék vadász, aki ezeket a toportyánférgeket rendre lövöldözi, bíró uram holdvilágba néző pofát fog csinálni, s azt feleli: „ojojoi! az túl lakik a Verhovinán, még Lengyelországban is túl, az ott lakik Muszkaországban.”

— Most mit csináljak én ezekkel az emberekkel?
— Ezekkel semmit. Hanem énvelem csinálhat valamit a báró.

— Kenddel, hej?

— Vélem hát. Nekem kell arra az átkozott fickóra rátalálnom, aki engemet világ csúfjává tett. Én fogom annak a bűvőhelyét kiszaglászni, mint a trüflikutya a szarvasgombáét, hogy ha kikapartam, előcibálhassam: „no, hát most mutasd meg, hogy milyen akrobata vagy?” — Itt, itt! a miskolci nagy piac közepén kell neki megbirkózni velem a népség szeme láttára, a barátfalvi lévitának! Dejsz ezt el nem engedem a bőrén.

A komédiás tele torokkal röhögött ennek a kapitális ötletének. A barátfalvi lévita fog birkózni a piacon a Sámsonnal! Oda is fog vágatni a padlóhoz. Majd egészen másképp fog bánni a Sámson a diákkal, mint ahogy bánt a cifra vőlegény-nyel!

Hanem Kadarkuthy azt mormogta a fogai közül:

— Az ám! Ha én hagyok neked belőle valamit.

— No, már hagysz — dörmögé vissza a Sámson.

S aztán mind a kettő magának tartotta, amit gondolt.

A diskurzust németül folytatták.

Ha a szűcsbíró hallgatózni találna is az ajtón keresztül, nem értene meg belőle semmit.

De hátha tud németül? No, nem a bíró, az nem tud, csak tótul; de a szűcsmester tudhat németül is, ahogy magyarul megtanult az első „teremtettére”.

Nyitotta már az ajtót.

Querczina uram jött elől, mögötte a drabant.

A fegyveres vitéz alig látszott ki a prémes menték, kosokok halmazából, ami a két vállára volt rakva. Az egész magazint magával hozta.

A bíró ellenben nyalábbal cipelte a kész kecskebőrt nadrágokat és prémes süvegeket.

A sok drága portékát mind lerakták a hosszú asztalra egymás sorjába. Lehetett belőlük válogatni; volt ott báránybőr bekecs is, rókamálós is.

A bárónak csak a farkasbőr bekecsesek tetszettek. Fölpróbált kettőt-hármat, melyik lesz kommótusabb?

— No ez lesz igazán modális! — mondja a bíró, egyet kihúzza a többi közül. — Ilyen kosokja, tudom, a császárnak sincs. Egészen fekete farkasbőr.

— Fekete farkas? No, ez igazán ritkaság. Ennél maradjunk. Mi az ára? — mondá a báró.

— Csak úgy, mint a többi. Negyven vonás forint.

— Ah, az drága! — ellenkezék a báró. — Hiszen kelmed tíz máriásért veszi a farkasirhát a barátfalvi lévitától.

— Kicsoda? Micsoda? Cso ti robis! Itt sülydedjek el a földbe, ha valaha hírét is hallottam a barátfalvi lévitának!

— Nono! Májszter! Nekem a tekintetes perceptor úr mondta, aki a farkasfülekért tíz máriást szokott fizetni a vadásznak.

— Úgy? Hát az a vadász a lévita? No, azt nem tudtam, én csak úgy ismerem, hogy vlkójáger.

— No, ha ismeri, akkor hát csak tudja, hogy hol lakik.

— Ojojó! Hogyne tudnám? Az a Barátfalva itt van mindjárt a szomszédban, a Verhovinán túl, Dunajec mellett, a hideg völgyben, ott teremnek a legszebb farkasok.

A két kuncsaft összenézett.

— Hab isz nid xagt! — motyogá a Sámson németül.

A báró aztán lealkudta a kosok árát negyven kurta forintra. A süveget, meg a láb hüvelyt aztán ráadásul kapta, nagylelkűségből. Azokba mingyárt bele is páncélozta magát.

— Hát te másik, neked mi kell? — förmedt rá a bíró a komédiásra.

— Concessa kell piaci produkcióra.

— Aztán mit tudsz?

— Sámson vagyok.

— Ha Sámson vagy, hadd látom, hogy emeled föl a fogaddal ezt az asztalt?

Az pedig meg volt rakva prémes bekecsekkel.

Válasz helyett a Sámson azt tette, hogy a kis púpos drabantot fölkapta a karjánál fogva, s még azt is odadobta az asztalra, úgy emelte föl azt a fogaival.

— Hujú! Megkapod a concessát. Fizetsz előbb egy máriást! Ez taksa neked. Nem neked! Tüled! Nekemnek. Rozumis?

ITT VAN HÁT BARÁTFALVA

Matus meglátta a padláslyukon át, hogy a báró eltávozott. Azt is látta, hogy az most átöltözött; a gúnyját is itt hagyta. Azonnal lejött a padlásról. A nádpálcát is hozta.

A májszter meg a drabant a fölhalmozott szőrmeárukat cepelték vissza a magazinba.

A báró által levetett öltönyök ott heverték a padon; majd visszajön értük egyszer (ha visszajöhet).

A Matus nekiállt, s a báró selyempuliderjére olyan huszonötöt vert a nádpálcával, hogy ha az maga is benne lett volna, bizony megemlegette volna.

Az ordália befejezése előtt a májszter is előkerült a magazinból. Ő meg dühös volt a Matusra azért, hogy nem jött le a parancsára a padlásról, magának kellett cepekedni, s irányadó véleményének akként adott kifejezést, hogy ő meg az öklével ütögetett a Matusnak a fejére; de ami a vitézt nem akadályozta abban, hogy tovább folytassa a leszámolást a puliderrel: „huszonhárom, huszonnégy, huszonöt!”

— Hát te sibenyec! Mért nem jöttél, mikor híttalak?

— Nem hallottam a porolástól.

— De már most „ezt” meghallottad?

— De legalább kitötöttem a bosszúmat!

S ezzel a világ rendje helyre lett állítva. Legalább egy időre.

A két szövetséges társ pedig ballagott odább a Szinyva partján.

A báró (most már egészen autochton bükkbeli magyar dzsentrinek öltözve) meg a komédiás.

— Kérem, kérem — mondá a báró, tenyerét hátrafelé tartva, hogy a kompanyóját tiszteletteljes távolságtartásra figyelmeztesse. Az utcán különben is csak egy szál padló képezte a gyalogjárót.

— De hiszen, kérem, én valamit akarok közölni a báró úrral, s azt nem kiabálhatom fönnhangon, hogy az egész utca meghallja.

(Az egész utca állt egy osztrák fazekasból, aki a gyékényes szekereéről kiabálta, hogy „vegyenek bögrét, köcsögöt!”)

— No hát, nem bánom, jöhet kend mellett, de akkor tartsa a kezében a süvegét.

Ez úgy is illet! Aki komédiás, hordja a markában a sipkáját, mikor egy rangbeli urasággal beszél.

— Még azt hihetnék, hogy egymáshoz tartozunk!

— Pedig az már régen volt.

A komédiás tehát előadta a maga egész fölfedezési tervét.

A vármegyének mappája nincs. Ha volna, sem érne semmit. Ellenben van a Bükk kellős közepén egy messze kimagasló bércorom, ami még Gömörbe is ellátszik. Azt úgy hívják, hogy „Örvénykő, Pogányoltár!”

Aki annak a sziklacsúcsnak a tetejére fölmászik, az mint egy földabroszt, úgy látja maga alatt elterülni az egész Borsod vármegyét valamennyi hegyeivel, völgyeivel, folyóival és helységeivel együtt. Akkor azután egészen könnyű földadat lesz, kikeresni a helységek közül azt, amelyiknek a neve Barátfalva.

Miről lehet azt kitalálni? Arról, hogy annak a helységnek nincsen *tornya*. A legkisebb faluban is, ahol maga harangoz a pap, van egy torony, ahol harangozhat; de amely helységnek csak lévitája vagyon, annak se harangja, se tornya *nem vagyon* (ahogy palóc nyelven mondják).

Erről fognak ráismerni. Még más egyébről is. A szénégető mészégető kemencékről. A terv beválik.

Most csak egy jó kalauzról kell gondoskodni, aki Miskolcra a rengeteg Bükkön keresztül, a Hámor, Diósgyőr, a Paulinus-kolostor megkerülésével elvezesse a turistákat az Oltárkő hegytetéjéig.

— Nehéz lesz a dolog — véleményezé a báró. — Holnap karácsony vasárnapja. Ilyen nagy ünnepen ez a bigott nép nem vállalkozik kalauzságra.

Fittyet hányt erre a skrupulusra a komédiás.

— Karácsony ám, akinek karácsony! De nekünk görögöknek holnap csak Eustrát napja van; a mi karácsonyunk tizenkét nappal hátrább esik. Az én házigazdám pedig szintén görög; elvezet az bennünket az Oltárkőre, ha jól megfizetjük; az én gazdám, a Parasztevics.

— S ismeri az jól a vidéket? a Bükk-erdőséget?

— Hát ki ismerje, ha nem a Parasztevics? Az én patriótám! A macedó-görög! Hisz az a gubicsszedő. Az a hivatala.

Tudta is a báró, hogy mi az a gubics?

Megmagyarázta aztán neki Sámson, hogy ez az, ami nélkül a cserzővargák nem élhetnek.

Parasztevics uram a saját házában lakott, egyike volt azoknak a görögöknek, akiknek az ivadékai a jelen század közepén a félmillióssok osztályát képviselték Miskolcon (tisztességes spekulációval).

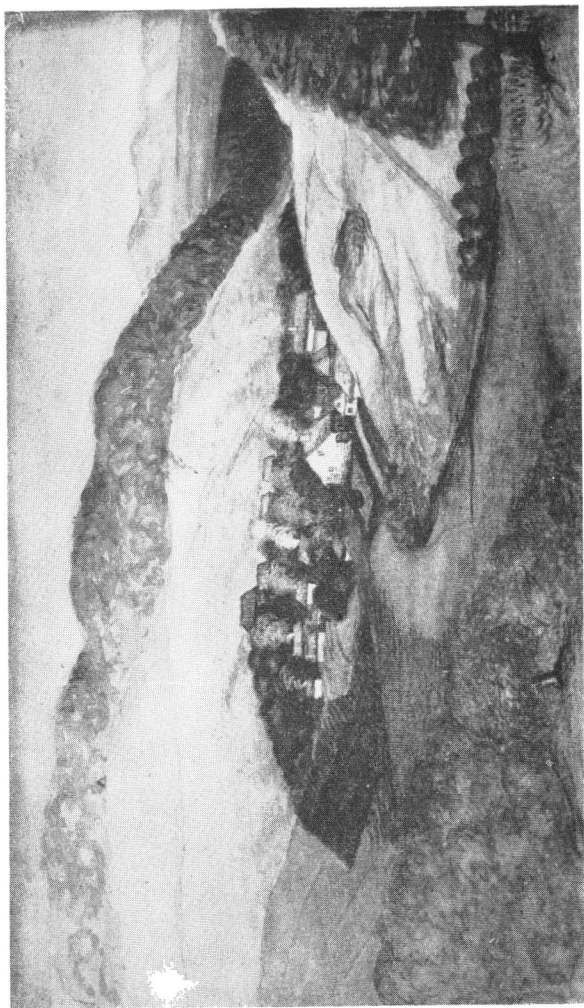
Ez még most csak a gubicson kezdte.

Amint a vendége, a Sámson bemutatta neki a bárót, a görög igen szívesen fogadta. A két honfitárs egymás között új-görög nyelven beszélt, amit a báró nem értett. Az első szavaknál a görög meginvitálta az asztalához ebédre a bárót, s föl-tette eléje a drága jó *hajvárit* (kaviár), amire következett a hatalmasan fölvereshagymázott *olajos bab*; de amint a Sámson még tovább beszélt, már akkor *csíramálé* és *zucok* is került az asztalra (az előbbi csíras búzából, az utóbbi mustba mártott

Jókai fényképe 1898-ból

IV.

Dédes látképe 1849-ben; Jókai festménye

dióból készült), sőt végtére annyira ment a vendégszeretet, hogy böjtmegszegéssel még *disznósajt* is tett föl a báró elé, amivel az aztán tökéletesen jóllakott. Italul szolgált a *márc*. (Ez meg aligha nem mézből támad.)

Ezalatt a két görög nyelvbe sütötte a tervet.

Két körmöci arany a díja a vezetői szolgálatnak.

A terv pedig ebből áll.

A görög elvezeti az erdőkön keresztül a két kutatót az Oltárkőig; onnan aztán majd rátalálnak a keresett helysége puszta szemmel.

— De hát olyan nagyon ismerős-e Parasztevecs uram a Bükk-erdőséggel? — kérdezé a báró.

— Hogy a Parasztevecs ismerős-e a Bükk-erdővel? — felelt bántódottan a görög. — Hisz Parasztevecs kedvéért még nótát is csináltak a palóccok.

Azt el is danolta hatalmas fűrészhangon.

(Ugyan kár volna, ha ezt a szép nótát népdalgyűjteményeink meg nem örökítenék.)

„Barcikára nem mehetsz,
Ott gubicsot nem szehetsz:
Három a polyka.

Ott lakik az Óváry,
Töltött puskával vári:
Három a polyka.”*

— Csak azért akartam megtudni — mondá a báró —, mert akkor, ha olyan jól ismeri Parasztevecs uram az erdők minden zege-zugát, talán egyenesen rá is tudna az úr vezetni bennünket Barátfalvára.

* Polyka = tót szolgáló.

— Barátfalvára!? — kiáltá fel sértődötten a görög —, hát tanult a báró úr fizikát?

Nem is várta be, hogy a báró ráhagyja, hogy tanult.

— No, ha tanulta, akkor tudhatja, hogy a gubics csak tölgyfán terem; aki pedig szénégető, az bükkfából égeti a szenet; hogy keresne a Parasztevicz bükkerdőben gubicsot?

A báró most már igazán méregbe jött.

— De már, hallja kend Parasztevicz uram; ami sok, az sok! Engem minden ember orromnál fogva hurcol, hatan hatféle tudományból bizonyítják, hogy ők nem tudnak a barátfalvi lévita felől semmit, corpus jurisből, geográfiából, logikából, pedig mind a hatan tudják, hogy hol van. S most még kend előáll nekem a fizikából bizonyítani, hogy nem tudhatja? Ördög szánkázta lelke! Hogy a kutya tutulja meg kendet!

— No csak ne szánkáztassa a méltóságos úr az ördögöt az én lelkemen; a kutyával se tutultasson meg engem, ami igen nagy káromkodás, mivelhogy a kutya akkor tutul, mikor valakinek a halálát érzi. No, hát én vagyok az a hetedik, aki igazán nem tudja, hogy hol lakik az a barátfalvi lévita, de aki a báró urat rá fogja egyenesen vezetni. Erre már nemesi parólámat adom.

(Ezzel a szóval kellett értésére adnia a bárónak, hogy a házigazdával ne beszéljen per „kend”, mert az nemes ember. A macedó-görögök mind nemesemberek voltak, Igaz, derék, hazafias érzelmű, magyarul beszélő nemesemberek.)

— Hanem már most én adok egy jó tanácsot a bárónak, amit jó lesz bevenni. A komám, a Titanides Sámson már elmondta nekem, hogy miféle közös szándékuk van méltóságoknak azzal a barátfalvi lévitával. Amivel az a báró urat megsértette, azt bizony az én hajdani hazámban sem bocsátaná meg senki. Az én dicsó őseim a trójai háborút sokkalta kisebb okból indították meg. Tehát, ha bosszút akar érte állani, azt helyeslem; hanem a plánomot nem kommandálom. Ha most méltóságok

ketten beállítanak Barátfalvára azzal a szándékkal, hogy a lévitát kihúzzák a parókiából, az a sok goromba mészégető, szénégető csákányt, fejszét ragad, s úgy agyonveri mind a kettőjüket, hogy a kakas sem kukorít utánuk többet.

— Ebben van valami — dörmögé Kadarkuthy.

— Hát az én plánumom a következő. Ne menjenek *maguk* mind a ketten Barátfalvára együtt. A lévita már ismeri Sámson komát. Hanem menjen csak a báró egyedül, a Sámson pedig maradjon hátra valamelyik nagyobb faluban, ahol csárda van; teszem Kazincon vagy Szentpéteren, s ott várja be a dolog végét.

— Helyes.

— De aztán a báró se rontson be a lévitához azzal a szóval, hogy „én vagyok a báró Kadarkuthy, hozom a mennydörgős ménkűt”. Hanem mondjon valami mást!

— Azaz, hogy hazudjam. Derék provincia ez, ahol az embert mindenki arra tanítja, hogy mit hazudjon.

— No hát persze! Hazudni csak „kő”. Ha az emberek nem hazudnának egymásnak, olyan marakodás volna a világon, hogy sohase lenne vége. Hát teszem föl, mondja a báró azt, hogy onnan Erdélyből jött, válasszon a székely Bara, Barta, Barna nevek közül egyet, aztán adja ki magát üveghutásnak. Mondja azt, hogy üveghutának való helyet keres a Bükkben, a kamarától árendában, vagy ha uraságé, zálogban, harminckét esztendőre.

— Attól tartok, hogy az a lévita tudja, hogy miből készül az üveg.

— Hát hisz azt a báró is megtudhatja. Nem tanult technológiát?

— Nem is akarom megtanulni!

— Jól van! Hát ne beszéljen egyébről, mint erről a három dologról. Először is olyan homokbányát keresni, ami az üveghez való kovarcot előteremti; másodszer olyan erdőt, ahol a hamuzsírgetés nagyon kevésbe kerül; harmadszor olyan

mészköbányát, amely nincs vassal keverve. Ennyit csak megtud a fejében tartani a báró úr?

— No, ennyit igen.

— No, a többi aztán akkor jön magától. A báró fölkéri a lévitát, mint a vidéket ismerő jártas kalauzt, hogy keressenek homokot és mészkövet, ami ott bizonylyan van elég.

— De én nem tudom megkülönböztetni a homokot a mésztől.

— Hát hiszen nem is kerül arra a sor. A *kosta* mindig készen áll az idegen utas kalauzolására; annak olyan passzió a kutya-golás, mint a gavallérnak a *kalamajka*. Ez alkalommal pedig az is kecsegtető lesz rá nézve, hogy ha egy üveghuta támad a környékén, abban az ő híveinek majd nagy keresete nyílik. Ekkor aztán ő is vállára kapja a puskáját — mert puska nélkül nem sétál az ember a Bükkben —, s szép csendesen elindulnak követ keresni a hegyek közé. Mikor aztán jó mélyen bennjárnak a sűrű erdőben, majd csak találnak valahol egy tisztásra, ami eltart ötven-hatvan lépésnyire. Itt azután megállítja a kísérőjét a báró, s azt mondja neki: „Hallod-e te Guthay Lőrinc, nem vagyok én Barna Áron, üveghutás, hanem vagyok báró Kadarkuthy Viktor, akinek a nevét te kuszpitoltad, aki helyett megházasodtál, s akit temiattad tömlöcbe csuktak. Tudod-e, hogy mi az a vendetta?”

A báró a vállára ütött a görögnek.

— Ezt jól találta el, nemes uram.

— No, mert az én hajdani hazámban is így szokták a vitájukat eligazítani az igazi klephtek. No, hát akkor azt fogja mondani a báró az ellenfelének: „Már most hát mérj ki hatvan lépést ebből a tisztásból magadnak, ott állj meg, és vedd a fegyvert kezedbe, s aztán majd addig löjünk egymásra, amíg kettőnk közül egyikünk a mohos fűbe nem harap.”

— A lelkemből beszél, nemes uram!

— Még egy okos dolgot mondok, ezt is a klephtektől tanultam. Mikor az ember puskás ellenséggel áll szemben,

arra vigyázzon, hogy a puska elsülésekor két lángot lát-e, vagy csak egyet. Ha kettőt lát, akkor meg se mozduljon, mert a lövés félremegy; de ha csak egyet lát, akkor ugorjon félre, mert a lövés egyenesen a fejének van célozva.

— Jól van, úgy tesztek.

— Akkor aztán csak két dolog történhetik meg. Vagy a lévita lövi agyon a bárót, vagy a báró a lévitát. Az első esetben, ha a komám két napig hiába fog várni a báróra a falusi csárdában, egyenesen feljön Miskolcra, s följelenti a szolgabírónak, hogy Kadarkuthy bárót meggyilkolták. Arra kijönnek a perzekutorok, a lévitát megfogdossák, láncra verik, úgy kísérik be; törvényt látnak fölötte; itt a statárium, három nap múlva lógni fog. Ne búsuljon a báró! Meglesz a satisfactiója! A gyilkosa lógni fog!

— Köszönöm alássan.

— Ha pedig a báró hagyja leterítve az ellenfelét, szépen odább ballag. Azt majd eltakarítják a farkasok. Úgyis előbb-utóbb ez a vége a farkasvadásznak.

— De hát én akkor hogy birkózom meg a lévitával! — okvetetlenkedék a Sámson fölugrálva.

— Te számár vagy, az is maradsz! — ülteté le a gubicsos.
— Hanem még egy elvégezni való van, báró uram.

— Ugyan mi kell még?

— Hát ez a frizura. Ezzel a copfba csavarított hajjal nem lehet ám székelyt játszani, mert a lúfó nem így hordja a sörényét.

Nosza tehát meg kellett látogatni még Tozsót is, a borbélyt; az is görög volt.

Az ollók és borotvák mestere nagy gyönyörűségét találta a báró hajzatának átalakításában; de még több öröme telt az ostoba, tudatlan, külföldi frizőrök fuser munkájának leszólásában.

— Hogy tönkretették ezt a gyönyörű szép haját! Azzal a sütögetéssel! Egészen megveresítették. A haj vége csupa molyos. Minden szál kétfelé van hasadva. No majd rendbe

hozza ezt a Tozsó. Csak a Tozsóhoz tessék egy hétig eljágni. Fogadom, hogy nem lesz ilyen szép haj Európában. No, most még egy kis pergamenolajat dörzsöljünk közé. Milyen gesztenyeszínű haj lesz ebből.

A báró az eléje tartott tükörből meggyőződhetett felőle, hogy az ábrázatja csakugyan sokat nyert a magyarosan vállra omló hajzat által. A Tozsó kapott érte egy máriást.

— Holnap megint legyen szerencsém.

A borbélyműhelyből aztán visszamentek a nemes úr házához a haditervet megállapítani. A Sámson a piacra küldték.

— Még ma kezdjük meg az utat — mondá a görög —, mert az Örvénykő jó messze van. Ma eljuthatunk a Hámorig.

— Hát ott mit hazudjunk? — kérde Kadarkuthy.

— Azt mondjuk, hogy nyersvasat akarunk venni.

A Sámson visszakerült a piacról; összevásárolt cipót, szalonát, fokhagymát; megtöltötte a kulacsot slivovicával, ami mind szükséges a kiránduláshoz. A tarisznyát ő cipelte.

Puska is kell az ilyen erdei sétához. A bárónak ott volt a magáé; a görögnek volt egy duplája meg egy szimplája. A szimplát a Sámsonnak akarta adni.

— Nem kell nekem puska; ha engem a farkas megtámad, agyondobom kővel; úgy tudok én hajítani, hogy az többet ér a puskánál. S ha többen jönnek rám, egynek megkapom a két hátulsó lábát, s azzal verem agyon a többit.

— No no, komám! Nem jó az a hengecs. Az én patriótám, Miló, csak nagyobb Herkules volt kendnél, mégis összetépték a farkasok. Az a toportyán csúnya féreg.

Estére csakugyan bevergődtek a Hámorba. Ott szállást kaptak, s azután kora hajnalban nekivágtak az erdei útnak.

Télen az erdei séta nagyon egyhangú, nem hangzik benne egyéb madárszó, mint a varjúkárogás. Növelte az unalmasságot az, hogy amint följebb vitt az út, sűrű ködbe jutottak: ami annál *búszosabb* lett, minél magasabbra kerültek; az ember alig látta tőle az előtte bandukoló alakot.

Egyszer-egyszer -harangszó hangzott föl valahonnan a völgyből (karácsony napja volt), a görög ismerte már a harangok hangját: „az ott Mályinka” — „ez itt Barinka” — „most meg Tardonán harangoznak. — Mindenütt dicsérik a Jézust!”

Ők pedig mennek embert vadászni.

Az út egyre meredekebben vitt fölfelé. A sűrű ködben meg-megzörrent valami. „Csak egy őz volt!” biztatá a görög a bárót, aki már a puskájához kapott.

— Nem farkas?

— No csak nyúl ne fusson keresztül az úton; mert az szerencsétlenséget jelent.

Végre, úgy délfelé ritkulni kezdett a köd, a levéltelen bükkfák árnyrajzai láthatók lettek, s egyszer aztán, amint egy fennsíkra följutottak a vándorok, ott magaslott föl előttük a hatalmas Oltárkő, melynek kopasz homloka már a vékonyuló ködön túl a tisztás égbe nyúlt föl.

— No hála legyen a papnak! Csakhogy már kijutottunk a ködből! — dicsekedék a báró.

— Jaj, jaj — óbégatott a görög —, nem kell vadászembernek papot emlegetni!

Ő tudta jobban, hogy miből jutottak ki.

Nem köd volt az, hanem felhő. A felhők országán törtek keresztül. S a görög már tudta, hogy mi lesz ennek a vége.

Amint a nagy sziklatömeget körülfogó pázsitos térre eljutottak, azt mondá a görög:

— No itt mostan rostokot tartunk.

— Minek? — förmedt rá a báró.

— Hát majd tüzet rakunk, aztán szalonnát és kenyeret pírítunk.

— De én nem szalonnázni jöttem ide, hanem föl akarok menni oda ni! Meg akarom látni, hogy hol van hát az a falu, amit keresek. Én nézni jöttem, nem zabálni!

— Nézni jött? No hát jól van. Menjünk az Oltárkőre.

Kend komám, Sámson, azalatt rakjon tüzet, jó nagyot. Ne hagyja kialudni, míg visszajövünk.

S azzal maga vezette föl az Oltárköre Kadarkuthyt.

Biz az fáradságos kis utazás! Az Oltárkő csak egy oldaláról megmászható, amely be van növe cserjével; úgy kell az ágakba fogózva fölkapaszkodni a kecske járta ösvényen. Erős egyórái munka, amíg az ember a bérc tetejére följut, ahonnan aztán ellátni a gönñori hegyekig és a Kárpátok láncolatáig.

Ezúttal azonban nem lehetett e fölséges magasságból egyebet látni, mint egy óriási nagy fehér tengert, mely körös-körül a látóhatárt is eltakarta.

— Hát ez micsoda itt alattunk? — kérdé a báró.

— Ez itt a felhő. Mi a felhő fölött állunk.

S az a napsütötte felhő olyan csodálatosan nímelte az óceánt. Éppen olyan hullámos volt; a habok szálltak, duzzadtak a fölszínén; egy-egy hóhegy szemlátomást emelkedett magasabbra, a másik alásüllyedt; tündéri tájkép volt az csupa fehérből és még fehérebből festve.

Kadarkuthy dühösen vágta a süvegét a földhöz, s a szent ünnepnaphoz éppen nem illő kifejezésekre fakadt.

— Hát ezért másztam én föl a mennyországba? Hát már nem csak odalenn a földön minden kutyaházi, de még maga az ég is eldugja előlem azt az embert, akit nekem meg kell ölnöm?

— Lassan báró úr! — csitítá a görög. — Nem kell az éggel pörölnünk, mikor magunk is az égben vagyunk. Nem veszett azért kárba az ide való fáradságunk. Én máris tanultam ki valamit, mégpedig ebből a nagy thalassából. Mi görögök így híjuk a tengert. Nézzen csak oda báró úr, ahová az ujjammal mutatok. Nem veszi észre, hogy ebben a nagy hótengerben egy kis barna-veres folt ütközik föl. Ez a folt nem megy odább a felhőkkel, amik folyvást hömpölyögnek, hanem egy helyben marad. — Ez a barna folt a szénégető máglyák füstje. Ezek karácsonynapján is égnek. Ez nem munka. Ahonnan ez a füst jön, ott kell lenni Barátfalvának. Annak a lakosai élnek szénégetésből.

— No, ha ez igaz, akkor bezindelyeztetem kelmednek a fejét, Parasztecics uram.

— Aztán csak egy kis türelemmel kell élnünk. Jajh! Aki vadász, annak nem szabad magát a lesben elunni. Ez a felhő nem fog ám naphosszant odalenn maradni. Amint a nap, akit mi nekünk Héliosznak hívunk, magasabbra hág, a felhő is magasabb régiókba emelkedik. Látja a báró, hogy nyomakodik máris egy csomó köd erre fölfelé? Most mindjárt eléri az Oltárkövet, aztán egy kis idő múlva olyan sötétségben leszünk, hogy se eget, se földet nem látunk. Hanem aztán oda alatt a völgy lassankint fel fog szabadulni. Egypár óra múlva az egész tájé-
kot úgy fogjuk látni, mintha madarak volnánk. Azért csak patientia — barátánc! Most pedig legjobb lesz, ha innen az Oltárkőről lemegyünk, s tanyát ütünk a tűz mellett, s kenyeret, szalonnát pirítunk. Ezt a helyet, ahonnan az a füst fölszáll, onnan a lankáról is megláthatjuk, ha az idő föltisztul.

Ezt a tanácsot csakugyan be kellett venni. Lemenni sokkal könnyebb az Oltárkőről, mint fölmászni rá. Jó szerencse, hogy csak egy ösvénye van, nem lehet eltévedni; mert ahogy a görög megjövendőlte, néhány perc múlva úgy elborította a fölszálló felleg az Oltárkövet s az egész körülfekvő erdőseget, hogy nem lehetett benne mást látni, mint azt a nagy tűz-
verességet, amit a Sámson által nagy faderekakból megrakott máglya terjesztett.

A Sámson már azon mesterkedett, hogy a tüzet elparáholja; mert lángnál nem lehet szalonnát pirítani, csak hamvadó paráznál.

— Nyomon vagyunk! — dörmögé a görög a komájához, aki veresgyűrű-fából nyársot faragott mindhármuk számára.

A sűrű sötétségben nem is lehetett okosabbat tenni, mint a tüzet körülhasalni, s a hosszú nyelekre szúrt kenyérkarajt előbb két oldalán megpirítani, azután a szalonnaszeletet a parázs fölé tartani, s a zsírját a kenyérre csepegtetni. E művelet közben sorba járt a szilvapálinkás kulacs. Ez is okos találmány.

És ebben a mennyei sötétségben, e pokoli világítás mellett tartott a görög bölcs oktatást az ő hű tanítványának, a bárónak.

— No hát Barátfalva már itt van, a lévítának is fogjuk a fülét. Hanem mármost nagyon okosan kell a bárónak az ostromhoz kezdeni. Tudja, ahogy a hajdani görögök bevitték Trója falain át azt a bizonyos falovat.

— Sohase tudom én!

— Hát amondó vagyok, hogy ha ma a báró csak beállít a barátfalvi lévita házához, hát annak, mint afféle papos embernek, a legelső kérdése az lesz hozzá: hogy „ugyan édes zarándokom, miféle szerzet vagy te, hogy szent karácsony napját utazásra fordítod, amikor minden keresztyén ember helyben ül és áhítatoskodik?”

— Mondtam már, hogy én ateista vagyok.

— Az nem jó kvalifikáció. Mi keresztyének a pogánytól sem irtózunk úgy, mint a vallásával nem törődő hitsorsosunktól. Ezzel a lévita ki fogja a báró urat komplementírozni az ajtón, s szóba sem áll többet. Hanem mondja neki a báró egész serio *fizimiskával*: „Én bizony *szombatos* vagyok. Nálunk székek-nél ez faluszámra dívik. Mi a bibliából csak az ótestamentomot valljuk; ránk nézve a Jézus nem Messiás. Azért a karácsonyát sem tartjuk meg.” Hát ezért az őszinte vallomásért a lévita nem fog megharagudni. Sőt ellenben annál inkább megmarasztalja a vendégét, akit azután hivatalbeli kötelessége a haeresisből az igazi hitre megtéríteni. Hát én azt mondom a bárónak, hogy álljon rá. Engedje magát megátalkodott pogány vallásából az igaz keresztyén hitre áttéríteni. Ezzel aztán végképpen meg fogja nyerni a lévítának a bizodalját, amivel kicsalhatja az erdőre.

A báró hátba ütötte a görögöt.

— No már Parasztevics uram, mondhatom, hogy életemben sok félkékzalmárral volt ismeretségem, akiktől egyet-mást eltanultam; de valamennyi között kend a csalafintaságnak a professzora!

. . . Ezalatt föltisztultak a tájról a felhők.

A VILÁGON KÍVÜL

Csakugyan csodálatos egy földzugoly volt az, amit Guthay Lőrinc menedékül kiválasztott, ahogy azt a felhők föltisztultával az Oltárkő magaslatáról meg lehetett látni.

Erről a pontról olyan közel volt érhető, hogy a házakat meg lehetett ott a völgyben számlálni, de amellet teljesen hozzájárulhatatlan. Az a sziklatömeg, melynek *ponkjául* az Oltárkő kiágaskodott, mint egy előredülő fal, zárta el az alatta meghúzódó völgyet. S azok az óriási bükkfák, amikhez hasonlókat az óvilágban alig lehet találni másutt, mint a borsodi Bükkben, oly sűrűséget képeztek előtte, ami fölött csak a sziklai sasnak volt járása.

A túlsó oldalon ismét egy irtatlan rengeteggel borított hegyoldal fedezte a völgyet; a harmadik oldalát a háromszögnek aztán képezte az a kopár, visszatetsző kép, amit a mész-kőtörés vápái mutatnak, velük szomszédságban egy sárga hegyoldal, mely valamikor szántóföld lehetett, de most csak a heves záporoktól kivájt mély árkok szaggatják végtül-végig; a köznép úgy híja azokat, hogy az ördög barázdái.

E szakadékos hegyoldal fölött van azután az a vágás, amelyből a mész-kő- és szénégető kemencékhez a tüzelőt szerzik. Azok a kemencék mind ott láthatók a felső lonkán. Némelyikből fekete füst kanyarog föl, másokból fehér. Ezek a mész-kemencék. Az idén nagy aratásuk lesz a mészégetőknek, a miskolci görögök templomot építtetnek a tavasszal. Mind le van már foglalózva a termés — még lábán.

A felső kemencéktől kanyarog azután alá egy keskeny

hegyi út az erdő felé, egyetlen szekér számára való: ez az egyedüli bejárás az országútról a faluba. Ezért nem esik ez a helység útba.

Ez az a falu, amelyiknek nincsen tornya, csak temploma. Hanem ahelyett azzal kérkedik, hogy a házikók mind cseréppel vannak földve, szép piros a teteje valamennyinek. A tégláégető ott van a falu végén... Itt valami praktikus ember esze jár elől.

Valahonnan az Örvénykő oldalából egy forrás szökell elő, mely apró zuhatagokban csereg a sziklákon alá; a völgyből aztán nem levén kijárás, a szikla tövében kerek tavat képez, az most be van fagyva. Az egész vidék olyan, mintha ezüstműves csinálta volna filigrán munkában; zúzmarával földve minden fa és bokor.

— Itt lakik a mi emberünk! — mondá Sámson.

Kadarkuthynak olyan nagy volt e fölfedezés fölötti öröme, hogy íziben megpróbálkozik vele, hogyan lehetne a kecskejáráson lemenni egyenesen a völgybe; hanem aztán csak visszamászott négykézláb; az nem lelkes állatnak való ösvény.

Akinek megadatott Barátfalvába lepillanthatni, annak, ha oda akar jutni, roppant nagy vargabetűt kell csinálni félnapi járóval: az Oltárkőről leballagni Tradonára, onnan Szentpéterre, ott a falu végén rátalálni arra a mély hegyi útra, melyet éppen csak a két kerékvágánya különböztet meg a zápor vájta hegyszakadéktól, s aztán azon haladni fölfelé. Az út két oldalát képező sziklafal ki van koptatva a hozzá fenődő tengelyvégektől: az mutatja, hogy ez járt út. Aztán meg az elhullatott széndarabok.

Kadarkuthy Szentpéteren hátrahagyta a két útítársát. Sámson bekvártélyozta magát a csárdába. Nemes Parasztevics uram megkapta a két aranyát, s még egy csomó jó tanácsal ellátva a pártfogoltját, engedé őt szépen útjára menni.

Azt ugyan megtehetette volna, ha egy csöpp keresztényi indulat volna benne, hogy kihúzza a klepszidráját, odatartsa

a báró elé, s aztán a korcsmáros falon lógó miskolci kalendáriumából kikeresse a decembert, s megmagyarázza neki, hogy „nézd, uram, elmúlt három óra, egy óra múlva lemegy a nap, hova mennél most a hegyek, erdők közé? Sötétben, csikorgó hidegben! Maradj itt a korcsmában reggelig. Durnyizzunk; nyerd vissza a két aranyad!” — De hát csak hagyta menni. — Graeca fides! — Amíg a kuncaft szolgáltatja magát, szolgáljuk hűségesen, barátságosan; amint kifizetett, nem ismerjük többet egymást.

Kadarkuthyt pedig kergette a vak düh. Dehogy maradt volna. Attól tartott, hogyha ő reggelig ott marad a csárdában, valami kutyafülű hírül viszi a lévitának a veszedelmet, s az neszét véve, megugrik előle. Még ma akart vele találkozni.

Sebesen hajtott hegynek fölfelé; olyan út volt az, amelyről nem lehet letévedni.

Pedig hát a legrövidebb nap még rövidebb szokott lenni az erdők között. Egyszerre beállt a sötétség.

Ekkor kezdte észrevenni, hogy micsoda bolond merényletre vállalkozott. Hisz ez az út egyre fölfelé visz, neki pedig a völgybe kellene valahogy eljutni. Az út két felén meredek sziklafal.

Egyszer aztán a jobb oldali sziklaoldal elmaradt. Ott következett az őserdő. Azaz, hogy csak akkor tűnt szem elé, amint a mély út egyik oldala elmaradt.

Egy félredűlt kereszt jelezte, hogy ott egy mellékösvény kezdődik. A keresztben még látható volt a tábla az INRJ betűkkel, de már a fölfeszített megváltó alakja hiányzott róla.

Kadarkuthy kiszelte, hogy neki most ki kell térni a szekérútból, mert az a szénégető telephez visz föl.

Annyit megtanult a görögtől idáig jöttében, hogy a mély erdőn keresztül vezető ösvényeket az útba eső fák derekára mázolt mészkefoltok jelzik. Azt hitte, hogy ezekről a jelekről rátalál a faluba vezető útra magától.

Eddig csak adott valami világosságot a felhőkön keresztülsütő hold, de az erdőben teljes sötétség vette körül; a mészjeleket nem tudta megtalálni. Beletévedt a sűrűbe.

Alulról harangszó hangzott a távolban, de nem a szemközti völgyből. A kálvinisták nem harangoznak estére; az a szentpéteri harang angeluskongása.

Már arra gondolt, hogy visszaforduljon, s megtérjen az elhagyott faluba a két útítségével durnyizni.

Ekkor az erdő sűrűjéből egyszerre valami világító gömb bukkan föl előtte. Egy koponya, sárga, mint a halálfej; két szeme és szája odvából kísértetes fény tör elő.

— Ohó! — dörmögé —, egy ateistának nem szabad se ördögöt, se kísértetet hinni.

Az első világító halálzó után következett a második, azután a harmadik és így tovább, míg tizenkettő lett belőle. S azok mind hosszú sorban egyenesen őfeléje tartottak.

Mi lesz ebből?

Valami dödörgés hangját is hallotta, s kezdett a kísértetes világításnál fekete alakokat megkülönböztetni.

Mikor aztán közel jutottak, látta, hogy ezek bizony nem kísértetek, hanem parasztemberek; s azok a világító halálfejek megannyi lámpások, kivájt tökkobakból, melyben faggyúméc s pislog.

— Jó estét, földi! — szólítá meg a legelsőt közülök, aki alkalmasint a többieknek vezetőül szolgált. — Ez az ösvény visz Barátfalvára?

A megszólított magas szál férfi volt, bárányszőr bekecsben, a fején fekete kucsma; egyik kezében a világító kobak, másikban egy hosszú nyelű vasvilla.

— Fogadj Isten — felelt a földi. — Mi, parasztek, ugyan Dudarnak híjuk a falunkat, de az urunk elnevezte Barátfalvának; az urak úgy híják egymás között.

— Hogy híják a földesurukat?

— Mi, parasztok, úgy híjuk, hogy „Borkúthy”. (A báró nem ismerte ezt a gúnynevet.)

— Nem tenné meg kend nekem jó borralólóért azt a barátságot, hogy kalauzolna el a falujába?

— Megkövetem, én nem élek borralólóval: én vagyok a falu bírása.

— Hát akkor valaki más az atyafiak közül.

— Ezek pedig nem a mi falunkból való emberek, mert ezek szentpéteriek; hazatérőben vannak; én mutatom nekik az ösvényt az erdőn keresztül a szekérútig. Hanem elvezetem én az urat a falunkba, — nem pénzért, csak úgy Isten nevében.

Azzal a többi lámpásvivőkhöz fordult.

— Kendtek már innen odatalálnak a szekérútra maguktól is. Adjon Isten jó éjszakát!

— Jó éjszakát! — dörmögék azok egymás után; voltak valami ötvenen, asszony, férfi vegyest. A férfiak mind vasvillával, az asszonyok *cúcdával* ellátva.

— Mit kerestek ezek a szentpéteriek a kendtek falujában — kérdezé a báró — ilyen nagy ünnepen?

— Hát éppen azért jöttek oda, mert nagy ünnep van, harmóniát meg prédikációt hallgatni.

— Hát Szentpéteren nincs kálvinista templom?

— Ugyan, hogy van. De a tiszteletes olyan vén már, hogy csak alig hápog, s mindig ugyanazt a prédikációt mondja el, amit már könyv nélkül tudnak a hívei, de azért senki sem érti; legátus ide nem jár, mert a szentpéteri patrónusoknak az a szokása, hogy a kertajtón szöknek meg a *siklus* elől; a kántornak meg olyan recsegős a hangja, hogy a vakolat potyog le tőle a falról. Ezért aztán a hívek délelőtt a saját falujokban állják ki a sátoros ünnepet; ott fölveszik az úrvacsorát, délután pedig csapatostul átjönnek mihozzánk, ahol aztán hallanak angyali szép harmóniát s ahogy a mi tiszteletesünk prédikál, azt azután megérti még a gyerek is; mert nem cifrázza ez a szót, de mégis olyan szépen adja, hogy ríva fakad azon még az embernyi ember is.

— Guthay Lőrincnek híják a tiszteletest, ugye?
— Igenis; az a becsületes neve.
— No hát én is éppen őhöz szándékozom.
— Mindjárt tudtam. Ilyenkor télen gyakran látogatják a vidéki urak. Vele együtt járnak farkasra vadászni.
— A tiszteletes híres farkasvadász.
— Bizony nagy jót tesz velünk, mikor ezeket a férgeket pusztítja, akik miatt nem merjük a tehenünket odakinn legeltetni, s a lovainkat is strázsálnunk kell; a disznainkból valóságos dézsmát fizetünk nekik.
— Én azonban valami nagyobb dologért keresem a tiszteletest. Én székely vagyok, üveghuta-tulajdonos. Itt is akarnék egy üveghutát fölállítani; az ahhoz valókat akarnám kiakumulálni. Kovarcbányát keresek.

— Ó kérem alássan, abban meg éppen nagy szolgálatára lehetek az úrnak; szívesen elvezetem mindenfelé, magam fogok segíteni a turzásnál. Abban nőttem én föl.

(No ez nem volt kedvére a bárónak; hogy rajta és az ellenfelén kívül még egy harmadik is ögyelegjen együtt! Ettől pedig most már meg nem szabadul. A turzáshoz parasztenyér szükséges.)

Eközben szépen ballagtak egymás mellett a bíró által jól ismert ösvényen.

Kadarkuthy meg akarta nyerni a bíró jóindulatát.

— Hogyan van az, bíró uram, hogy kend, aki csak egy kis falunak a bírása, olyan okosan tud beszélni; holott annak a nagy városnak, Miskolcnak a bírójával alig lehet az embernek eligazodni?

— Hát hogy a miskolciak miért tartanak maguknak olyan bírót, akivel nem lehet dűlőre jutni, annak az okát a miskolci pógárok jobban tudják; hogy pedig nekünk, szegény dudari póroknak jobban föl van vágva a nyelvünk, azt megint csak annak a mi lévitánknak köszönhetjük. Mert az olyan ember, hogy vasárnap délutánoként odagyűjti a híveit az iskolaház-

ba, s kirakja előttük a maga tudományát. Beszél nekik az ország történetéből, meg azokról a nevezetes dolgokról, amik a nagyvilágban végehez mentek; idegen nemzetek szokásairól; máskor meg a földművelésről; és még a nyavalyákról s a gyógyító erejű füvekről; nyáron tanogatja apraját-nagyját a kertészkedésre; de még — megkövetem — a német szóba is belevergegeti a fejünket.

— Hát aztán mire jó kendteknek az a német szó?

— Hát arra, hogy most már nem csupán Miskolc a világ, ahová a holminkat vásárra vihetjük, hanem eljárhatunk egész Selmecig, ahol jobb árakat kapni.

— Csak nem hordják kendtek a szenet meg a meszet Selmecig?

— Azt nem; hanem elhordjuk az almánkat, mézünket, viaszunkat meg a lúdtollat, lúdzsirt, amiért a selmeciek jól megfizetnek.

— S az mind terem itten?

— Amióta ezt a lévitát hozzánk küldte a jó Isten. Azaz, hogy a mennybéli Úron kívül még a földesuraságunk is küldte egy olyan paksussal, akiben az volt írva, hogy ami robotot, úri szolgálatot eddig teljesítettünk, azzal jövődőben mind a lévitának álljunk helybe. Nagyon szegény volt ám ez az Isten háta mögött levő szurdék. A házaink mind náddal tetőzve. No nád, az volt elég. Az a patak, ami az Örvénykőből bugyog, itt a mi völgyünk lapályán csúnya mocsárt támasztott, amint a sziklák közt megszorult. Azt benőtte a nád; ahol meg a csincsése volt, ott a fű úgy tele volt mérges virágokkal, hogy a szarvasmarha mind fölfújódott tőle. S az egészségtelen kigőzölgéstől nyaratszaka ki nem vezett a falunkból a patécs meg a harmadnapos hideglelés; éjszaka nem lehetett alunni az ezernyi meg ezernyi kuruttyoló békától.

— De hisz ott most egy tó van.

— Az ám. Ezt a tavat a lévita csinálta. Az volt ennek az első dolga, mikor idekerült, hogy kiharancsolt bennünket úr-

dolgára, s ahol a völgy megszorul, cölöpöket veretett le velünk két sorba, azokat befonatta rőzsével, a két sor cölöp között betömte kövekkel. Mi lesz ebből? Hát az lett belőle, hogy egy hónap múlva a mocsár helyén négy singes mélységű tó szaporodott össze, hogy a nádak még a bugája is elveszett benne. A hegyi patak pedig egyre hordta magával az apró pisztrángokat, amik ott gyűltek meg a tóban. Az első esztendőben a lévita nem engedte meg a tóban a halászást, még a másodikban is csak horoggal; de most már szigonnyal is foghatjuk, s akkora pisztrángokat kapunk, mint a karom. Ennek is jó árát adják ám a selmeciek. S amióta tele van a tavunk pisztránggal, mórest tanul a béka; nem kuruttyol. De a sok lázakat is mintha csak elfújták volna a vidékünkéről. Nincs már sárgaképű, kékszájú ember a falunkban. — Azután meg hozatott szép ludakat a lévita a városbul, minden asszonynak adott belőle egyet. Most már azok is úgy elszaporodtak, jó dolguk van a tóban! hogy az asszonyaink egész kereskedést űznek velük.

— Hát nagy gazda a kendtek lévitája?

— Gazda? De azt mondom, hogy az egy pátriárka! Hát amint nem sok esztendővel ezelőtt a szomszéd falubeli korcsmáros behozta Lengyelországból az *alamáziát**, nem tudom én, miből csinálják azt, olyan, mint mikor a vizet ojtatlan mészre öntik, hogy egyszerre fölforr tőle, ebben is tűznek kell lenni valamiképpen: hát ez a mi fuvarozó népünk nagyon rákapott az alamáziára. S annak meg az a szokása, hogy az okos ember bolond lesz tőle, s a békességes ember veszekedő. Én már arra ösztökéltem a tiszteletest, hogy prédikálja ki a katedrából az iszákosságot; de ő azt felelte erre, hogy „betegség ez, édes komám, nem prédikáció kell ennek, hanem orvosság.”

Itt félbeszakítá az előadást bíró uram ezzel a közbemondással:

* A pálinka első neve a magyaroknál.

— Mert hogy én vagyok a tiszteletes uram fiának a keresztapja.

— Gratulálok. Szabad a becses nevét kérdeznem?

— Danavár János. Igenis, szolgálatjára.

— Jól van, Danavár uram. Folytassa. Hát aztán kitalálta a lévőta az alamáziának a medicináját?

— Ugyan kitalálta. Szerzett méhkasokat Kazincon, azokat fölállította egy szárnyékban. A mi vidékünk, ez a völgy is, de még inkább a vágások, tele vannak egész esztendőn át virággal; egy esztendőben háromszor is rajzanak a méhek. Most már minden embernek van méhese a kertjében. S aztán a lévőta megtanította az asszonyainkat, hogyan kell a méznek az aljából márcot készíteni: méhsert. A színmézet eladják, a sonkolyt szintén; az aljából készül a méhsér. És ez olyan magakedveltető ital, ami ezt a mi népünket egészen elkapatta a gonosz pokolitaltól, az alamáziától. Így gyógyította ki ezt a mi gonosz betegségünket a mi lévőtánk.

— No azt a márcot majd én is megkóstolom.

— Az pedig ugyan jól ízlik ám a lúdpecsenyére. A lévőta bizonyosan lúdpecsenyét ad uraságodnak vacsorára. Uraságod azzal él ugyebár?

Kadarkuthy nagyot nevetett erre.

— De hát honnan az ördögbe gondolja kend, hogy én lúdhússal élek?

— Hát ezt úgy vetem ki magamban azzal, amit a tiszteletestől hallottam. Uraságod azt mondta, hogy Székelyországból való. A tiszteletes azt beszélte előttünk, hogy Székelyországban laknak magyar zsidók. Uraságod karácsony ünnepén utazik. Ezt nem teheti más, mint görög vagy zsidó, aki a mi ünnepeinket nem tartja. De a beszédje uraságodnak egész magyaros. Azért rá kell térnem, hogy uraságod nem lehet más, mint magyar zsidó, s ha zsidó, akkor libasült az eledele.

(Hogy az ördög vigye el az ilyen föleszelt parasztokat! gondolá magában Kadarkuthy.)

— De hát ennek a kendtek lévitájának valami pénzes embernek kell lennie, hogy úgy ajándékozzat az egész falu népének ludat, méhkest.

— Takarékos ember biz az, s nem is veti föl a nagypénteki lidérc hozta pénz; de hát ha nem csurran, cseppen; — egyszeregyszer az elejtett farkas bőréért kap tíz máriást a vármegyétől, megannyit a szücsztől; ez az ő jövedelme, meg az a kis *dácia*, amit a híveitől kap. De hát azt ő mind nem rakja élire. Egyszer már, az ő ideje alatt, volt annyi fölös pénz a falu kasszájában, hogy arról lehetett tanakodni, mire fordíttassék az. A presbiterek azt mondták, hogy építsünk rajta a templomunk mellé tornyot, hogy legyen a mi falunknak is nyele. Erre azt mondta a mi tiszteletesünk — különös mondás ám az egy paptól —, hogy „nem a tornyok hirdetik az Isten dicsőségét, hanem a gyümölcsfák”, s fölbiztatott bennünket, hogy kerítsünk be egy községi gyümölcsöskertet odafönn a vágásban. Ott van elég vadalmafa. Azután hozatott Erdélyországból ojtóágakat egy olyan almafáról, amit úgy hínak, hogy „oláh alma”, azzal ő maga, meg a betanított suhancok valamennyi vad csemetét beojtottak. Olyan ez az oláh alma, hogy azt semmi tolvaj meg nem kívánja, mert zöld marad késő őszig, s aki akkor beleharap, még a gyökerét is elátkozza, olyan savanyú; hanem aztán mikor tavasszal lehozzuk a hiúból, ahol gyékényre volt kiterítve, akkor olyan illatot ad, mint a rózsza, s az íze különb a dinnyénél. Ezt az almát hordjuk mi el aztán messze földre; ahány zsák almát fölteszünk a szekérre, annyi zsák búzát hozunk vissza helyette cserében. A mi kenyერünk a fán terem.

— Hát aztán szántóföldjük nincs kendteknek maguknak?

— Volna biz az, de hát még sincs. Mert hogy azt a domboldalt, akin a szántóföldeink feküdtek, nagyon rongálják a záporok. Ennek megint az az oka, hogy hajdanában a szénetgetők azt követték, hogy a bükkfáknak még a gyökerét is kiásták; mert a gyökérből égetett szén keményebb tüzet ad,

azért többet fizetnek a kovácsok. Ez pedig nagy hiba volt, mert ott azután nem nőhetett föl a régi törzsekből az új csalit; ellenben minden felhőszakadás vígan szaggatta a földült földet, s mély árkokat mosott a hegyoldalban fekvő szántóföldeinken végig, úgyhogy most már nem lehet ekével barázdát húzni a földeinken, csak úgy kapával míveljük, s kendert vetünk bele meg lencsét, borsót. Ez a mi jó tiszteletesünk ugyan egyre *gyűlölködik** vele, hogy nem lehetne-e valami olyan fának vagy bokornak a magját megfogantatni a vízmosásokban, ami az esőt megfogná: de egyik se *vallja meg*. Nem marad meg ebben a sivány agyagban semmiféle fa.

— No, én láttam a külföldön egy olyanfajta fát, ami megered mindenféle földben, még a holt agyagban is. Nemrég hozták be Európába; úgy híják, hogy robinia.

— Ugyan az Isten áldja meg nagy jó uramat, mondja meg ezt a szót a mi tiszteletesünknek. Ha ez a segítség Isten kegyelméből beválna minálunk, hogy mi ismét boldog szántó-vető emberek lehetnénk; hogy nem szaladna ki lábunk alól az édes föld, bizony mindnyájunknak az áldása kísérné nagy jó uramat jártában-keltében.

(„Azt! azt! — mondá magában Kadarkuthy. — Éppen a ti áldástokért járom én most ezt a vidéket!”)

— Ezt tudva, még nagyobb igyekezettel fogom nagy jó uramat hasznos járásában mindenüvé elvezetni.

(Az ördögbe is! — dörmögé a báró. — Az kellene csak nekem.)

— Mert tudok ám én homokbányát is, olyant, ami az üveg-hutásoknak kívánatos; tiszta fehér; azt hordjuk a házainkba a szoba földét betéríteni.

— A szoba földét?

— Igenis; mert hát földesek a mi szobáink.

— Hát mért nem padlózzák ki kendtek?

* „Fáradozik” helyett.

— Jaj kérem alásan, szükséges az nekünk, hogy földes legyen, mert az asszonyaink gyertyaszentelőkor bevetik a szoba földjét rozsszal, az csakhamar kicsírázik, mire fűbe megy, akkorra a kislibák kikelnek a tojásból, ott a szobában kész legelőre találnak, azon elcsipegetnek; amint kitavasodik az idő, már akkorra kitollasodtak, mehetnek az anyjukkal a mezőre. Ezzel a móddal a mi fehérlépünk hat héttel hamarább viheti a vásárra a libáit, mint a többi parasztnép, amikor még lázsiás tallért adnak értük a városi urak, asszonyságok. Nem is csinálja ezt utánunk senki, mert ez az ő titkuk.

— Hát talán erre a titokra is a tiszteletes tanította meg kendteket?

— Bizony, minden jóra ő kegyelme tanít bennünket. szegény ostoba földi népet.

— Az Oltárkövön járva, láttam, hogy a kendtek házai mind cserépszindellyel vannak földve. Talán ebben is a lévita tudós?

— Hát az meg úgy volt, hogy — követem alásan — minden faluban vannak hepciás emberek, akiknek könnyebb a lelkük, ha valami kontrabontot csinálhatnak. Itt is akadt egynehány zúgolódó, morgolódó ember, aki azt dohogta a szűr alól, hogy minek volt már ezt a nagy bolond tavat idehozni, amióta ez itt van, a nád mind kiveszett, mert az a mély vizet nem kívánja; mármost ha valakinek a háza (Isten őrizze) le találna égni, hol veszi a fedni való nádat. A Tiszáig nem kap sehol. Meghallotta ezt a panaszt a tiszteletes, s legelőször is azt a szokást hozta be, hogy minden ház el legyen látva vizeskádval, csebrekkel, lajtorjával; a gazdák sor szerint bakter számban cirkáljanak éjnek idején az utcán. Csak egy utcánk van, az is hosszú. Azután a csúnya kürtöket lebeszélte, amik a füstöt a konyhaajtón meg a hiún eresztik körösztü; azok helyett kéményeket rakatott. A hozzávaló téglát magunk égettük; annak a módját is a szájunkba rágtá. Mikor aztán az megvolt, akkor meg cserépszindely-készítésre ösztökélt

bennünket. Nem restelt ám maga is vällig felgyürközve, odaállni a munkások közé, s tanogatni, hogyan nyomkodják a formázó vályúba az agyagot. Mindjárt azzal födette be legelőbb a templomot, az iskolát, meg a paplakot, úgyhogy mikor azt meglátták a parasztok, mind azon imádkoztak, hogy bárcsak léegne egyszer a falu, hogy mind cserepes födelet rakhatnának.

— Hát nem tudták maguk fölgyújtani?

— De bizony azt tették. Egy házsártos ember, akit magam többször kalodába csukattam csúnya káromkodásért, egy éjszaka maga fölgyújtatta a házát (Isten bocsássa meg a bűnét). Nagy szél fújt, az asszony nép sivalkodott: „végünk van, porrá ég a falu!” „Dehogy kell annak porrá égni!” kiáltott a tiszteletes, s aztán megmutatta, hogy *holyan* munkát végeznek a debreceni diákok, a masinisták, mikor ez a kiáltás, hogy „ad arma”! meg „incendium”! s azzal maga fejszét ragadva, fölmászott az égő házzal szomszédos ház tetejére, s kipróbálta rajta a tudományát. A nádfödélnek csak a ház gerincén levő kötést kell elvagdálni, s az egész lecsúszik magától. A kévéket aztán kidobálta a nép az utcára; ott ha meggyulladnak, könnyű eloltani. Ilyenformán egypár óra alatt az egész faluban minden nádtetőt levertünk, s ezzel megszabadultunk attól a veszedelemtől, hogy a házaink földig leégjenek, mindenünk hamuvá legyen. — Hogy dolgozott ez az egy ember maga tíz helyett ebben a nagy veszedelemben! Egy ingre vetkőzve! Ahol egy tető kigyulladt a sziporkáktól, ő rögtön ott termett a háztetőn! s az égő gerendát csakúgy dobálta le, mintha petrencerúd volna. Azt kiabálta a nép: „Ez a mi igazi szent Flóriánunk”! — Így került azután cseréptető alá minden ház. S nekünk az nem került egyébbe, mint a magunk munkájába. — Bizony, nagy jó uram, azt kell nekem mondanom, hogy ez a mi tiszteletesünk (nem azért, mert keresztkomák vagyunk: ő az én fiamnál, én meg az övénel), de valóságos őriző angyala ennek a mi falunknak.

(„No hát én ezt a ti őriző angyalotokat meg fogom ölni.”)

Az ösvény erősen aláfelé hanyatlott; egy kanyarodónál, mint apró fénybogarak, világítottak föl hosszú sorban a falu ablakai.

Ez itten *Barátfalva*.

A hazai helységnek legkisebbike, melynek lakos-száma alig megy többre háromszáz léleknél; a szomszédok között *Dudar* a neve, amire minden ember a rímet is hozzá teszi: „cudar”.

Biz ez cudar falu is volt, amíg a földesúr Barátfalvának el nem keresztelte; ezt ugyanakkor tette, amikor a lévitát ideküldte, akinek a számára, mint patrónus templomot, iskolát, paplakot építtetett. Jó uraság lehetett.

Ez a szem elől elrejtett völgy, melyben Barátfalva rejtőzik, szabályos háromszöget képez; a déli oldalát a szédítő magasságú Örvénykő (Pogánykő, Oltárkő) alkotja; az előtte levő rengetegből tör alá az a patak, mely a völgy fenekén képzett tavat táplálja pisztrángnak való friss vízzel; az északnyugati egy ősreneteggel borított meredek hegyoldal, melynek bükkfái a maguk szabadjára nőhetnek föl az égbe; fejsze nem irtja őket, mert az elszállítás annyiba kerülne, mint amennyit a fa megér.*)

A kelet-északi cathetust pedig az a sivár domboldal képezi, melyen a hajdani szántóföldek szégyenkednek; még télen sem tudják eltitkolni kopár voltukat, mert a havat lesepri

* 1849-ben ezen a vidéken egy tíz öl magasságú, alul méternyi átmérőjű bükkfának az ára volt *egy ezüst forint*. Egy nyáron, egy ősszel, egy télen bujdosam én ezekben az erdőkben, üldözöttje a hatalomnak. Házigazdám, a derék Csányi Béni nemes úr volt, földesúr; hatszáz hold erdő birtokosa. Kis szántóföldjét maga szántotta fiaival. Álnév alatt rejtegettek. Tudta mindenki, hogy bujdosó vagyok; senki sem árult el. A falut Tardonának hírták; ez sincs följegyezve a Karacs térképén. Úgy kerültem erre a vidékre, hogy Telepy Károlynak az atyja innen hozott feleséget, az pedig a Nemzeti Színház tagja volt; ő utasított ide az ismeretlen világrészbe. J. M.

róluk a szél, s mind az ördög barázdáiba, a mély vízárkokba hordja össze. E csapinós hegyoldal tetején kezdődik az a nagy fennsík, melynek őserdejéből táplálkoznak a mészégető telepek; s ahol a vágás szabad tért nyit, azon keresztül fehérlik a mészkőbánya szakadéka.

Azon a lonkán, mely a szántóföldeket szegélyezi, most már egy sűrű mogyorófa-erdő emelkedik. Igazán hogy erdő! s ugyan emelkedik. A fiatal mogyoró gesztjének a fáí a Bükkben nem bokrok, hanem sudarak, három öles egyenes csemeték. A mogyorótermés is kenyérpótlék

Ez alatt a szakadékos hegyoldal alatt vonul egy magas kőgát. Ezt még a régi lakosok fundálták ki azért, hogy a kemencékről alákanyargó szekérútjukat megvédelmezzék. A lévita még magasabbra emeltette a védőgátat, úgyhogy most a nyári felhőszakadások rohanó árja sem iszapolhatja el a halassavat, hanem lefolyik a mély úton; annak nem árt: mészkőből van.

Az egész falu egyetlen utcasorból áll, minden ház mellett kert. Estenden, mint egy tűz-gyöngysor, úgy világít minden háznál egy ablak. A falu közepén a toronytalan templom, mellette a paplak és az iskola.

A lévita lakása nem különbözik a többi házaktól, amik a Bükkben levő falvakban láthatók.

Ezeknek a belső berendezése egészen eltér a más vidékbeli magyar parasztházakétól, amiknél az utcaajtóból konyhába lépünk, s a konyhából nyílik aztán kétfelé a két szobaajtó.

A bükkbeli házaknál a bejárás a kamrába vezet, ott van a hombár, a lisztesláda, a szerszámok, de semmi tűzhely. A jobboldali ajtó a lakószobába nyílik, a baloldali a vendégszobába; annak a siskakemencéjét kívülről fűtik. — A lakószobában van azután egy terjedelmes tűzhely, mely fölött kandallóformára roppant nagy tapasztott süveg van emelve, ami a szikrákat fölfogja. És így egész lakályosan össze van foglalva a konyha, az étkező, az alvószoba. Az a kandalló engedni látni,

hogy mit főznek vacsorára; zsírszag nem támadhat, mert azt kirántja a tűz légvonata a kürtön; legföljebb egy kis rántás-illat érzik, ami meg jólesik. S ugyanaz a tűzhely meleget is ad, be is világítja a szobát; nem kell gyertya; még a kis benyílot is melegíti.

... Vajon jut-e eszébe néha-néha a csodaszép *Malárdy Herminának* az a vízió, amit azon a rettenetes mennyegzői éjszakán megálmodott a *Malárdy-kastélyban*?

Kis alacsony házikóban ő a tűzhely mellett áll és főz; — megkóstolja, mit főz. Cibereleves. — Sohasem evett azt úr korbán; álmdában izleli először. A tűzhelyen ül egy kisfiú és dúdolgat. Szép gyermek; annak ad egy pogácsát a tepsiből, most sütötte . . .

Bizony így álmodta ezt a szép *Hermina* egy zivataros éjszakán!

A különbség csak az, hogy nem cibereleves készül a tűzhelyen, hanem jó vereshagymás lé, amihez a lényeges alkatrészt: a tepertős gombócot úgy gömbölygeti két piros tenyere között egyenkint a gazdasszony, s dobálja a forró lébe. Mind fenn úsznak azok; egy sem marad a fazék fenekén.

Aztán meg az is különbözik az álmoképtől, hogy a kisfiú nem ül a tűzhelyen, hanem előtte áll egy zsámolyon, s a nyársra húzott ludat forgatja. Már erre is alkalmas. Ő váltotta föl a pesztonkát, akinek ki kellett menni a vendégszobát befűteni.

De az álomlátásnak folytatása is van.

... nyílik az ajtó, valaki jó be rajta, kopottas fekete ruhában, de arcát nem láthatja, mert hátrafelé fordult; hanem a házi kutya a szögletben, meg a kisgyermek a tűzhelyen ráismernek; amaz eléje fut, s kezét nyalja, ez meg örömmel kiált: „ittthon apa” . . . Most felé fordítja arcát a férfi; ez a férj, a jó, a szelíd, a munkás férfi, odamegy nejehez, megöleli, megcsókolja. „Megjöttél? Itt vagy?” — szól a boldog nő, s úgy meg van nyugodva abban, hogy ők most olyan szegények, csakhogy ő itt van!

Lám, mégsem álom.

„Itthon a táti.”

Az „elátkozott család” veszett hírű hőse.

Nem az a hajdani alak, az a magas, karcsú legény, kinek szabad mozdulatai, könnyűded fejhordozása elárulják az igazi nagy urat, szemvillanása megigéz, meghódít vagy fölláztat, szájszögletein gúnycsók, hamis mosoly, öltözete ízléssel párosult pompa. Nem! Ez a barátfalvi lévita, akinek az arcát a külső vihar megbarnította, a belső vihar megvénytette; nem is látszik most már magasnak, amint fejét féloldalra és előre hajtja, járásában nem az atléta ruganyossága, hanem az anachoreta nyugodtsága van. Rátéekintve alig gondolná az ember, hogy ez az a bátor farkasvadász, ez az a tűzoltó Flórián, aki égő gerendákkal hajigálózik. (Hát még az a híres birkózó hajdanából!)

Öltözete fekete tóga. Nem reverenda (mert hiszen nem fölszentelt pap). A reverenda selyemből van, a tóga csak teveszőrből. — Talán még ugyanaz a tóga, amelyet Guthay Thaddeus fölvétetett a fiával, miután a bársonydolmányt levettette vele, amelyben ott feküdt percekig a Duna fenekén, amelyben alvó menyasszonya ablakában megjelent, hogy azt magával elvigye. A régi öltönyöket sokáig elviselték a gazdáik. A divat csak akkor változott, ha az egész ország változott, kivált a papi viselet divatja.*

* A jó Szirmay Antal „Hungaria in parabolis” című érdekes művében idézi báró Sennyey László szavait e tárgyról: „Csak nincs furcsább nemzet a magyar nemzetnél. Eőtet, mint valami választott népet, kihozta az Úr Isten Scythiából erre a tejfel és mézzel folyó földre és azt mondotta: no egyél, igyál, ebugatta magyarja! Itt van a jó tokaji bor, fejeér miskolci kenyér, kövér debreceni szalonna! ez neki nem tetszik; kimegy az országból, külső nemzeteknél fecsérli pénzét. Azután vezette eőtet az Isten szent István királynak hitére, mondván: no üdvözülj! eb szánkázza meg a lelkedet! de ez sem tetszett neki, eő külső országi schwajcer és irancia (?) hitet hozott be magának és azt nevezte *Magyar Hitnek*. Már úgy lévén a dolog, mit

A lévita odamegy a feleségéhez, s megcsókolja annak a tűztől piros arcát, a kisiú kezét csókol az apjának. (A fiúgyereket nem szokta az apja csókolgatni, annak nem jó a kényeztetés.)

Guthay Lőrinc leveti a hosszú tógát (azt nem koptatják otthon), s egy fehér gombos, sárga flanelujjast ölt fel helyette. Ezt viselték hajdan a családapák, ahogy a népdal éneкли róluk: „ha egy *abaposztó* mentét vettek, abban becsülettel megvénhedtek”.

Csak azután, hogy a tisztos tógát fölakasztotta az almáriumba a felesége menyasszonyi köntöse mellé (együtt futottak el azok a világba: a szőrtóga s a fehér selyem viganó azokkal az arany csipkefodrokkal), tért vissza a táti. (Hát bizony „táti”-nak hittuk az apánkat még az én gyerekkoromban is, s nagyot bámultunk, mikor a jogász bátyánk hazatért a kollégiumból, s „apám”-nak merte szólítani. Ez már újítás volt.)

Az asszonyka nem nyújthatta a kezét az urának; pedig tanult embernek szokása volt a feleségnek kezét csókolni. El volt foglalva a gombóc-gömbölygetéssel. Ugyan a karjai is föl voltak tűrve egész könyökig, s azokra is invitálva lett volna a csók; de az meg illetlenség lett volna.

— A Lacika forgatja a ludat? — szólalt meg a lévita.

— Az ám. Hadd szolgálja meg a vacsorát. A Böskét kiküldtem a vendégszobát befűteni.

---

tudott vele tenni az Úr Isten? Adott neki tehát becsül etes kalpagos prédikátorokat, mint ime Szilágyi Sámuel uram. De ez sem tetszik neki; azt gondolja, hogy az Isten szava sem hangzik mag yar öltöztetű prédikátornak a szájából, ha csak külső akadémiákról j ött parókás és borjubéllel kerített nyakú papját nem hallja prédikál ó székéből. Magának a magyarnak is adott az Úr Isten minden nem zetek felett való legdíszesebb öltözetet: de neki az sem tetszik; díszte len, basogatott szárdúthba öltöztvén, akkor véli magát legszebbnek, midőn hátagerincén úgy megy a paszomántrja, mint a kecségének, s ő t még lovagolni sem tudna, ha ánglus preceptort nem fogadna magának.”

— Helyes. Ma estére meghíttuk a bíró komát vacsorára; a vendégszobában fogok teríteni.

A fölterítés természetesen a családapa kötelessége. Neki kell a cintányérokat leszedni a polcra, a késeket megköszörülni jó élesre, kenyeret szelni minden tányér mellé, s az a kenyér kerék nagyságú, nem minden ember birkózik meg vele; azután a csap alól megtölteni az orrost illatos méhsörrel; az öntött gyertyát a regulázható tartóba tenni (ez már matematika), a koppantót is mellé, aminek a kezelése, helyesen kimért időközökben éppen a családfő hivatala; tudatlan ember eloltja vele a gyertyát; ha pedig bíró uramra bízzák, az a megnyálazott ujjával csippenti el a gyertya *taplóját*, s úgy teszi a hamvát a koppantóba. A gyertyagyújtás sem valami könnyű dolog. Előbb ki kell csiholni acéllal, tűzkövel, azután az égő taplóra tenni a kénfonalat s annak a kék lángjánál gyújtani meg a piros gyertyabelet.

Alighogy készen volt mindezzel a lévita, már hangzott odakünn a bíró uram ismerős lépése; de az egyszersmind meg is volt duplázva; Guthay Lőrinc fogta a gyertyát, s kivilágított vele a pitvarba.

Bíró uram elöl jött be az ajtón, maga után bocsátva a másik jövevényt, ahogy illett, s amint meglátta a tiszteletest, azt mondá:

— Szerencsés jó estvét kívánok tiszteletes uramnak; még egy vendéget hoztam magammal, ha ki nem verne komám-asszony bennünket.

Guthay Lőrinc és Kadarkuthy Viktor szemben álltak egymással.

Kadarkuthy sietett magát bemutatni az álnevén.

— Én Barra Áton vagyok, Székelyországból, üveghutatulajdonos.

— Hozta Isten az urat.

(A régi magyaroknál nem volt szokás az üdvözlésnél a kézszorítás; *parolázni* csak adás-vevésnél szoktak vagy fogadásból; férfiak egymással össze nem csókolóztak.)

Bíró uram sietett közbeszólni.

— Ez a vendég úr magyar zsidó.

— Tehát „schólem!” Azokat ott Erdélyben szombatosoknak hívják. Diákkoromban jártam köztük; egymást ezzel a mondattal üdvözlik: „min haólám weád haólám.”

(Hej megszeppent erre a szóra Kadarkuthy. Ez a lévita tud zsidóul; ő pedig egy zsidó szónak sem ura. Itt rögtön föl fog sülni a szerepével.)

— Csak azért mondtam — szólta a bíró, ravaszul hunyorgatva —, hogy valamiképp komámasszony holmi sonkával, kolbásszal ne találja megraktálni a vendégét.

— Ne tessék félni. Tökéletes „schólet”-et fog nálunk találni Barra úr.

(— Schóletet? Hát a' mi a fránya lehet? — gondoló magában a bíró.)

A lévita megmagyarázta.

— Nálunk minden ételt lúdzsírral készítenek.

— De a libát nem a sakter metszette le, s így az mégsem kóser.

(— Jaj de tudákos ember ez a bíró — mondá magában Barra Áron.)

Sietett valahogy kibújni ebből a kellemetlen szerepből.

— Ó kérem, én nem adok semmit a rituális teketóriákra. Nem adok sokat az egész zsidó vallásra. Nekem csak alkalmatlanságomra van. Igen könnyen ki hagynám magam térítettni.

Azt hitte, hogy majd ez a pap nagy hirtelen kap az alkalmon, hogy nosza most mindjárt elkaphat egy juhot a maga nyája számára.

Csalódott benne. A lévita vállat vont.

— Én nem vagyok hittérítő misszionárius. A vallását mindenkinek tisztelem, ki mit hisz, abban idvezül.

(De a bárónak egészen mindegy volt, hogy a paradicsomba jut-e, vagy az Ábrahám kebelébe; ő nem hitt semmit, de izzadt

attól a gondolattól, hogy ha most ez a kálvinista teológus ki találja kérdezni a Schulchán-Áruchból, rögtön kívül a komédia-játszása.)

— Beszéljünk inkább idejövetelem céljáról.

— Igenis, helyes — mondá a bíró. — Tessék magukra maradni. Én megyek a komámasszonyhoz, tudósítani, hogy vendéget hoztam.

Azzal átment a lakószobába.

A lévita levette a vendége válláról a puskát, vadásztarisznyát, s odaakasztá a falra a magáé mellé. Aztán a kosokot is levetteté vele; volt az alatt díszes flanel jankli, borsos szövetből, veres szegéllyel, francia nevén „bonsur”. Divatviselet. — Aztán előhozta a pipákat, a dohányos börböncét. Addig nem kezd diskurzushoz magyar ember, amíg rá nem gyújtott.

A báró előadta, hogy mi célja az idejövetelének, hogy ő homokbányát keres, aztán meg vasmentes mészkövet, végül hamuzsírégetéshez alkalmas erdőt. Ennyi volt az egész tudománya, amit Parasztevics uramtól beszerezett.

Emberére talált a tiszteletesben. Hogyne volna itten üvegyártáshoz való telep! A legtökéletesebb kovarc kínálkozik, még folypát is bőven található; fa van elég és olcsó; tartott aztán vendégének egy olyan szakszerű technikai értelmezést az üvegyártásról, hogy annak szemé-szája elmeredt bámulában. Hisz ez igazi üveghutás!

— De még egy beneficiuma is van ennek a vidéknek, ami utilizálható az üvegyártásnál — folytatá a tiszteletes —, ez a mi hegyi patakunk. Ez alkalmas arra, hogy egy nagy malomkereket elhajtson az üveghutánál.

A báró majd kivakkantotta, hogy mi a csodának kell az üveghutához malomkerék?

— Ez a malomkerék pótolja a drága emberi munkát ingyen adott vízerővel a fűjtatókhoz és az üveggöszörülőkhez, úgy-hogy finomabb üveget is lehet majd produkálni, mint közönséges zöld palackokat.

A báró nyelvcsettintéssel fejezte ki a csodálkozását.

— Uraságod üveghutája ott a Székelyföldön bizonyosan pusztán borvizes üvegeket állít elő.

— Hogy kitalálta! Én csak azon csodálkozom, hogy tiszteletes uram annyi nagy tudománnyal, s azok mellett a virtusok mellett, amiket bíró uram az erdőn keresztül jöttünkben megismertetett velem, hogyan rekedhetett itt ebben a kis nyomorult falucskában, hogy nem viszik el innen Hadházra vagy Szoboszlóra, egy gazdag eklézsiába?

Hm. Fogas kérdés! Méltó, hogy az ember úgy tegyen, mintha a pipája nem égne, s követelné, hogy újra rágyújtsanak. Csak előrukkolt a felelettel.

— Nem vagyok fölszentelt pap.

— Hát miért nem szentelteti föl magát?

Még fogasabb kérdés.

— Hiányzik nálam a kánon szabta kvalifikáció, a vakonhívés a dogmákban. Én szkeptikus vagyok. Amit nem hiszek, azt nem prédikálom. Hogy csak egyet mondjak: a pap azt hirdeti, hogy hat napokon munkálkodjatok, a hetediket meg ünnepeljétek; ő maga pedig hat napon át nem dolgozik semmit s a hetediken véres verítékkal keresi a kenyerét.

A bárónak nagyon megtetszett ez a mondás!

— No látja, erre én is gondoltam már egynehányszor.

— Ez az én népem pedig ebben a kis völgyben nem teheti azt, hogy a hetedik napot megünnepelje, s akkor ne dolgozzék semmit: mert a szénégető máglyáknak, a mészkemencéknek vasárnap is égni kell; a hámoroknak, a kohóknak a tűzét szomk baton nem lehet kioltani, s ha egy üveghuta is jön ide, az sem enged ünnepnapot ülni. A fuvarosoknak meg éppen a vasárnap a legerősebb munkaideje, mert Miskolcon hétfőn a hetivásár. Ez az én völgyem olyan zug, ahol a pap mindennap prédikál, a munkás mindennap dolgozik, s a munka még jobban dicséri az Istent, mint az imádság. — Én szeretek itten lenni.

(— Jobban tudom én, hogy miért szeretsz te itten lenni!)

A lévita olvasta a vendége arcából a kételkedést. Még jobban föl akarta őt világosítani.

— Azt sem titkolhatom el, hogy a feleségem pópista. Az én puritán előjáróim ezt is kánoni hibának számítanak be nálam; míg ez a kicsiny község itten nem sokat gondol vele; hiszen még húsz év előtt az egész helység római katolikus volt, ahogy a falu végén levő kereszt tanúsítja.

— Amelyről hiányzik a fölfeszített Krisztus.

— Az ám. Azt ellopták a szentpéteriek.

— Ugyan? Ellopták a Krisztust? Az pedig már igazán „niet- und nagelfest” volt.

A lévitanak nem tetszett ez a frivol példaszó.

— Az önáluk virtus*. Én a vallásos jelvényeket tisztelem, habár felekezetem nem is fogadja be azokat.

— De hát a tiszteletes úr, mint teológus, nem tudta még a saját feleségét sem a maga kálvinista hitére áttéríteni?

— Hogyan? uram! Hogy én az asszonyomat megfosszam mindattól, amiben az ő lelke megnyugvást talál? a Szűz Mária képétől, akit szüntelen a keblén visel? a térden elmondott imájától? az óvó keresztvetésétől? a fogadott börtjétől, amit beteg gyermeke fölgyógyulásáért vett magára; s azoktól az apró, kedves szertartásoktól, amikben a gyermekek öröme találja a vallást, a hitet? Látja az úr ott a szögletben azt a zsámolyos fenyőfácskát, körülaggatva aranyos papírból ragasztott láncokkal? Ez a karácsonyfa. Mennyi édes várakozást, mennyi ártatlan örömet hoz ez a gyermekszívnek? S a gyermek öröme a szülőké is. De ha én egy nagy alföldi városban megengedném azt, hogy a kálvinista paplakban egy karácsonyfát, festett angyalokkal, égő viaszgyertyákkal fölállítsanak, másnap engem kihordoznának a határra. Itt eltűrik.

— Hát a tiszteletes úr nagyon szereti a feleségét?

* Régen volt, már most jobbra változott; de biz akkor erről a virtusról volt ez a falu híres. J. M.

A lévita csak a fejével intett rá.

(— Annál rosszabb rád nézve — mondá magában a vendég.)

Hogy még jobban megfeleljen erre a kérdésre, még egy dolgot hozott elő a lévita. Eleinte úgy tetszett, mintha más matériára akarná átvinni a beszélgetést.

— Danavár bíró uram bizonyosan elmondta uraságodnak, hogy én a tanításon és prédikáláson kívül még azzal is foglalkozom, hogy az erdőinket nyugtalanító farkasokra vadászok.

— Egészen kíváncsivá tett velem a bíró. Magam is erősen passionátus vadász vagyok, főképp ragadozó állatokra. Nekünk ott a Székelyföldön ebben nagy bőségünk van; nálunk még mackó is kerül elég. S hogyan ejti el a vadait, tiszteletes uram? Farkasveremben vagy vidrafogó vassal?

— Lőni szoktam őket. Van a régi irtványokban egy bozót, onnan szoktak előjönni. Én oda rakattam kövekből, fatörzsek-ből egy lesgunyhót. Onnan szoktam az ordasokat lepuskázni.

— Nagyon szeretném, ha a tiszteletes úr elvinne egyszer magával egy ilyen vadásztréfára.

— Az megtörténhetik; akár a legközelebbi kedden éjjel, a karácsonyi ünnepek után. Az ilyen farkaslesre nagyon meg kell választani az időt. Derült ég kell hozzá, fogytán levő holdvilággal. Teleholdnál a farkas is meglátja a leshez közelítő vadászt, s berkébe húzódik.

— Sok farkast elejtett már a tiszteletes úr?

— Amióta itt lakom, a negyvenötödiket.

— S a vadászszákmányért szép pénzt kaphatott már?

— A füléért ad a vármegye tíz máriást, a bundájáért a szűcs másik tízet.

— S azt mind élire rakja a tiszteletes úr?

— Azt várom, amíg fölszaporodik ezerre. Azon vehetek valamit, ami Istennek is tetszeni fog, a híveimnek is; de legfőképp az asszonyomnak.

— Ugyan mi lehessen az?

— Egy kis orgona. Tudom, hogy a feleségemnek semmivel sem okozhatok nagyobb örömet, mintha eljátszhatom előtte a „Stabat mater dolorosát”, az ő kedvelt zsolozsmáját s Palestina ájtatos szimfóniáit.

Kadarkuthy Viktornak egyszerre fejébe tódult minden vére; egész arca veres lett a dühtől.

(Azt! Azt! A Stabat matert, amivel a Malárdy-kastélyban megvesztegetted a pápista főúr büszke szívét! amivel bevetted magad a leánya lelkébe! Amiért neked az apád, a puritán kálvinista prédikátor, még halálos órájában sem bocsátott meg! Amiért halálvonagló kezével kiadott gyilkoló ellenségednek, hogy megmentse elátkozott ellenfelének fiát a te életednek az árán, hogy ha a víz nem ölt meg, öljön meg a tűz! Ezt az ájtatos nótát akarod te újból elorgonálni, amivel lecsaltál egy szentet az égből, te orgonás trubadúr! s ezért kész vagy bevinni a templomodba az orgonát!)*

Kadarkuthy közel volt hozzá, hogy fölugorjék a székéről, fölkapja a kenyérszelő öregkést az asztalról, s házigazdájának a szívébe verje!

... Az ajtó előtt gyerekbeszéd hangja hallatszott, halk kopogtatás mellett.

— Szabad!

Az ajtó nehezen nyílt; két kézzel kellett a kilincsen segíteni; s a kopogtatónak az egyik keze alkalmasint mással volt elfoglalva. Lőrincnek kellett odamenni, hogy fölnyissa a makacs zárt, amit a helybeli kovács készített lakatos munkában.

Akkor aztán a meglepetés hangján mondá, melybe egy kis neheztelés is vegyült.

* Orgona a kálvinista templomban még a jelen század első éveiben is ellenzésre talált. Mikor a pápai hitközség orgonát akart beállítani, a híres nagy tudós tanár, Márton Ferenc, azt mondá: „*Minék a templomba a duda?*”

— Ah! Ti vagytok?

A felesége volt; karján a kisleánnyal.

A nő arca be volt takarva kendővel s a kisleány is nagy kendővel bebugyolálva. Tűz mellől jöttek, s a pitvarban hideg van.

A lévita még mindig fogta az ajtókilincset.

— Nem fektetted még le a gyereket? — dörmögé ridegen.

— Hiszen ma karácsony van — suttogá a nő.

— Karácsony?

Nyomban jött a magyarázat.

Az ablakot megzörgették kívülről. Gyerekszó hangzott odakünn.

— Szép kis betlehemünk van, bevigyük?

A kisgyerek csiklandós nevetéssel bújt még jobban az anyja ölébe. Örömmel kevert félelem volt abban a fojtott kuncogásban.

A lévita még egy alakot látott a pitvar sötétjében a feleségén túl állni. Az volt Danavár uram.

Szigorú arcot mutatott.

— Nem tudom, kurátor uram megengedi-e, hogy ebbe a házba betlehemet hozzanak be?

(Hiszen az is pápista eredetű, szimbolikus játék.)

— Hogyne engedném? — szólalt meg a bíró, aki egyszermind az eklézsia kurátora is.

Azzal kiszóit az utcára: „Bejöhettek, gyerekek.”

Erre aztán a tiszteletesné letette az öléből a Lacikát; lecsavargatta róla a nagykendőt; a gyermek menten elbújt az ágy mellé, s onnan kandikált elő, kíváncsian lesve, hogy mi jön most.

Ekkor aztán a tiszteletesné is levetette a selyemkendőt, mely fejét és állát beburkolá.

A férje bemutatta neki a vendég urat, ahogy az megismertette magát; azon a nevéen és mivoltán.

— Szívesen látjuk szegény házunknál — mondá az asszony. Egész magatartásában meglátszott az úrinő.

Bíró uram is benyomakodott az ajtón.

— No hát így néz ki a magyar zsidó! — mondá a tiszteletesenek őszinte parasztenyelgéssel. — Hát ugye nincs neki se huncutkája, se hosszú szakálla?

— Föl ne taszítsa komám uram a betlehemet!

A gyerek ott jött a sarkában az egész parádéval.

A szent akol volt mintázva, kemény papirosból; a teteje páfránból, a belseje egy szál piros s egy szál zöld viaszgyertyával megvilágítva; ott volt a jászol, mellette fehér báránycsok, tehénké; aztán a boldogságos Szűzanya a Jézuskával, Szent József, a pásztorok, a keleti királyok, meg egy szárnyas angyal, mind pompás öltözetekben. Az alakok mind viaszból formálva. És ezt mind maguk az iskolás gyerekek készítik. Arra is a lévita tanította őket. Még most nem dorgálják meg érte; hiszen nem fölszentelt pap. Nem szól neki a „ne csinálj te magadnak faragott képet” egész protestáns szigorával.

Amint a betlehemet hozó gyerek letette azt a dicsőséges pompát egy székre, a Lacika is elősettenkedett, s az anyja szoknyájába fogózva, bámult a kivilágított akolba.

Hanem aztán mikor a két énekes gyerek rákezdte a kegyes nótát: „pásztorok! pásztorok! gyertek be!”, s arra a pitvarból három juhásznak öltözött kamasz rohant be zörgős botokkal, akik azonnal egész hosszában végigvágták magukat a betlehem előtt (ez volt az imádat jelképezése), ettől a Lacika úgy meg-rökönyödött, hogy nem tartotta az anyja szoknyáját elég biztos menedéknek hanem, az apja háta mögé retirált, s annak a térdei közül dugta elő a fejét, a két lába szárát átölelve.

Az angyalok elkezdték a ritmust.

„Bethlehembe jer pajtás! Ott van ám a jó tartás! Bor, ser folyik, mint a tenger, lhatik az ember.”

Kadarkuthy Viktor meg volt némulva a bámulattól.

De nem a betlehemet bámulta ő, hanem ezt az asszonyt.

Minő arc! Minő alak! A mitológiai istennők egyike.

S ez a kábító mosoly az arcon! Ami talán az anyai boldogságnak verőfénye.

És ennek az asszonyságnak a neve: „Báró Kadarkuthy Viktorné!”

Igenis! Ezt a nevet vette föl az oltár előtt. Ezen a néven van beírva az *ingoványi* matrikulában, hitelesítve két násznagy aláírásával!

Ez az ő felesége és nem Guthay Lőrincé! Guthay Lőrincné neve nincs följegyezve semmi anyakönyvben!

Mentől tovább nézte ezt az asszonyt, a vér annál örültebben nyargalt a szívéen keresztül.

Az a Lavater ott az avasi papszeren egyet kifelejtett fiziognómiai jegyzeteiből: a *satyriasis* bősziült démonát. Ha most látná az arcvonásait, azt is megtalálná bennük. Az állatá vált embernek a szenvedélyét. S mikor ez az állat azt hiszi, hogy neki igaza van — emberileg.

Ez az asszony az övé; ezt tőle csalással vették el!

Az angyalhangok énekelik:

„Vesd le jubász a bundát,
Takargasd be Jézuskát,
Mert nincs néki bocskorkája,
Sem sarkantyús csizmácskája,
Fázik az ő lábacska.”

A szenvedélyes embert ez az egész bibliai játék még jobban feldühítette. Azt hitte, hogy őtet gúnyolják benne! Az ördögöt érezte magában megelevenülni, mikor Máriáról énekeltek előtte.

(„Most már neked meg kell halnod, Guthay Lőrinc! S ha száz életed volna, százszor kell meghalnod.)

A rigmusoknak vége szakadt, a kántáló gyerekek kaptak jutalmul diót, mogyorót és mákos kalácsot, azzal odább vitték a betlehemet; a kis Lacika is előjött az apja háta mögül, és nagy lelkendezve futott az anyjához, a betlehemesek verseit ismételve; egy hallásra megtanulta valamennyit. (Hiszen még nem tudott olvasni; amit szóból értett, az volt a tudománya.)

— No ugye, ilyen-ceremóniájuk maguknak nincsen? — szólt a tiszteletesné a vendégéhez. — Maguk csak az ótestamentomot tartják?

— Szép is az, ahogy gyerekkoromból emlékezem rá; különösen a Potifárné meg a Delila története, aztán meg a Zsuzsánnáé.

— Ez utóbbi könyve apokrif — jegyzé meg pedánsul a lévita.

— Nekem azt is tanították.

— Én pedig mindezeket kihagyom abból a bibliai kivonatból, amit az iskolában tanítok. Nem akarom a gyermekek fantáziáját korán fölébreszteni.

— Hátha aztán az egzámenten éppen ezt fogja tőlük kérdezni az esperes?

— Nem jön az én iskolámba esperes soha.

Ez ugyancsak kitérő felelet volt.

Véget vetett az egzegetikának alaposan a Makka.

A Makka volt a házi szolgáló; igazi tűzről pattant palóc leány, a téli hideg idő dacára könnyökön felül kötött ingujjakkal; a karjai olyan pirosak, mint a cékla, a feje födetlen, a haj elől simára vizezve, hátul szalag közé font varkocsba eresztve, mely máslijával az inát verte.

Egy roppant nagy tálat hozott a két markában emelve, amely tetézve volt ökölnyi nagyságú gombócokkal, vagy ha jobban tetszik, „göldény”-nyel; a tálat az asztal közepére tette; egy nagy fakanál volt beletéve merítőnek.

— Ime, itt a *schólet* — mondá a tiszteletesné. — Bátran leülhet hozzá az úr. Csupa libatepertyűvel készült. Magam készítettem.

Már most hát tudta Kadarkuthy, hogy mi az a *schólet*.

A tiszteletesné helyet mutatott neki maga mellett jobbról. Balról a koma jutott.

— Parancsoljon leülni.

(Azt is megtartotta a háziasszony, hogy erdélyi úrnak azt

kell mondani, hogy „parancsoljon”, ahelyett, hogy „tessék”.)

A lévita és a bíró azonban a leülés előtt két kezüket a szék támlájára téve, állva maradának. A vendég úr is követte a példájukat.

— Az úr csak üljön le! — dirigálá a háziasszony —, az úrra ez nem tartozik.

(Nem ám, mert az asztalálás így szólt: „Jövel Jézus, légy vendégünk, amit adtál, áldd meg, kérünk” s ez nem a szombatos szájába való.)

— Édes mámi! — sugdosá a Lacika. — Hát ez az úr miért nem imádkozott?

— Mert az még nem tudja a hiszekegyet.

Amin aztán a Lacika nagyon elbámult.

Még egy kis vita támadt azután a lévita s a felesége között, azon, hogy a Lacika melyikük mellett maradjon. Mert a kisgyerekek nem kell a vacsoráló asztalhoz ülni; annak elég volt az ozsonnára kapott bögre teje; ha vacsorát kapna, bikával álmodnék; csak az volt a kérdés, hogy a két szülő közül melyik lesz a keményebb szívű, aki megállhatja, hogy lopva a szájába ne dugjon a fiúcskának egy kis körömfaladékot. A mámi maradt a győztes. Azt pedig meg kellett engedni a kisfiúnak, hogy ottmaradjon a társaságban, mert ágyba fektetni még nem lehetett. A hálókamarácska távol esett, a kandallós szobán is túl. A gyermek ott egyedül féltében meg nem marad. Ma pedig föl is van ébresztve a képzelet a betlehemesek játéka által. Aztán olyan ritkán lát idegen embert ennél a háznál. Kivált ilyen nagy szál magas embert, aki még nem tudja a hiszekegyet. Odakönyökölt az anyja térdére, gömbölyű piros orcáját két tenyerébe támasztva, s egyre azt az idegen uraságot nézte. Eszébe sem jutott az evés. Jóllakott nézéssel.

Az idegen úrnak volt egy nagy zsebórája, ami ütötte az órát meg a fertályt, ami a Lacikának nagyon imponált.

... A szép Malárdy Hermina ott ült Kadarkuthy Viktor mellett. Mint egy állatszélidítő nő, aki tigrist etet. Nem is

gondol arra, hogy-ez a fenevad őt még széttépheti. Igaz magyar háziasszonyok szokása szerint kifogyhatatlan volt a vendégei kínálásában. Elég szép sikerei voltak. A báró jól ki volt éhezve.

Aztán az udvariasság is követelte.

— Ha ilyen bájos ajkak kínálnak; ha ilyen szép kezek szednek a tányéromra . . .

(Hátha még ezeket a szép kezeket megehetné!)

— Igen rövid vacsoránk lesz — szabódék (szokás szerint) a háziasszony a lúdpecsenye után. — Még csak túrós lepényünk lesz meg mákos kalácsunk, egyéb semmi.

Erre Danavár uram megszólalt:

— De bizony láttam én még odakünn a pitvarban egy fátalon valamit *hűlni*.

— Pszt! — inté a fölszólatót a tiszteletesné, s a fejét ingatta, szemmozdulattal jobb oldalra intve.

Az a valami ugyanis egy most főtt sonka volt.

A báró észrevette ezt a némajátékot.

— Nagyon sajnálnám, ha az én szombatosságom rövidítené meg a kegyelmeitek karácsonyi vacsoráját. Én miattam sohase zsenírozza magát a tiszteletes asszony; én nem vagyok fanatikus zsidó.

— Igazán nem az? — kérdezé a szép Hermina, s ó minő észbontó tekintetet sugározottatott vendége felé.

— Annyira nem vagyok az, hogy akár ma kitérnék a keresztyén hitre, ha akadna valaki, aki megtanítsa a hiszek-egyre.

Erre a szóra egyszerre föl pattant a Lacika az anyja öléből, s közbeszólt neki pírult, arccal:

— Megtanítom én arra a bácsit!

Megenni való volt ez a gyerek! Egy négyesztendőös hittérítő.

A lévitának már a nyelve hegyén volt a megfeddés, hogy ilyen szent tárgyat nem illik poharak között vellikálni; de a gyerek szava lefegyverezte a szigorúságot.

Mikor az a kis poronty mondja azt a Krisztus-tagadónak:
„Majd én megtérítelek!”

— Igazán megtanítasz rá? — kérdezé Kadarkuthy.

Ezzel a kérdéssel egészen vakmerővé tette a gyereket.

— Meg én! — s odaállt melléje.

Kadarkuthy aztán odaemelte a gyermeket az ölébe. Farkaszemek zöld tüze szikrázott a szemében. („Hisz ez a poronty is Kadarkuthy Viktor fia! Tehát az *enyim!*”)

A Lacika aztán elmondta előtte végig, szépen megszagatva, az egész hiszekegyet; a vendég úr utána dörögte.

— Mármost mondja el a bácsi!

Kadarkuthy Viktor megpróbálkozott vele. Hiszen könyv nélkül tudta; a kolostorban volt módja megtanulni. De a komédiajátszás végett mégis úgy tett, mintha itt-amott fönnakadna, különösen a Szentlélek szakaszánál; a Lacika ki-segítette, úgyhogy másodszer már hibátlanul el tudta a vendég úr mondani az egész credót.

Bíró uram a kés nyelével ütötte az asztalt diadalában.

— Ez már dicső! Az Úr csodákat mível a gyermekek által! Még ilyet nem hallottam.

A tiszteletesné kacagott örömében.

— Még áttéríti a mi kis Lacikánk a vendég urat.

Hanem a lévita savanyú képet csinált hozzá.

— Elég lesz már a tréfából — dörmögé morózusan. — A hitvallás dolga nem gyermekjáték.

— De én egészen komolyan veszem a dolgot — mondá a vendég. S azzal a gyermeket letette az öléből; előbb azonban megcsókolá a száját. A gyermek odabújt az anyja ölébe, s a vendég csókjától még nedves ajkával közölte az anyjával a csókot. (Ezt is észrevette Kadarkuthy. Egy *küldött csók* már helyére jutott.)

— Hogyhogy, uram? — sürgölé a lévita.

— Egyszerű és érthető a dolog. Én itt szándékozom a Bükkben letelepedni, ha jó üveghutának való telepekre találok, s

otthagynom a Székelységben az egész falut, melyben hitsorsaim laknak. Se kicsiny, se nagy nem marad ottan utánam. Itt pedig szombatos zsinagógát nem kapok. Valami felekezethez kell csatlakoznom, mert Isten ígéje nélkül nem élhetek.

(Ó! Az ateista!)

— A zsidó valláshoz legközelebb áll a kálvinista. Legkevesebb újat kell tanulnom benne. Elhatároztam, hogy át-
térek.

Bíró uram a fájó fogára akart tapintani a vendég úrnak.

— De akkor meg kell ám az úrnak keresztelkedni.

— Tudom — mondá a báró vállrándítva. (Egy keresztel-
léssel több vagy kevesebb, nem tett nála különbséget.)

— Akkor keresztapára meg keresztanyára is lesz szüksége
az úrnak.

— Azt hiszem, hogy nem kell messze keresnem. Bíró
uram elvállalja a keresztapai tisztet, s talán a tiszteletes asszonyt
szabad lesz fölkérnem keresztanyának.

Hermina arca lángvörös lett e szóra. Ösztön volt-e ez? Elő-
érzete valami fenyegető veszélynek? Vagy csak a szemérmetes-
ség orcapirulása? Hogy már őneki, a fiatal asszonykának, ilyen
nagy mahumed ember legyen a keresztfia!

Segítségére sietett a tiszteletes.

— Hát én arról éppen nem akarom lebeszélni nagy jó
uramat, hogy ha contentumára van a helvéciai confessióra
áttérni, azt végrehajtsa; de tanácsolnám, hogy végeztesse ezt
a ceremóniát Miskolcon, a nagy templomban, a nagytiszteletű
sénior úr által, a vicispán és vicispánné keresztszülői asszisz-
tenciája mellett, ne pedig ebben a mi kis, minden világtól el-
dugott falunkban.

— De pedig ebben az én plánomban éppen ez a rejtett
falucska quadrál bele. Ugyebár, a lévita keresztelhet?

— Igen. Az evangélium nem köti a keresztelést papi méltó-
sághoz, a mi fölfogásunk szerint.

— Hát ha én Miskolcon hagyom magamra tölteni a kereszt-

vizet, vicispáni asszisztencia mellett, annak a híre szétmegy az egész országban: a Székelyföldön is megtudják az én híveim, hogy rájuk nézve apostata lettem. Abból pedig nekem nagy károm származik, mert az ottani üveghutámnak a vevői, szállítói mind szombatosok. S ezeket sem akarom elveszteni. Míg ha itt, Barátfalván megy végbe a kikeresztelkedésem, soha sem tudnak abból semmit a székelyek.

— No most már igazán elhiszem az úrnak, hogy zsidó!
— kiáltott közbe Danavár uram. Hogy miért hiszi el, azt nem magyarázta meg.

— Tehát, ha szabad ismételnem a kérésemet a tiszteletes asszonyhoz: akar-e nekem keresztanyám lenni?

Hermina előbb a férjére nézett; az helyeslő bólintást tett a fejével. Arra aztán tartózkodó lassúsággal mozdítá a vendég úr felé a kezét.

Úgy illet, hogy az megcsókolja a feléje nyújtott kezét. Hogyne? A keresztanyját — a keresztfia!

(Tehát már annyira eljutott báró Kadarkuthy Viktor, hogy egy kézcsókot égethessen báró Kadarkuthy Viktorné kezére! Még több olaj a tűzre!)

A tiszteletesné idején látta észrevenni, hogy a Lacika elálmosodott. Engedelmet kért, hogy a kisleányt a szobájába vihesse lefektetni.

— No de előbb koccintsunk egy pohárt az új hívünk testi-lelki jóvoltáért ebből a jó méhserből — indítványozá bíró uram.

Ezt az áldomást viszonzni kellett Herminának. A méhsert asszonyok is ihatják. A méhsertben nincs tűz.

Tehát Kadarkuthy Viktor és Kadarkuthy Viktorné már poharat is koccintottak egymással. Az ő poharukban volt tűz.

A tiszteletesné ismét bebugyolálta a kisleányt, bekötötte a maga fejét, állát a selyemkendővel, jó éjszakát kívánt az uraknak, s elhagyta a szobát.

Bíró uram még ott maradt egy cseppet; nemcsak azért,

mert a serekancsót nem illik félig hagyni az asztalon, az megbántás a házigazdára nézve, hanem hogy a holnapi rendet közösen megállapítsák; aztán meg még egy harmadik ok végett is.

— Engedelmet kérek az uraságoktól, hogy még itt maradok alkalmatlankodni, de hát bizonyosságot akarok venni az iránt, hogy holnap mitévők legyünk. Mert ha a homoktelepet, meg a mézsvágást akarjuk szemügyre venni, akkor még ma föl kell zavarnom az embereket, hogy holnap korán hajnalban lapátoljanak utat odáig, mert térdig ér ám a hó, sistentiszteletig készen legyenek vele, hogy aztán mind a hívek jelen lehessenek ezen a mi holnapi nevezetes ceremóniánkon.

— Helyes, komámuram — hagyá rá a lévita.

Ekkor Danavár uram egyenesen a vendég úrhoz fordult a kérdéssel:

— De hát igazán valósággal elszánta rá magát, nagy jó uram, hogy itt a mi kis templomunkban felvegye a szent keresztséget?

— Amit mondtam, megmondtam.

— No ha azt akarja, hogy tökéletesen elhiggyem, hogy kész búcsút venni a zsidó vallásától, akkor bizonyítsa be azzal, hogy merjen itt velünk együtt *sonkát* enni!

A lévita elmosolyodott. Bíró uram szépen kimesterkedte, hogy azt a bizonyos valamit, amit ő látott a pitvarban a fatálon hűlni, az asztalra hozzák. Ez a sonka. Ez volt a harmadik ok! Igaza volt. Sonka nélkül nem karácsony a karácsony. Aztán avégett is lett az előkészítve. A tiszteletes asszony csak azért nem hozatta azt fel, hogy meg ne botránkoztassa vele a székelyföldi vendégét, akiről azt tudta, hogy Mózes próféta étkezési tilalmait respektálja.

A lévita kikiáltott a Makkának, hogy hozza be a sonkát.

Abból azután ő maga nyiszálta le a jó éles konyhakéssel, amit előbb egy párszor hozzáfent az acéljához, a szép mosolygós piros szeleteket, s lerakta a kés lapjával a vendégei tányérjára.

Ekkor aztán bíró uram tökéletesen megnyugodhatott a székely üveghutás komoly szándékáról; mert az nemcsak hogy megduplázta, triplázta a sonkaszeletet, de sőt a szalonnájával s a barna bőrkéjével együtt tömte a szájába. De már ennek kálvinista gyomrának is kell lenni!

A sonkafalatozás közben aztán megállapodtak a holnapi elvégzendőkben. A ceremónia után következik a lakoma, amit a község presbiteriuma fog adni az új fölvatott hitsorsos tiszteletére. Bíróné asszonyom maga lesz a szakácsné. Tizenegy órakor lesz az ebéd, tizenkettőkor végződik; akkor a vendég úr a tiszteletessel meg Danavár urammal fölkerelkedik, bejárják a bejárandó helyeket, hogy alkonyatra visszaterhessenek. A barátfalvi völgyben korán lemegy a nap. Bíró uram mindenütt ott lesz kalauznak.

Hazatértett aztán egypár órát engednek a pihenésnek. Akkor egy kis borsos borlevessel fölmelegítve a gyomrukat, tarisznyába téve a fagyos szalonnát, kenyeret, a két uraság vállára veszi a puskáját, s elmegy farkast lesni, míg a hold fel nem jó. Oda már bíró uram nem követi őket, mert ő úgy utálja azt a csúnya toportyánférgyet, hogy látni sem akarja.

A báró helyesnek találta az egész napirendet.

Aközben aztán az öblös *vászonkorsó* is fenéig ürült, ideje volt a jójcákázásnak. Bíró uram áldást, békességet kívánva az egész házra, összeszedte a kucsmáját, bundáját, furkósbotját, s eltávozott.

A lévita is jó éjt kívánt a vendégének, s kikísérte bíró uramat, becsukva az ajtót a retesszel.

A Makka tudta már a kötelességét: eltakarította az asztalt, azonban ott hagyta a sonkát a fatálon, a nagy konyhakéssel. A vendég uraknak szokásuk (ahogy ő tapasztalá), ha éjszaka fölbrednek, egy kicsit falatozni. A hozzávaló italt is odakészíté egy kis *orrosban*. Az meg *író* volt. Kellemetes savanykás ital, ami a vajköpülésnél kiválik. Az itteni víz meszes: innya nem jó.

Azután megvetette az ágyat: a Makka, segítette a vendég úrnak a csizmáit lehúzni; a zseboráját a falon függő hímzett óravánkosra felfüggesztette; a faliórának a ketyegőjét megállította, hogy az álmot ne zavarja; azzal ő is csöndes nyugodalmat jó éjszakát kívánt, s kiment az ajtón.

Kadarkuthy levetette magát az ágyba. Testileg ki volt fáradva. Kora hajnaltól kezdve hegyeket mászkált; akkora marsot tett, hogy az egy katorjának is elég lett volna. Hanem a lelke annál inkább föl volt űzgatva.

Maga mellé tette a gyertyát egy székre, s annak a kanócába bámult. Nem jutott eszébe a hamvát elkoppantani.

A forró vér lázasan nyargalt az ereiben; a fülében hallotta az üté zúgását.

Arra gondolt, hogy ez az ember, akit ő halálra keres, s akire nézve az egy halál nem is elég megtorlás azokért, amiket ő ellene vétett: — ez az ember most ott álmodik a paradicsomról annak a tündéri nőnek az oldalán mellet, aki az ő nevét, Kadarkuthy Viktorét, viseli; akit az ő nevével kért meg fia számára az ő apja; akit ő neki jegyzett el Malárdy vicispán, akit ővele esketett össze a pap — és akit ő, amióta meglátott, halálosan megszeretett. S most ezekről a tündérajokról más szíja az üdvösség balsamát.

Majd borzongott, majd hevült.

Őrjöngő fantáziája megnépszerűsíti az agyát csábító látványokkal. A satyriasis kéjingerlő misztériumai váltakoztak előtte kízó elevenséggel. Szenvedélyes extázisával együtt nőtr gyűlöletének dühe. Eddig csak a bosszúvágy tette halálos ellenségévé ezt az embert; most szövetkezett azzal a szerelem-irigység. Nem szerelemfélést! Féltetni csak azt lehet, amit bírunk; az övé az irigység volt; más bírja azt, ami az övé lehetett volna, sőt ami törvény és ceremónia szerint valósággal az övé, mert hisz az ő nevét viseli.

A gyertya csonkig leégett már a tartóban, bűzölgő füstöt eresztve; ebből a felszálló füstből alakultak az agy víziói, a

nimfomániát ingerlő tünemények. A gyertyakauóc végsőt lobbant, s az ő szemét is lezárta az álom.

De az alvás még kegyetlenebb kízó volt az éber gondolatnál; az még kifestette, meglevenítette, megszólaltatta a képzelet fantomjait: szenvedélye a paroxysmusig hevült. Az álom csodatevő démon; lehozza az égből a csillagot, felássza a földből a kincset; odadobja a tündért az ölelő karok közé; az epedő ajkak a csók lángolását érzik, a fülek az abelérák fescennináit hallják, az orr balzsamillatot szív fel; a lélek különvált a testtől, s maga kedvére kéjeleg... Akkor az ostoba test egyet vonaglik, s szétfoszlik az álom. Nincs meztelen nimfák tánca, buja almék éneke, szerelemhevítő ámbraillat; hanem tele a szoba faggyúgyertya füstjével. A hideg hold süt be az ablakon a jégvirágokon át.

Kadarkuthy Viktor kiugrott az ágyból, s elkezdett meztláb alá s fel toporzékolni a hideg földön. Majd talán azzal lehúti a feje forróságát.

Az sem használt; a teste didergett, de az agya lángolt. Lefeküdni nem akart többé, nem akart aludni.

Annak a másiknak most bizonyosan édes álmái vannak! Legyen belőlük örök álom!

A hold fénye odaesett az asztalra, az ott heverő nagy éles késre; annak a pengéje úgy ragyogott benne.

Kadarkuthy Viktor felöltözött egészen, a kosokját is felölté.

Aztán tanácsot tartott a holdvilággal, meg azzal a fényes késsel.

Úgy lesz! Jól van! Nem vár a párbajra. Nem arra, hogy férfi férfi ellen mérkőzzenek össze lovagok módjára; megöli ezt az embert, ahogy meg szokta ölni a bosszúálló férj a csábítót, akit éjjélfköt ott talál a neje szobájában.

Megöli az álarcos csalót.

S akkor aztán elfoglalja rögtön maga annak a véres helyét.

Nos hát?

„Férjed vagyok! Én vagyok az igazi férjed!”

Eldült a per, ki van mondva az ítélet!

Az éles kést odarejté a kosokja alá.

Azzal halkan felnyitá a szobaajtót, s lassan kitérte, hogy ne nyikorogjon.

A holdvilág átsütött a nyitott ajtón a pitvarba is.

S ott látott Kadarkuthy Viktor egy hárságyon feküdni egy alvó férfit. Bundával volt betakarva. — A hárságy oda volt téve keresztben a kandallós szoba elé.

Amint a holdvilág rásütött az alvó arcára, az egyszerre fölbredt. A lévita volt az. Egy furkósbót volt mellé fektetve, egyszerre ahhoz kapott. Amint azonban felismerte az előtte álló alakot, letette a celőkét a kezéből.

— Valami baj van? — kérdezé fektéből fölemelkedve.

Kadarkuthy haragja egyszerre ki volt oltva.

Nem nyúlt a kosokja alá az éles késért. Az nem *ennek* az embernek volt szánva. Hazudni kellett valamit.

— Megfájdult a fejem, ki akarok menni a szabadba.

— Kegyelmed égve fclejtette a gyertyát, s az telefüstölte a szobát.

— Az ám.

— Majd segíték rajta. Kinyitom a pitvarajtót, s a füst kihúzódik.

S azzal fölkelt, kinyitotta az utcára nyíló ajtót. Szép csöndes éjszaka volt odakünn.

— Ezzel ugyan kissé ki fog húlni a szobája — mondá a lévita.

— Úgysem tudok fűtött szobában aludni.

— Én sem.

— Hát kegyelmed mindig ott szokott aludni a pitvarban?

— Rendesen.

Kadarkuthy nagyot sóhajtott. — Bolond ember! — mondá magában.

Valamit megtudni mégis kíváncsi volt.

— Hát aztán nem szoktak kegyelmednek szívdobogásos álmai lenni?

— Ahhoz méhdöngés kell és pimpimparé-illat.

— Hát a felesége nem fél magában aludni?

— Hisz ott van mellette a fia.

(Igaz! Hisz az nagy védelem.)

— No hát aludjék tovább; én majd kijárom magamat a havon.

— Vigye magával a fustélyomat, valami kóbor kuvasz meg ne riassza.

Az utolsó fegyverét is átadta neki: a nehéz ólmosbotot.

Kadarkuthy aztán végigjárta a falut, megkerülte a tavat; nagy időre került vissza a lévita házához; senki sem vette észre. Aluszik ilyenkor minden jó ember, minden jó kutya.

Mikor benyitott a pítvarajtón, ott látta a hárságyon aludni Guthay Lőrincet; mélyen aludt, föl sem neszelt az ő bejöttére. Őnála volt a kés is, ólmosbot is. A botot odatette az alvó mellé, a kést beleszúrta a kenyérbe az asztalon.

„Majd holnap!”

Azzal öltözetestül levágta magát a gyékényre, mely nyoszolyája elé volt terítve, s ott aludt reggelig csöndesen.

FARKASVADÁSZAT

Egy jó eredménye volt Kadarkuthy éjszakai háborgásának: az, hogy a karácsony második ünnepére tervezett keresztelési ceremónia elmaradt.

Mikor az embert mély álmából fölébresztik, s aztán sok ideig nem tud újból elaludni: olyankor rendszeren megcsállják az ébren levő gondolatok, előveszi a jobbik esztét.

Guthay Lőrinc végzett jurista és teológus volt.

Meggondolta, hogy az a keresztelés nincs ám elvégezve a korszónál és a medencénél: azután következik még a kalamáris. Akármilyen zugban legyen is Barátfalva, az ott végbement kikeresztelkedési aktusról referálni kell a seniornak Miskolcon, hogy az megint jelentést tehessen róla a tractusnak, a tractus végre a superintendensnek, s ehhez a jelentéshez okvetlenül hozzá kell csatolni a kikeresztelt neofita dőcóját, mely konstatálja, hogy az valósággal Mózes-hitű volt. Mivel-hogy zsidót megkeresztelni stante pede szabad, amint az maga úgy kívánja; de hogyha a convertita netalántán római katolikus találna lenni, akkor annak előbb hatheti megpróbáltatáson kell átesni, amit ha a kálvinista lelkipásztor nem respektál, bizony deficientiába esik, még hűvösre is kerülhet.

Ezt az álmatlanság órájában végiggondolva, s más egyéb indiciumokat is összevetve, arra a megnyugtató elhatározásra jutott Guthay Lőrinc, hogy az ő Herminája nem lesz ennek a vendég úrnak a keresztanyja.

Valószínű, hogy az a keresztanyaság volt a legerősebb

argumentum, bárha nincs is benne a jus ecclesiasticumban, sem a komjáti kánonokban.

Annálfogva, másnap reggelre kelve, azzal az enunciatióval lepte meg a lévita a vendégét, hogy „kedves atyámfia az Úrban; jelentem kegyelmednek, hogy a mai szent napról elmarad a keresztelési ceremónia, minthogy énnekem előbb hivatalos megkeresést kell intéznem Bözöd-Újfaluba.”

— Bözöd-Újfaluba? — rebegé a vendég úr. (Sohase hallotta hírét!)

— Az ám, oda. Az a székelyföldi magyar zsidóknak a Sionja: ott van a rabbinusuk és a matrikulájuk; onnan kell megkapnom a hivatalos kivonatot, miszerint Barra Áron a magyar zsidó község tagjai közé fölavattatott. Anélkül nekem baptizálnom nem szabad. S amíg a posta a Székelyföldről megfordul, bizony beletelik egypár hónap.

Kadarkuthy bosszúsan ütött az asztalra. Ő már úgy számított erre a *komédiára* a templomban. Ez őneki nimbuszt adott volna, ami a nőszívekre veszedelmes.

Vigasztaló kárpótlásul aztán megbiztatá a lévita, hogy ekképpen elmaradván a keresztelés, elmarad a paszita is; nem kell végigenni, -inni egy parasztlakomát: egy órával több idő jut a vágások bejárására; rövid kolláció után rögtön hozzákezdhetnek a vendég úr tulajdonképpeni céljainak utoléréséhez. A déli órák különösen alkalmasok a kovarchomok megvizsgálásához. Nagyítóüveget is fognak vinni magukkal.

Ebben tehát meg kellett nyugodni.

De annyit mégis megtett a vendég úr, hogy elment a kálvinista templomba; odáig legalább elkísérhette a szép asszonyt: ott pedig gyönyörködhetett benne, szemközt ülén vele a presbiteri padon.

Illendő is volt, hogy beletanuljon a kálvinisták szokásaiba, akik mikor imádkoznak, nem térdepelnek le, hanem felállnak, s amíg a lelkipásztoruk prédikál, az asszonyok a szemüket törlik, a férfiak buzgón szundikálnak. Az iskolás gyerekek énekelnek.

Az istentisztelet után pedig a lévita lakásán elköltve a kolbászkákkal ékesített korhelylevest, azonnal hozzákezdtek a felfedező expedícióhoz ők hárman: a lévita, a vendég úr és bíró uram.

Egész naplementéig járták a hegyszakadékokat; néhol kötélén eregették le egymást; vittek magukkal csákányt is, meg kalapácsot is a turzáshoz.

Kadarkuthynak ezt mind végig kellett élvezni. Hisz őneki van mindezekre szüksége! Közbe-közbe elárulta a szakértelmét, elnevezve a Fluszspatot békasónak.

Késő este vetette őket haza a faluba. Bíró uram a maga háza előtt búcsút vett a két úrtól. A vendég úr megköszönte neki szépen a szíves kalauzolást.

— Adja Isten, hogy jó legyen belőle — áldáskodék Danavár uram.

A lévita és vendége pihenőre tért a vendégszobába.

A Makka felhozta az asztalra a sonkát meg a forró sörlevest. Kimentette a tiszteletesnét, amért nem jöhet. A Lacikát ápolja. A gyerek megterhelte a gyomrát mézeskaláccsal, de szerencsére kihányt mindent, most aztán székifű-herbatejet itat vele az anyja. Majd elmúlik a baja holnapra. Ezért nem kell aggságoskodni az apának.

Falatozás közben aztán előhozakodott vele a vendég úr, hogy ő egészen meg van elégedve a fölfedezett bányával, teleppel, az erdőséggel, s mármost csak arra kéri a tiszteletes urat, szíveskedjék ezen birtok földesurának egy ajánlólevelet írni a vállalkozó üveghutás részére, aki ez erdők és telepek használatát hajlandó lenne harminckét esztendőre akár évenként fizetendő árendába, akár egyszerre lefizetendő árért zálogba kivenni. Tegye meg ezt a barátságot.

A lévita elsápadt. Arcán valami elbámuló kifejezés kövesült meg.

— Bocsánatot kérek, azt én nem tehetem — rebegé suttozó hangon.

— Miért nem teheti?

— Meggyónom őszintén. Ennek a körülfekvő birtoknak, az ezerkétszáz holdas erdőnek a birtokosa báró *Kadarkuthy Viktor*.

Erről a bárónak nem volt tudomása. Atyja birtokainak összeírásaiból ki volt hagyva a бүкkségi erdő.

Talán szándékosan hagyatta ki az öreg Kadarkuthy, hogy Guthay Lőrincet jobban elrejtse? vagy talán azért, hogy úgyszem jövedelmezett semmit? Az is lehet, hogy azon erdőségek közé tartozott, melyek felett a kamara és a birtokosok között félszázados processzusok folytak, s csak József császár alatt írták át a birtokosaik nevére.

— Nos aztán? — kérdezé a vendég úr —, ha ennek a birtoknak a tulajdonosa báró Kadarkuthy Viktor, miért ne írhatna ahhoz ajánlólevelet a számomra a tiszteletes úr?

— Azt is meggyónom.

— Kegyelmed gyónik? Hiszen kegyelmed kálvinista.

— Hát ez is azon gyarlóságaim közé tartozik, melyek a fölszentelt papi méltóságból diszkvalifikálnak. Én a gyónást jó intézménynek tartom, s nem értem, hogy ezt Luther és Kálvin minek hagyatták el a követőikkel. Nekem is egy nehéz teher nyomja a lelkemet; régóta nyomja. Megkönnyebbülök, ha egyszer kényszerítve vagyok azt *valakinek* elmondani. Most itt van a kényszerítő pillanat. El kell mondanom, hogy én évek előtt, igaz, hogy éretlen ifjonci elmével, igaz, hogy csábító és rábeszélő befolyások alatt, felvettem Kadarkuthy Viktornak a nevét, s ez álarccosság alatt örületes vétkeket halmoztam egymásra: nagy, fényes nevű családokat hoztam gyalázatba, s azok között saját tisztet, agg szülőimet. Eszeveszett kalandjaimra saját atyám mondta ki e halálítéletet: „Nem gondoltál arra, hogy egyszer az igazi Kadarkuthy Viktor eléd toppan, számon kéri tőled, mit követtél el az ő nevében? és megöl! Irgalom nélkül, megérdemlett halállal öl meg.”

(A vendég úr többet is tudott. Az agg lelkész halálos óráján tudatta a sértett bosszúállóval, hogy fiára hol találhat.)

— Még ez nem volt elég — folytatá a lévita a vallomást.

— Az igazi Kadarkuthy Viktor hazaérkezett külföldről arra a hírre, hogy idehaza valaki az ő nevét még híresebb teszi. („Mint ő maga tette azt külföldön”).

— Az öreg báró nem akart ráismerni a fiára: elfogatta a hajdúival, mint a betörő rablót, s bezáratta a vármegye tömlőcébe. Engem pedig összeházasított annak a jegyesével, egy anyagi szépségű és jóságú leánnyal a legelőkelőbb nemesi családból.

(A vendég úr a kése hegyét dugta a fogai közé, hogy össze ne csikorgassa azokat.)

— Atyám az esküvő után jött oda a mennyegzői vigalomba, hogy engemet, a vőlegényt elfogjon, békóba verjen, elhurcoljon magával, s az igazi Kadarkuthy Viktorral a börtönben kicseréljen. Ebből az örült helyzetből nem volt más szabadító út, mint az öngyilkosság. Éjszaka volt, mikor a Dunán átkeltünk csónakkal; én lehúztam kezeimről a békókat, s a hullámok közé vettem magamat. Meg akartam halni. A lelkem kívánta. Hanem ez az ostoba test ellentmondott. Amint a vízfenék kavicsát érzé, erőre kapott az életösztön. Kitűnő úszó és bűvár voltam, kiúsztam a partra úgy, hogy a csónakban levők a nagy hullámoktól nem vettek észre. Mindenre nézve halott voltam, csak arra az angyalra nézve nem, akivel egymásnak hűséget esküdtünk. Most ez az angyal itt van a barátfalvi lévita-lakban, és osztozik velem a gyér örömeinkben és sűrű bánatokban.

Kadarkuthy Viktor közel volt hozzá, hogy elordítsa a harckiáltást:

„Kapt fel hát azt a másik kést! aztán rohanjunk egymásra, s végezzük el a dolgunkat késsel!”

— Már most érteni fogja kegyelmed, ugyebár, hogy én nem írhatok báró Kadarkuthy Viktornak. Nem írhatom

neki, hogy én, Guthay Lőrinc, a te démonod, nem haltam meg, itt vagyok! És velem együtt itt van az a nő is, aki a te nevedet viseli, s az én gyermekemet ápolja. És énnekem kell itt vezeklenem ebben a világból kimaradt hegyzugban az én nagy bűneimért, amiknek terheit nem rakhatom le egy pap kezébe, s nem várhatok felőlük bűnbocsánatot.

Az erős férfi két karjára hajtá le a fejét, és sírt töredelmesen.

Kadarkuthy Viktor szívében megrezzent az az ideg (vagy micsoda), ami az elérzékenyülést fölbreszti. Egy pillanatig közel volt hozzá, hogy arra a lehajtott főre rátegye kezét, s így szóljon hozzá:

— Te meggyóntál nekem. Megbántad a vétkeidet. Én pap nem vagyok, hanem vagyok a te halálosan megsértett ellenséged! *Ego te absolvo.*

Rövid volt a pillanat. Nem azért jöttünk ide!

— Belátom, tiszteletes uram, hogy ezek szerint kegyelmed csakugyan nem intézhet levelet az uradalom birtokosához. Majd elvégeztetem ezt egy fiskálissal. Most tehát hagyjuk a bánatot a ló fejének, az elég nagy hozzá; a székely lúfőnek semmi köze ehhez a históriához. Én, becsületesemre mondom, hogy tekintve a tekintendőket, mégis inkább lennék Guthay Lőrinc, mint Kadarkuthy Viktor. Mármost hát készülünk a farkasvadászathoz.

Guthay Lőrinc felugrott a helyéről, megtörülte a szemeit, s nagyot nyújtózott. Kinyújtózta a hátából az elérzékenyedést. A farkasleshez kemény szív kell. Az nem olyan multság, mint a hajtóvadászat, ahol embercsoportok lármája kergeti a fölriadt dúvadat a vadász puskavége elé. A farkaslesnél a dúvad is vadászszámba megy. Ő meg a jáger irhájára ácsingózik.

A lévita levette a puskákat és vadásztáskákat a falról.

— Vannak kegyelmednek patronjai? — kérdezé a vendégtől.

— Nincsenek. Nem vesződöm velük.

— Én mindig hordok magammal tizenkettőt. Szükség esetén megoszthatom azt kegyelmeddel.

— Lehetne rá szükség?

— Találkozhatunk egész csapat ordassal, s az nem fut el, ha egypárt leterítenek közüle.

— Hiszen a lesgunyhóban ráérünk újra tölteni.

— De a lesgunyhóig ballagtunkban is találkozhatunk velük. Arra az esetre is van nálam egy stratagéma.

Guthay Lőrinc megmutatta, hogy mi az? A bajonett alkalmazása vadászpuskára. Egy háromszögletű dákos, amit rás-polyból köszörültek ki, agancsnyélbe ütve, mely szorosan beleillik a puská csövébe.

— Ez hatalmas védőeszköz. A farkas nem állja ki ennek a háromszögletű törnek a döfését. Már egyszer vettem hasznát kritikus helyzetben. De ezt el ne mondjuk az asszonyomnak.

— Nem fogja neki senki elmondani.

— Kegyelmednek is adhatok ilyent; nekem van kettő.

— Nem tudok vele bánni. Én támadó farkas ellen jobbnak találok a puskatussal védekezést.

— Én nem. A farkas feje nagy ütéseket elbír. Aztán a puská-gy kettétörhetik, s akkor az egész fegyver hasznavehe-tetlen.

— De hiszen ketten vagyunk, négy lövésünk van: ön is biztos lövő, én is; olyan csapat ordas csak nem jön ránk, hogy ha négyet leterítünk közüle, a többi még dolgot adjon.

— Igaz. S az esetben is, ha egymásnak vetjük a hátunkat, megfélemlünk akárhánynak.

— Úgy bizony, egymásnak vetjük a hátunkat.

Kadarkuthy sötét kígyószemei nagyot villantak Guthay Lőrinc felé. A márcos korszóból teletölté a két poharat.

— No ezt a Szent János áldását ürítsük még ki egy „bruder”-re. A vadászoknak tegezni kell egymást. — Azzal egymásra köszönték a poharaikat s testvériséget ittak . . .

A lévita a fali klepshidrára nézett.

— Kilenc az óra. Két óráig eltart, amíg a leshelyre kiballagunk: addig sötét van.

— Odatalálunk az erdőn keresztül?

— Az ösvényt mutatják a mésszel jelzett faderekak.

— Akkor hát mehetünk.

— Kegyelmed csak bandukoljon előre a tó mentében, nekem még egy kis végeznivalóm van.

Tudta ám jól Kadarkuthy, hogy mi végeznivalója van még itthon Guthay Lőrincnek: éppen azért megkérdezte, hogy mi a dolga?

— Hát még a csalétekül kiteendő malacot kell elővennem a ketrecéből; azt zsákba téve viszem magammal.

— Nem fog az visítani az úton?

— Jól tartottam aludttejjelel, a zsákban hallgatni fog.

— No, hát én megyek előre — mondá Kadarkuthy, s magában gondolá: — „no csak eredj te a feleségedhez, kisi-fiadhoz, megcsókolni őket búcsú fejében; utolsó csókod lesz.”

Guthay Lőrinc csakugyan odament: a kandallószobából nyíló kicsiny hálókamrába, ahol a felesége volt a kisiáival. Aludtak már mind a ketten. Az asztalon égő mécs pislá világánál láthatta őket. A kisiú odasimult az anyjához, piciny kezét annak az arcára téve. Az anyának és a gyermeknek az arca egymás felé volt fordulva, mintha csókot akarnának váltani.

Valami ösztönszerű sejtelem úgy nógatta, úgy ösztökélte, hogy ezt a két kedves arcot megcsókolja . . .

. . . Nem! Nem szabad! Fölébresztené őket. S ezeknek nem szabad azt megtudniok, hogy ő most farkaslesre indul. A gyermek bizonyosan azt mondaná: „ne menj a farkasokra, táti! én félek!”, s akkor nem mehetne. Úgy kell neki settenkedve ellopózni hazulról.

A cseléd tudja azt egyedül a háznál. A Makka fönnmaradt tollat fosztani. Neki kell az eltávozó úr után bezárni az ajtót.

Guthay Lőrinc azután a fásszínből előhossa a kéthónapos malacot, zsákba kötve a vállára veti, s utánasiet az előreballa-
gott vadásztársnak.

A tó partján utoléri, akkor aztán ő megy előre, aki ismeri a járást a tó túlsó partján kezdődő erdőben. Az az ősengeteg eltart a hegytetőig; csupa óriási bükkfák.

Beszélni útközben nem szabad. A léptek hangját eltompítja a lehullott haraszt. (A farkasnak éles hallása van.) A puska-
csöveket is bedugták száraz falevéllal, hogy a puskaporszagot meg ne érezze a dúvad.

A hegytetőre fölhágva, egy vízmosás vágányán kellett le-
szállniok a völgybe. Itt volt a farkasok birodalma.

Ez a völgy még jobban el volt rejtve, mint az a másik, amelyben a barátfalvi házikók bujkálnak.

Itt megszűnt a bükkerdő.

Valamikor, tán tizenöt év előtt, az istennyila fölgújította az itteni erdőt, s az hosszú pásztában leégett. Ezen a pusztaságon aztán nem nőtt ki többet a bükkfa.

E völgynek a lonkáját aztán félkörben elfoglalta a mogyoró. Ez a másutt csivatag cserjének ismert csemete itt a leégett erdő talaján több öles, karvastagságú szálfának sarjadt föl, és olyan sűrűségben, hogy azon más állat, mint szarvorrú vagy elefánt keresztül nem törhet. És e mogyoróerdő szélében mered föl egy óriás vén bükkfa, tízölnyi magasan, mely csodára megmaradt a nagy erdőégésből.

A mogyorópagonyon túl kezdődik aztán a növényanarchiá-
nak az országa. Minden elátkozott bozót egymással össze-
gubancolva: galagonya, kökény, bangita, ostormén, veres-
gyűrű, som, borbolya, bodza, csipkerózsa, kecskerágó össze-
szőve-fonva a vadszeder indáitól, az izalag köteleitől, vad-
komlótól: egy félelmetes berek. S ennek a bozótnak még télen is tarka színe van; nem hull le a levele, megmarad zöld-
nek, vagy megsárgul, megveresedik, közte a korallpiros bogyók, csipkék, méregcseresnyék, miktől még a madár is el-

riad. Az egészet fölveri az a nehéz bűz, amitől az embert a hideglélés kerülgeti. — Jó lakás ez a farkasoknak.

A bozótot a mogyoróligettől elválasztja egy tisztás, melynek a közepén, mint egy kerek virágágy, pompázik egy hangafabokor.

S ettől a bokortól mintegy harvan lépésnyire van a vadász leskunyhó.

De nem hasonlít az semmiféle emberi lakáshoz. Otromba mészkövek vannak halomba rakva rendetlenül; közeiket benőtte a moha; a teteje a somkórók és vadsósok virágágya; körös-körül elhatalmasodott rajta a vadszeder, s annak a lelógó indái takarják az alacsony ajtót, aminek a fölnyitásához csak parasztfortélyal lehet jutni.

— Várj itt csendesen — mondá Guthay Lőrinc a vadász-társának —, amíg a csalétket kikötöm; majd utóbb kinyitom a lessgunyhó ajtaját.

Azzal odavitte a hátán hozott zsákokat ahhoz a kerek bokorhoz, s abba befurakodva kihúzta belőle a malacot, s aztán megkötötte a lábánál fogva egy bokor tövéhez. Az rögtön elkezdett malacszokás szerint keservesen visítani.

Amint Guthay Lőrinc előjött a bokorból, meglepetve hallotta a nagy káromást a feje fölött. Egész sereg varjú jött nagy lármával zajongva a ködös égen, melyet akkor kezdett derengetni a hegyek mögül kibukkanó hold. — A varjúk, lehetek ötvenen is, mind megszálltak azon az egyetlen kimagasló vén bükkfán. Kálvinista varjúk voltak. Így híja őket a népajk azért, hogy ezek hússal élnek (odaértve a férgectet is), megkülönböztetésül a pápista varjúktól, akik a vetést eszik. Amazok egészen feketék, emezeknek a hátuk szürke.

Ezek az előposták!

Valami nagy dolog van készülőben ott a titokteljes cihermélyén.

Lőrinc a lessgunyhóhoz sietett vissza.

— Áron barátom! — mondá — Nyissuk ki sebtén a les-
gunyhó ajtaját, s azután reteszeljük el magunkat.

Erre Kadarkuthy Viktor megdobbantá a földet a puskája
agyával, s azt mondá:

— Mi nem megyünk be a lesgunyhóba, hanem idekinn
maradunk. Én nem vagyok a te Áron barátod, hanem vagyok
Kadarkuthy Viktor, aki azért keresett föl, hogy veled erre az
életre leszámoljon.

Ennek a névnek a hallatára csak lehajtotta a fejét Guthay
Lőrinc. Nem volt ellene semmi védelme.

— Évek óta kereslek, most rád találtam — folytatá Kadar-
kuthy —, a többit tudod. Ott van az a nagy magányos bükk-
fa: odáig egy puskalövés. Te eredj oda, én itt maradok a les-
gunyhó előtt — ottan állj fel. S akkor aztán kezdjünk el egy-
másra lövöldözni. amíg egyikünk hasra nem fekszik. Az lő
előbb, aki akar!

Guthay Lőrinc nem szólt semmit, csak a fejével bólintott.

— S nehogy azt hidd, hogy ez itt közöttünk valami lovagias
komédia akar lenni: megmondom neked azt is, hogy én nem
azért akarlak megölni, hogy a nevemet bitoroltad, hogy
miattad tömlöcben penészhedtem, hanem a feleségedért,
akit magamévá akarok tenni. Most már tudod, hogy mit tégy?

Guthay Lőrinc szótlánul megfordult, s ballagott a nagy
bükkfa felé. A varjúsereg a terepélyfa ágán nagy örvendező
károgással fogadta; úgy lebegtették a szárnyaikat jó kedvük-
ben.

Vagy talán nem neki beszéltek?

Itt hát a vég! Az elkerülhetetlen fátum! Az apa által kimon-
dott ítélet, íme beteljesedik.

Guthay Lőrincnek a lelkéhez nem fér az, hogy ő ellenfelét
párban megölje. Tehát ő maga fog elesni.

Teljesedjék az Úr akaratja.

Odatámaszkodott félvállal a vén bükkfa mohos oldalához.
Egy rövid indulatroham megdobbant a szívében, mikor

arra gondolt, hogy ez a halálos ellenfél az ő kincseit akarja magáévá tenni, a feleségét és kisleányát. — Hátha megelőzné? Hátha ő lőné agyon?

De hát aztán mi következik?

Lehet-e neki azzal a véres kézzel a feleségét, gyermekét megelőelni?

Lehet-e neki azzal a véres kézzel az Úr vacsoráját osztani a jámbor hívek között?

S a megölt ellenfél gyilkosát üldözni fogják. Elfusson-e a világba? Hová? Neje nélkül, gyermeke nélkül? Vagy azokat is vigye magával?

Teljesüljön a fátum!

Ámde a fátumnak ötletei vannak.

Amíg azt a hatvan lépést a lessgunyhótól a bükkfáig végigmérte Guthay Lőrinc, valami csörtető zöreje kezdett támadni a sűrű bozótban, s egyszerre csak a gubancos ciherből kiugrott két farkas. Egy szikár kan meg egy szoptatós nőstény, azzal a fenyegető kurrogással, mely a kutya-fajnál a támadást jelenti. Mind a kettő Kadarkuthy felé rohant; Guthayt nem látták a bükkfától.

Kadarkuthy mintegy negyven lépésnyire bevárta őket s akkor egy jól célzott lövéssel leteríté a hím farkast.

Amint az elterült a havon, a nősténye ott maradt mellette, a hímje véres száját nyalogatva.

Kadarkuthy nem lőtt rá. Tartogatta a második lövést. A bozótból még egyre hangzott a csörtetés. Néhány perc múlva kiugrott az előbbi farkasok által tört résen egy harmadik ordas.

Ez már vén kókler volt, ismerte a vadásztempókat. Nem egyenes vonalban tört a lessgunyhó előtti vadász felé, hanem hol lesunyva a fejét, hol félreugrálva, hogy a vadászt megtévessze.

Kadarkuthy megtartá a hidegvérét: hagyta az ordast közelebb jönni, puskáját arcához emelve. Egyszer aztán eldördült

a lövés, mely után az ordas leült a két hátulsó lábára, s elkezdett vért okádni. A golyó szügyen taláta.

De abban a pillanatban, amint a második lövés eldőrdült, egymás után három farkas ugrott elő a ciherből, ezek egymás nyomán futva, száguldtak a vadász felé.

Kadarkuthy most bánta már, hogy nem engedte a lesgunyhó ajtóját felnyitni. Megpróbálta azt berúgni, de igen erős szerkezete volt; nem kilincsre járt, hanem reteszre.

Most már csak a puskaagyban volt a védelem.

A puskacsövet két marokra fogva, a legelső farkast, amely egyenesen a torkának rohant (valami szeleburdi fiatal szuka lehetett), úgy sújtotta főbe a puska agyával, hogy az nagyot ordított, s aztán szűkülve, nyafogva oldalgott félre, véres orrát a hóba furkálva.

A másik két farkas fogait csattogtatva torpant meg.

Kadarkuthy bátor férfi volt. A puskát magasra emelte, biztatta a dúvadakat: „gyertek! gyertek!”

A farkas is elővette a maga furfangját, amit ilyenkor szokott használni. Az egyik háttal fordult a vadász felé, s elkezdte a két hátulsó lábával gyorsan szórni a havat a vadász szeme közé, míg a másik meglapulva hasmánt csúszott feléje közelebb, hogy aztán egy ugrással a hószórástól elvakult embernek a vállára szökhesse.

Kadarkuthy az egyik kezével a szemét takarta el a hószórás elől, a másik is elég volt súlyos ütésre a fölemelt puskával.

Ekkor egy új veszedelem támadt. Az a nőstény farkas, mely a híme mellett maradt, egyszerre felriadt, s dühös ordítással rohant a lesgunyhó felé, s egy hatalmas szökéssel felugrott annak a tetejére, ott azután végighasalt, csak a fejét dugta elő a szederindák közül, véres száját nyalva a hosszú nyelvvel; s aközben vérré éhezett kifejező „nyau” hangokat hallatva.

A havat szóró farkas csukló csahintásokkal jelenté jókedvét, a hasmánt közeledő mélyen dörmögő kurrogással a haragját.

Olyan közelre jöttek már a vadászhoz, hogy akármelyiket lesújthatta volna. — De nem tehetette azt; mert amint a kunyhóajtóból előlép, a kunyhó tetején ácsingózó ordas egyszerre le fog rá ugrani s hátulról rántja le.

Guthay Lőrinc karra vetett puskával nézte ezt az ádáz küzdelmet.

Bizony *ordália* ez! Istenítélet. Íme előjöttek azok a vadak, akik Eliézer megcsúfolóit összetépték; a sors azok által tesz igazságot. Itt most össze fogják tépni, széthurcolni azt a halálos ellenséget, akinek kiengesztelhetetlen haragja, akinek gonosz luxuriése az ő életét követelte áldozatul. A saját életét veszti el.

Neki nem kell egyebet tenni, mint nézni. Elnézni a halálos tusáját, kétségbeesését annak a másiknak.

De hát el fogja-e ezt viselni az ő lelke?

A kétségbeesésnek e paroxysmusában elordítá magát Kadarkuthy: „ember! segíts!”

A borzasztó, emberéhez nem hasonlító üvöltést visszhangozá a mogyoróliget fala.

Arra két lövés dördült el, pillanatnyi közökben.

Az egyik lövésre a kunyhó tetején leskelődő farkas buk-fencezett le Kadarkuthy lába elé, a másikra a havat szóró ordas vágta magát hanyatt, négy lábával kalimpázva. Guthay Lőrinc „holó—holó—holó!” kiáltozással rohant elő a bükkfa mellől szuronyos fegyverével, mire az ugrásra készülő ordas egyszerre felriadt, oldalt szökött, s aztán odarohanva a bezúzott orrú párjához, annak megkapta a fülét, s úgy vonszolta el magával a fülénél fogva: lompos farkával ütögetve hátul gyorsabb szaladásra. Eltűntek a bozótban.

— Nem törött el a puskaagy? — Ez volt az első szava Guthay Lőrincnek Kadarkuthy Viktorhoz.

A kérdezett szótlánul mutatta a fegyverét: ép volt.

— Akkor hát újra megtölthetjük a puskáinkat, s kezdhethetjük a párbaajt.

Kadarkuthy erre a szóra eldobta a puskát a kezéből.

— Jaj, ne beszélj róla — rebegé fogvacogva. — Hiszen úgy reszketek. A hideg ráz. Fogd meg a kezemet.

Odanyújtá a kezét Guthay Lőrincnek. Olyan hideg volt az, mint egy halottnak a keze.

— Csinálj tüzet inkább.

A lévita erre odament a lesgunyhóhoz, fölnyitotta annak az ajtaját. A puskavesszővel kellett benyúlni az ajtó likán, s úgy emelni föl a reteszt. Odabenn aztán volt tűzszeres. A gunyhó közelében volt fölmáglyázva a targally, azt csak meg kellett gyújtani az égő csóvával: a tűz vígan ropogva égett.

Kadarkuthy Viktor térdre ereszkedett a tűz mellé, s kezeit összetette a mellén: fázott, reszketett. Szemei merően bámultak a lobogó tűzbe; még most is a pokoli rémképeket látta maga előtt. Ajkai valamit motyogtak csendesen: „Van Isten! van Isten!”

Azután odainté Lőrincet.

— Ül mellém. Ölelj meg. Úgy reszketek. Nincsen egy csöpp szívem sem. Megették a farkasok! Ne hagyj nekik széttépni!

Guthay Lőrinc odaült a térdeplő férfi mellé, s átölelte annak a vállát.

— Ne félj! Elvertük a cudar bestiákat. Ott hevernek a havon. Kettőt te öltél meg, kettőt én.

Erre a szóra elkezdett Kadarkuthynak az arca nyavalyatörős vigyorgásra torzulni.

— Azokban laktak az ördögök — suttogá. — A mi lelkünket megszálló ördögök. Most megszabadultunk tőlük. Ugye nem fogunk egymásra haragudni többé soha?

Guthay Lőrinc mély megilletődést érzett. Valami nagy változást vett észre Kadarkuthyn, mely külső jelben tanúsítja a nagy lelki fordulatot; de nem szólt neki felőle.

Kadarkuthy odahúzta magához Guthay fejét, hogy a fülébe súghassa:

— Én teneked a lelkemmel tartozom. Te a lelkemet adtad vissza. Eddig nem volt.

A lévita vette észre, hogy vadásztársa félrebeszél.

Hirtelen fölvetett egy marék havat, s azzal erősen bedörzsölte annak az arcát, orrát, füleit. Ettől magához tért.

— Köszönöm, pajtás! — szólt aztán régi szokott hangján. — Nagyon elcsigázott ez a hajcihő. Most már eszemen vagyok. Nem fogok bolondokat beszélni. Te kiegyenlítetted a tartozásodat ellenemben; de én még nem, amivel neked tartozom. Eredj haza a feleségedhez, s mondd el neki, hogy az ő férjét nem üldözi senki a világon többé. Te visszatérhetsz az emberi társaságba. Asszonyoddal megesküdhetsz igaz hit szerint, hogy viselje a te nevedet. Szülőid meghaltak. Az öreg Malárdyból alázatos ember lett. Fia elvette a te szülőid fogadott leányát. A két család közti átok megszűnt. A feleséged szép vagyont örökölt; Durday őrnagy ráhagyta egész birtokát, ha tíz év alatt elő fog kerülni. Ellenkező esetben a városi kórház alapítványául fog az szolgálni. Ezentúl gond nélkül élhettek szülővárosodban; te a tudományoknak élhatsz, tisztességes állást szerezhetsz; egy makula nem lesz a neveden. Én úgy elhagyom ezt az országot, hogy soha vissza nem térek többet. Én megbocsátottam neked, s másnak nincs megbocsátani valója.

Guthay Lőrinc megszorítá Kadarkuthy Viktor feléje nyújtott kezét; most már forró volt az.

— A bocsánatot köszönöm, ezt örömmel fogadom. De azon túl semmit. Én a feleségemnek el nem mondhatom ennek a mostani órának a történetét; mert azzal egész életére szerencsétlenné tenném. Ő pedig most boldog, meg van elégedve. S az ő boldogsága az én sorsom is. A birtokra, amit neki hagyományoztak, a város gyámoltalan lázárainak szüksége van, nekünk nincs. A mi kenyérünk híveink szívében van, s az jó termőföld. A fiamat arra fogom nevelni, hogy esze és szorgalma után megéljen. A pénz elgurul, a földbirtok elszalad a kényeztetett úriak kezéből és lába alól; hanem a szegény

ember fiának a munkakedve dominium és kapitális, ami nem vész el soha. Mi itt maradunk a barátfalvi völgyben. Különbőség csak az lesz ránk nézve, hogy most már ki is járhatunk belőle.

— Így is jó — mondá Kadarkuthy fölállva a tűz mellől.
— Most hát töltjük meg újra a fegyvereinket, s aztán te majd vezess el a kocsútig, amelyen Szentpéterre eljutok, ahol egy emberem vár reám, akivel tudatnom kell, hogy élek.

— Hanem előbb ezeket az elejtett farkasokat cipeljük be a lesgunyhóba, mert ez most rám nézve egy kapitális, amivel ki lesz egészítve az orgonácskám ára.

— Félsz, hogy ellopja valaki őket?

— Nem valaki, de valami. A farkasok visszajönnek, s a megölt pajtásaikat fölfalják.

— Ah! A kannibálok! A saját testvéreiket.

— Te sohasem láttál farkast?

— Soha! Hiszen Párizsból jövök, s ott „louve”-nak a fortificatio ninifáit hívják.

— Akkor elég jól viselted magadat a farkasok első rendez-vous-jában.

Azzal aztán segített Kadarkuthy Guthaynak a vadászszákmányt a lesgunyhóba behordani. Majd holnap eljönnek a munkások a bundáikért.

— De biz ezt a kis ártatlan malacot sem hagyom itt prédára — mondá a lévita, s odament a hangafabokorhoz. A kis malacnak már volt annyi esze, hogy a nagy farkasvonítás közben meg ne nyikkanjon, hanem elbújjon a páfrán közé.
— Majd mikor a falu végéhez érünk, kieresztem a zsákból; hazatalál ez magától.

Azután sáscsutakból fáklyákat készítettek a vadászok, s azokat meggyújtva, hatoltak ki a veszedelmes völgyből, fel a vízválasztóig. A szekérútnál, a keresztfa előtt, megölelték egymást; úgy váltak el.

Hermina soha sem tudta meg, hogy mi történt ezen a rém-éjszakán a farkasok völgyében.

MI VOLT AZ A NAGY VÁLTOZÁS?

Kadarkuthy jó délelőtt érkezett be gyalogsorban a szentpéteri vendéglőhöz, ahol útitársát, hajdani principálisát, a komédiást, hátrahagyta. Az ott ült az ivószobában egy üveg alamázia mellett.

A báró ki volt melegedve a gyalogolásban, a süveget levette az izzadt fejről, s a farkasbőrkosokot panyókára veté a vállára, úgy lépett be a korcsmaszobába.

Hát amint a Herkules megpillantá a belépőt, fölugrott a padról; mint aki kísértetet lát, keresztülugrott az asztalon, s kiszaladt a söntés ajtaján, folyvást hátrafelé nézve, ijedtségtől kidülledt szemekkel.

A báró utána kiáltott, a korcsmáros meg is fogta; de az föl-taszítá a korcsmárost, s úgy elszaladt, hogy kergetve sem lehetett volna utólnérni.

— Hát ezt mi lelte? — kérdé elbámulva a báró.

— De bár a cechjét* kifizette volna! — lamentált a korcsmáros.

Efelől megvigasztalta a báró; letéve az asztalra a kétnapi ellátást fedező máriásokat.

— De már most nekem rögtön teremtsen ide egy szekeret, amivel Miskolcra mehessek! — parancsolá a báró.

Ott szalonnázott éppen az állás alatt egy matyó fuvaros, aki üres szekérrel jött vissza a dédesi vásárból; annak volt négy

* Nincs rá magyar szó a szótárban.

bozontos szőrű turcsája. Hamar megvolt az alku közte és a báró között.

— Jól van, öreg uracskám — mondá a kocsisember. — Elszállítom én kegyelmedet repülve arra a Miskaócra, csak jól megfogózzék a lócsbe, hogy ki ne górkjon a saroglyából, öreg uracskám.

— Aztán majd a Tozsó borbély előtt álljunk meg a városban. Tudja kend, hol van Tozsó borbély műhelye?

— Hisz engem is az szokott nyúzni! Hogy ne tudnám én a Tozsó borbélyt, öreg uracskám?

— De ne szólítgasson kend engem öreg uracskámnak; az én címem méltóságos báró úr.

— Jól van, jól, méltóságos öreg bárócskám.

A négy bozontos táltos csakugyan repülve szállította be a bárót Miskolcra, letéve őt, kívánsága szerint, a Tozsó borbély műhelye előtt.

A báró belépett az officinába, s azt mondá a principálisnak, hogy futtasson el valakit a bírónál hagyott öltözetéért, s aközben hozza rendbe a frizuráját.

Tozsó mester összecsapta a tenyereit.

— De báró úr! Mit csinált a hajával?

— Hát mit csináltam?

— Nézzen ide a tükörbe! — s azzal eléje tartá a kézitükröt.

Kadarkuthy nem ismert magára. Az egész haja galambfehér volt. Azokban a rémséges percekben egyszerre megöszült.

Egyet rántott a vállán.

— Legalább nem kell a hajamat többet bepudereztetni.

Azon idők divatja szerint jól illett a fehér hajzat a fiatal archoz: férfiaknál, nőknél egyaránt. A tulajdon hajszínével civilizált ember nem jelent meg a világ előtt. Ha ezt a Penta-teuch szerzője tudta volna, Ádám és Éva mindjárt, ab origine, fehér hajjal jött volna elő a föld méhéből — és egymás oldalából.

Kadarkuthy Viktor, európai kosztümjébe átöltözve, sietett a másodalispánné látogatására.

A tekintetes asszony nagy örömmel fogadta a bárót.

Kadarkuthy azon kezdé, hogy szépen kezét csókolva, elejétől végig elmondta a derék matrónának mindazt, ami vele történt e néhány nap alatt. Egész a kölcsönös kiengesztelődésig.

A vicispánné nagy érdeklődéssel hallgatta a figyelemlekötő előadást.

A báró beszédéből mély érzés és tiszta igazság tündökölt elő. A széplelkű úrhölgy gyakran törülgeté a szemeit.

Utóvégre, mintegy anyai áldásképpen, rátette a kezét a báró fejére.

Azután rögtön, elálmélkodva mondá:

— Nézze csak! A báró feje nincsen púderezve, mégis fehér.

— Az ám! Azon az egy fatális éjszakán megöszült.

— Akkor valóban vigye ön magával anyai áldásomat.

Először életében érte ez Kadarkuthy Viktor fejét. Talán volt is foganatja.

Az egész homályos történetből nem tudott meg a köznapi világ semmit. Akik tudták, elhallgatták. Sok ilyen titkos történetet rejtegetnek a mi családi krónikáink.

A legközelebbi tavasszal azonban érkezett a postán extra-kurírral egy zacskó *Franciaországból*, a barátfalvi lévitának címezve. Az a zacskó töltve volt a még akkor e földön ismeretlen „*robinia pseudacacia*” magjaival. Ez az, amit most „akácfa” név alatt ismer egész Magyarország. Áldása az áldatlan földnek! Ez az a fa, amely minden mostoha talajban meghonosul, olyanokban, amikben már a vad ciher sem marad meg, s aztán tavasszal elárasztja tündér illatával az egész vidéket, s gazdagítja édes mézzel a méhköpüket.

Ezzel az akácfamaggal Guthay Lőrinc visszavítta a hívei számára a zápor ásta szántóföldek területét, hogy ismét boldog szántóvetők lehettek, örülhettek a kalászásnak és aratásnak.

S vannak emberek, akiknek ez is öröm.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

BpH	Budapesti Hírlap
BpN	Budapesti Napló
BpSz	Budapesti Szemle
Dvorzsák	Dvorzsák János: Magyarország helységnévtára tekintettel a közigazgatás, népességi és felekezeti viszonyokra I—II. k. Bp. 1893. PIM Jókai hagyaték sk. 157. sz.
Ethn	Ethnographia
Fényes	Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. I—IV. k. Pest 1851. PIM Jókai hagyaték C 381. sz.
Hegedüsné	Hegedüs Sándorné Jókay Jolán: Jókai és Laborfalvi Róza Bp. 1927.
HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei 1—10. k. Bp. 1912.
Horváth	ifj. Horváth Béla: A miskolci Avas műemlékei Bp. 1964.
It	Irodalomtörténet
JKK	a jelen kritikai kiadás
K	kézirat
Klein	Klein Gáspár: Borsod vármegye és népességének története Vármegyei Szociográfiák V. k. Borsod megye Bp. 1939.
Mályusz	Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus Bp. 1939.
MH	Magyar Hírlap
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása ifj. Horváth Béla-Marjalaki Kiss Lajos-Valentiny Károly: Miskolc Bp. 1962.
Miskolc	
MN	Miskolci Napló
MNy	Magyar Nyelv
MSz	Magyar Szalon

N	Nemzet
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—98. — A barátfalvi lévita: 94. k. 1—137 l. 1898.
NéprÉrt	Néprajzi Értesítő
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár és Kézirattár
Pesty	Pesty Frigyes: Magyarország helységnevtára 12. k. Borsod megye. OSzK 1104 Fol. Hung. sz.
PH	Pesti Hírlap
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
sh	sajtóhiba
Szendrei	Szendrei János: Miskolc város története I—V. k. Miskolc 1886—1911.
Szinnyei	Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái III. k. 1894.
Szirmay	Szirmay Antal: Hungaria in parabolis Buda 1804. — PIM Jókai hagyaték B 2189. sz. — II. kiadás 1807.
Takáts	Takáts Sándor: Jókai politikai pályafutása Jókai Mór politikai beszédei 1.-2. Budapest é. n. (1925) törvéncikk
tc	
Tolnai	Tolnai Vilmos: Jókai és a magyar nyelv MNy XXI. 1925.
Ü	Üstökös
VU	Vasárnapi Ujság
Wellmann	Wellmann Imre: Tessedik Sámuel Bp. 1954.

KÉZIRAT, KIADÁSOK, FORDÍTÁS

Kéziratának 22 lapja — a regény különböző helyeiről — az OSZK-ban található Quart. Hung. 2364. jelzet alatt, s vásárlás útján került a Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdonába. A mindvégig lila tintával írt K lapjai háromszori — egymástól eltérő — számozással vannak ellátva. A mi szempontunkból legfontosabb számozás Jókaitól származik, a másik a könyvtári feldolgozó munka során pecséttel ráütött számozás 1-től 22-ig. Ezen kívül minden lapon ceruzával beírt számok azt jelzik, hogy az NK-ban melyik oldalon található meg a kézirat szövege. A kézirat dossziében tárolva 165 × 210 mm-es miniszterpapíron csaknem javítás nélkül tartalmazza a szöveget, amelynek hátlapján grafit vagy tinta ceruzával írt nevek (7.-en Kvoszniczka, 9.-en Nagy, 84.-en Kronka(?), 85.-en Zm . . . ks, 156.-on Jókai kézirat, 158.-on Jókay, 159.-en Mé . . . y, 161.-en Homm . . .) legtöbb esetben a nyomda dolgozóinak nevei lehetnek.

A K megfelel Fesztyné Jókai Róza leírásának: „A miniszterpapírost már a boltban külön vágták az ő méretére és féloldalt behajtották. Mindig azt mondta, csak lila tintával és csak miniszterpapíroson tud írni. Különbben megakadt a gondolat a fejében.” (*Jókai otthona. Az Est Hármaskönyve*, 1925. 259.)

A K a Jókai által számozott 4. oldallal kezdődik, s egyfolytában a 9. oldalig tart, amely magában foglalja *A böjtös ebéd* c. fejezet első két hírlapi közlését (2. és 3. folytatás 1896. dec. 22. 23.) a Jókai szándékának megfelelő elosztásban. A dec. 22. közlés a 6. K lappal fejeződik be, s ezen a lapon alul Jókai írásával olvasható: („folyt”). A 9. lap alján, a dec. 23.-i közlés végén is (folyt.) olvasható.

A K folyamatossága a 9. lap után megszakad, s csak a 84. és 85. lappal folytatódik, amely az *Itt van hát Bardtsfalva* c. fejezetből való, s a PH 1897. január 21. számában közölt 27. folytatást tartalmazza kétharmad részében, mert a folytatás vége, amely a 86. kéziratlap lehetett, hiányzik.

A K következő része, a Jókai számozásával a 138—145. lapokat tartalmazza, s ez *A világon kívül* c. fejezetből való, s a PH febr. 7. és 9.

(a 42. és 43. folytatást) foglalja magában a Jókai által tervezett beosztással. A 141. és 145. lapon alul Jókai kézírásával (folyt.) áll.

A K OSZK-ban található utolsó részlete a Jókai számozásával ellátott 155—156. és 158—161. lap. A *farkasvadászat* c. fejezetből való, s a PH 1897. febr. 12-i 46. folytatásának eleje lehetett a 154. lap s vége a hiányzó 157. A 158—161. lapok a febr. 13-i (47.) folytatást tartalmazzák teljes egészében, s a 161. lap alján Jókai írásával olvasható: (folyt.).

A K még négy lapja (a 169—172.) dr. Szongoth János tulajdonában van, s ez a PH febr. 16-i 49. folytatásnak felel meg, *A farkasvadászat* c. fejezet vége. A 169. lapon felül lehúzva ez olvasható: „folytatása és vége”, majd a kézirat végén „vége következik” lehúzva s (Vége köv.)-re javítva olvasható (l. facsimilében).

Ez a K egy kis 195 × 230 mm papírkötésű kolligátumban található, amelynek címlapján ez áll: *Jókai Mór levelei 335 o/b*. A kolligátumot aukción vásárolták, s *A barátfalvi lévita* szövegén kívül a következőket tartalmazza: 1899. jún. 30-án kelt levele Huray Istvánhoz, s 1901. júl. 1-én kelt levele ügyvédjéhez. Aztán *Astral-szellemek* c. cikkének kézírata (megj. PH. 1897. 87. sz. márc. 28.), meg *Levél a szerkesztőhöz* c. kézirat, amely *A szivar* címen jelent meg (PH 1897. 218. sz. aug. 8.).

A barátfalvi lévítát először közölte a PH 1896. dec. 20-tól 1897. febr. 17-ig (XIX. évf. 350—360. és XX. évf. 1—48. sz.) 50 folytatásban az alábbi részletezés szerint:

Az első közlés (*Előszó*) a tárca-rovatban jelent meg (2. o.), a többi a Regény-csarnok-ban, a lap terjedelmétől függően a 9—18 oldalon: *A barátfalvi lévita Regény* címmel.

1. 1896. dec. 20. 350. sz. 2. az *Előszó* teljes terjedelmében.

2. dec. 22. 352. sz. 14. *A börtös ebéd* c. fejezet „A harmadik teremben sem talált senkit.” kezd. mondatig.

3. dec. 23. 353. sz. 15. A fejezet folytatása innen az „Ebbeli büszkeségében aztán” kezd. bekezdésig.

4. dec. 24. 354. sz. 13. A fejezet folytatva innen „Az ablakokat pedig nem lehetett . . .” kezd. bekezdésig.

5. dec. 25. 355. sz. 14. A fejezet folytatva innen „No akkor engem is ismer” kezd. bekezdésig.

6. dec. 27. 356. sz. 10. Innen folytatva a „Nem hát!” kezd. bekezdésig.

7. dec. 29. 358. sz. 16. Folytatva „Ezalatt a Mathias” kezd. bekezdésig.

8. dec. 30. 359. sz. 16. Folytatva „A vicispán megint félbeszakítá az előadást” kezd. mondatig.

9. dec. 31. 360. sz. 16. Folytatva innen „A báró nem akart recipiscálni” kezd. mondatig.

10. 1897. jan. 1. 1. sz. 17. Innen folytatva —, „És most ide hallgassatok!” kezd. mondatig.

11. jan. 2. 2. sz. 12. Folytatva innen a fejezet végéig.

12. jan. 3. 3. sz. 16. *A dísznótoros ebéd* c. fejezet a „Hogy mi volt egy magyar lakoma . . .” kezd. bekezdésig.

13. jan. 5. 5. sz. 14. A fejezet folytatása „Ez már serio dolog . . .” kezd. bekezdésig.

14. jan. 6. 6. sz. 15. Folytatva a fejezet „Az urak egymás szemébe néztek” kezd. bekezdésig.

15. jan. 7. 7. sz. 9. Az említett mondattól „A báró azonban olyan volt . . .” kezd. bekezdésig.

16. jan. 8. 8. sz. 14. Folytatva innen a „Most már a vicispánné is beleszólt” kezd. bekezdésig.

17. jan. 9. 9. sz. Folytatva a fejezet végéig.

18. jan. 10. 10. sz. 17. *A Lavater* c. fejezet a „Mikor aztán a kérdés föl volt téve” kezd. bekezdésig.

19. jan. 12. 12. sz. 16. Folytatva a „Még egy tanácsot tessék tőlem bevenni” kezd. bekezdésig.

20. jan. 13. 13. sz. 16. Folytatva innen „S a nemes urak inkább megfizették” kezd. bekezdésig.

21. jan. 14. 14. sz. 17. Innen folytatva a fejezet végéig.

22. jan. 15. 15. sz. 15. *A Btró uram* c. fejezet „A belső szobából ez a parancshangú utasítás hangzott” kezd. mondatig.

23. jan. 16. 16. sz. 15. Folytatva innen az „Eredj föl a padlásra!” kezd. bekezdésig.

24. jan. 17. 17. sz. 17. Folytatva a „Hát ezt honnan tudja a mester?” kezd. mondatig.

25. jan. 19. 19. sz. 17. Folytatva a fejezet végéig.

26. jan. 20. 20. sz. 15. Az *Itt van hát Barátfalva* c. fejezet „A terv pedig ebből áll.” kezd. mondatig.

27. jan. 21. 21. sz. 15. Innen folytatva a „De aztán a báró se rontson be a lévitához” kezd. bekezdésig.

28. jan. 22. 22. sz. 15. Folytatva innen az „Ugyan mi kell még?” kezd. mondatig.

29. jan. 23. 23. sz. 14. Innen folytatva a „S az a napsütötte felhő olyan” kezd. bekezdésig.

30. jan. 24. 24. sz. 18. Folytatva innen a fejezet végéig.

31. jan. 26. 26. sz. 16. *A világon kívül* c. fejezet az „Egyszer aztán a jobb oldali sziklaoldal elmarad.” kezd. bekezdésig.

32. jan. 27. 27. sz. 15. Innen folytatva az „Eközben szépen ballagtak” kezd. mondatig.

33. jan. 28. 28. sz. 16. Folytatva innen az „Itt félbeszakítja az előadást bíró uram” kezd. mondatig.

34. jan. 29. 29. sz. 15. Innen folytatva az „Ugyan az Isten áldja meg nagy jó uramat” kezd. bekezdésig.

35. jan. 30. 30. sz. 15. Folytatva innen „Az ösvény erősen alá felé hanyatlott” kezd. bekezdésig.

36. jan. 31. 31. sz. 16. Folytatva innen „Itthon a táti.” kezd. mondatig.

37. febr. 2. 33. sz. 14. Folytatva innen a „Kadarkuthy sietett magát bemutatni az álnevén.” kezd. mondatig.

38. febr. 3. 34. sz. 12. Innen „A lévita olvasta a vendége arcából” kezd. bekezdésig.

39. febr. 4. 35. sz. 14. Innen folytatva „A nő arca be volt takarva kendővel” kezd. bekezdésig.

40. febr. 5. 36. sz. 16. Innen „A rigmusoknak vége szakadt” kezd. részig.

41. febr. 6. 37. sz. 14. Innen a „Megennivaló volt ez a gyerekek!” kezd. mondatig.

42. febr. 7. 38. sz. 18. Innen „A tiszteletesné ismét bebugyolálta a kisfiát” kezd. bekezdésig.

43. febr. 9. 40. sz. 15. Innen a „Majd borzongott, majd hevült” kezd. mondatig.

44. febr. 10. 41. sz. 16. Innen a fejezet végéig.

45. febr. 11. 42. sz. 17. *A farkasvadászat* c. fejezet a „Talán szándékosan hagyatta ki az öreg Kadarkuthy” kezd. bekezdésig.

46. febr. 12. 43. sz. 15. Innen „De a lesgunyhóig ballagtunkban is” kezd. bekezdésig.

47. febr. 13. 44. sz. 16. Innen a „Várj itt csendesen” kezd. bekezdésig.

48. febr. 14. 45. sz. 17. Innen „Nem törött el a puskaagy?” kezd. mondatig.

49. febr. 16. 47. sz. 16. Innen a fejezet végéig.

50. febr. 17. 48. sz. 16. *A Mi volt az a nagy változás?* c. fejezet.

A PH 1896. dec. 24. és 1897. január 5. közti minden számában olvasható a szerkesztőség felhívása az új előfizetőkhez, s a hirdetésben ez áll a többiek közt: „Újévkor belépő új előfizetők külön lenyomatban kapják meg *Jókai Mór* új regényének (*A bardtfalvi lévita*) addig megjelent folytatásait.”

KÖTETKIADÁSOK

- I. a) *A bardtfalvi lévita* — Újabb elbeszélések Bp. 1898. 319 l.
 A regény 1—137. l. Jókai Mór összes művei. Nemzetkiadás 94. k. (Révai testvérek). Ugyanez a kiadás — finomabb papíron és nagy 8° alakban — mint amatőr-kiadás is megjelent.
- b) 1899.
 Címlapkiadás.
- c) 1904.
 Címlapkiadás.
- d) 1905.
 Címlapkiadás.
- e) 1907.
 Címlapkiadás.
- f) 1909.
 Címlapkiadás.
- g) 1911.
 Címlapkiadás.
- II. Bp. 1912. 178 l. Révai (Olcsó Jókai 104—106. sz.)
- III. *Az eldtkozott család és A bardtfalvi lévita együtt* Bp. 1925.
 Franklin-Révai a 207—316. lap. (Jókai Mór összes művei. Centenárium kiadás 9.)
- IV. *Az eldtkozott család és A bardtfalvi lévita. Két regény* (Sajtó alá rendezte és az utószót írta *Belia György*) Bozóky Mária rajzaival. Bp. 1959. Szépirodalmi Könyvkiadó 269—409. l. Jegyzetsztótár 410—431. l.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁS

A regénynek két idegen nyelvű fordítását tartja számon a Jókai műveit tárgyaló bibliográfia, sajnos csak a német nyelvű fordításhoz jutottunk hozzá.

Észt nyelvre fordították le, de ezt is néhol finn fordításnak sorolják fel.

Pärandusepetja. Trans. M. Neumann ja E. J. Ounapuu.

1899. Jurjev, „Une Aja” kirjastus 112 p.

A címléírást — amely a különféle forrásokban kisebb torzulásokat szenvedett — Palma Palmeos, tartui egyetemi docens közlése alapján adjuk, szívességét hálásan köszönve. P. Palmeos megjegyzi, hogy a 3. lapon Jókai fényképe található, a 110—12. lapokon pedig nem

tőle származó három költemény, nem említi azonban a megjelenés helyét, amely Ferenczi Zoltán szerint (Magyar Bibliofil Szemle 1925.) Dorpat (mai nevén: Tartu). A fordítás úgy látszik magyarból történt, ami P. Palmeos szerint szokatlan, általában a német közvetítést használták akkoriban.

Német

Der Erbschleicher autorisierte Uebersetzung aus der Ungarischen Von Oscar von Krücken Berlin. (1900) Hugo Steinitz Verlag 231. p. Vö. *Az eldtkozott család* (JKK 2 82.) (PIM B 9980. sz.) az Előszó elmaradt.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

Jókai az „alkony” (Mikszáth nevezi így) időszakában, a millennium évének végén kezdte írni *A barátfalvi lévita* című regényét. Ez az év sok munkával, fáradsággal, betegséggel, csalódással terhes. Kevés öröm éri, legjobban annak örült, hogy *Kertészgazdászati jegyzetei* (megj. a PH 1896. febr. 9 és ápr. 5. közötti számaiban) elismeréséül az országos filoxéra bizottság tagjává választotta (PH márc. 13.). Utolsó parlamenti beszédét is ugyanezen a napon tartotta *A szőlők felújításáról* szóló törvényjavaslat tárgyalásakor (*Politikai beszédei* II. k. 356—364.). Csaknem egy évvel később fogalmazza meg keserű humorral, de erre az időre is érvényes, amit mond: „Kerek egy hónapja már, hogy ki nem mehetek a szobámból; az vagyok, aminek 1867-ben a magyar kártyára festettek: „makkfilkó”, nem írok semmit, nem törődöm semmivel, nem gondolkozom semmiről. Hanem amikor a filoxéráról meg a szénkénegezésről beszélnek, akkor Hunyady János lesz belőlem, aki arra a hírre, hogy „jön a pogány!” félholtából felugrik és siet az igaz hitet megvédelmezni.” (*Pénteki levelek* N 1897. jan. 8. r.)

Alig fejezte be kertészeti cikkét: „A király Jókai Mór országgyűlési képviselőnek, a Nemzet főszerkesztőjének, a magyar tudományos akadémia tiszteletbeli tagjának a *művészetért és tudományért* (Pro litteris et artibus) díszjelvényt adományozta.”

A közvélemény ezt a kitüntetést nem tartja sokra, s a PH cikk-írója fogalmazza meg legélesebben: „Magyarország legnagyobb írójára nézve elmaradhatott volna ez a kétes értékű kitüntetés, mely tán örömet szerezhet egy-egy osztrák klaviermeisternek. Magyarországon mások az irodalmi érdemek és másképp klasszifikáltatnak a nemzeti közvélemény által. Azt a klasszifikációt vagy utól kell érni, vagy legalább nem tenni semmit. Minek egy nagy nemzeti író pozícióján és nymbuszán routani?” (PH ápr. 9.)

Jókai lapja, a N gyorsan válaszol és magyarázkodik: „A pro litteris et artibus, ami legutóbb a mi büszkeségünk osztályrészeül jutott sokféle szóbeszéd tárgyát képezi sajtóban és társaságban.

Sokan tudják, de bizonyára sokkal többeket érdekel, hogy ennek a kitüntetésnek hosszú időkre visszanyúló előzményei vannak, s melyek élénk világitásba helyezik a mi királyunk bölcs tapintatát és azt a gondosságot, amelyet a királyi kegy megnyilatkozásánál mindenkor szem előtt tart. Huszonegy éve, az akkori kormányelnök, Tisza Kálmán, előterjesztést tett a koronának, kérvén, hogy Jókai Mór ugyanazt az érdemrendet kapja, amelyet akkor élő másik nagy költőnk, Arany János kapott. A felség erre azt felelte, hogy részéről semmi akadályt sem lát főnforogni arra, hogy a Szent István-renddel Jókait is kitüntesse, de Jókaira nézve nem tartja időszerűnek, hogy Arannyal azonos módon tüntetessék ki. A felséges úr ugyanis néhány nappal előbb olvasta Jókainak a házban elmondott politikai nagy beszédjét, amely az akkori politikai helyzetben éles érzékkel utalt arra, hogy e kitüntetést nem a költő, hanem a politikus érdemeinek fogják betudni, — hanem be kívánja várni, amidőn Jókaitól egy nagyobb költői mű fog megjelenni, akkor fogja a költőt kitüntetni.

Ugyanazon év őszén Jókai meg is írta egyik legszebb regényét: a Szent István-rendet is feltűzték mellére.

Azóta Jókait a királyi kitüntetések egész sorozata árasztotta el. Nem az érdemrendek formájában, de abban a főlemelő alakban, amellyel az uralkodó előzékeny figyelme kikeresi az alkalmat, hogy a vele való személyes érintkezést a kitüntetettre nézve feledhetetlenné tegye.

Ennek dacára az utóbbi időkben napvilágot látott az a nézet, hogy Jókait csak mint politikust érte kitüntetés.

Mihelyt ez az elszigetelten jelentkezett szemrehányás legfőbb helyen tudomásra jutott, a felség azonnal elrendelte, hogy a *Pro litteris et artibus*-ra vonatkozó előterjesztést haladéktalanul megtegyék. Az újabb kitüntetés tehát valóságos szankciója annak, hogy a régebbi kitüntetés is Jókainak, a költőnek adatott, amint hogy ő az egyedüli, akinek ezúttal e nagy kitüntetés osztályrészeül jutott.” (N ápr. 10.)

A „nagy kitüntetés” Jókai csak júniusban köszöni meg: „Ma voltam a királynál megköszönni a nekem adományozott (saját alapítású) rendjelt, a Litteris et artibus-t. A király azt mondta nekem: ezt a rendjelet ön megérdemelte sokféle munkálataival, s ezt én köszönöm meg önnek. Van ennél több?” (*A napi kérdésekről* PH jún. 9.)

Mikszáth életrajzából ismerjük, hogy Jókai egészségi állapotától függően vett részt a millenniumi ünnepségeken. Hiába adtak hírt a lapok arról, hogy a munkácsi nemzeti ünnepen (júl. 19-én) Jókai felköszöntőt fog mondani (PH júl. 12.), az ünnepség előtt két nappal közlik, „erős meghűlés következtében gyöngélkedik, emiatt nem

vehet részt a munkácsi ünnepségekben". (PH júl. 17.) Néhány nap múlva maga írja: „Ma már annyira vittem, hogy az ágyat elhagyhattam, s az íróasztalig utazhattam.” (*A firkáló féreg*. PH júl. 24.) Augusztus 13-án Feszty Árpádnénak írja a Svábhegyről: „Én éppen most írom meg a lemondásomat minden milleniumi ünnepségeken való részvételtől.” (PIM V. 238.)

Szeptemberben a Közmívelődési Egyletek kongresszusán sem jelenhetett meg, mert mint írja: „Sajnos, hogy engemet makacs testi bajom minden ünnepségektől távol maradnom kényszerített.” (PH szept. 10.) Majd „lefokozott egészségi állapotára” hivatkozik, hogy a békebarátok gyűlésein s azok tiszteletére rendezett ünnepségeken részt nem vehetett (PH szept. 27.).

Ebben az évben új képviselőválasztásra készül az ország. Jókai 1896. aug. 1-én írja Hegedüs Sándornak: „Magamnak is rég elhatározott szándékom a képviselői állástul megválni, a mire *mostanság* semmiféle tehetséget nem érzek magamban. Inkább beállok firkáló féregnek... Aztán már 72 esztendő vagyok, megérdemlem a pihenést.” (PIM V. 2528.) Augusztus 13-án írja Jókai Rózának: „Azt is elhatároztam, hogy a képviselői állástól meg fogok válni. Árpád is helyesli szándékomat.” (PIM V. 238.) S mégis mikor „A *karcagi* kerületnek 40 tagú küldöttsége tiszteleg Jókai Mórnál *Gadl* Kálmán, kisújszállási és *Veres* Sándor karcagi polgármester vezetése alatt, hogy neki a jelöltséget szabadelvű programmal fölajánlja, Jókai a vidék iránt érzett rokonszenvből betegeskedése dacára is elfogadta a jelöltséget és kijelentette, hogy e hó 25-én mond programbeszédet” (PH okt. 16.)

Ellenfele az ellenzéki programmal fellépő helybeli ref. lelkész, Madarász Imre. Megindul a harc, kortesdalok születnek, amelyek közül a Jókait és érdemeit dicsérfő rigmusokat közlik a lapok pl.:

Mán Karcagon, mán Karcagon nem járnak a templomba.
Mert Madarász, mert Madarász kiadta árendába.

Hej pap uram! az árendát add vissza!
Úgy sem juthatsz be az országházába.

Mán Karcagon, mán Karcagon eljárnak a templomba,
Az árendát, az árendát visszaadja a papja.

Hej pap uram! ne kezdj politikába,
Jókai Mór megy az országházába.

(PH okt. 23.)

Jókai október 21-én *előrajzolat*ban fogalmazza meg programját s azt nyomtatásban terjesztik. (N 1896. 291. sz.) Október 25-én

tartotta meg programbeszédét Karcagon. A választókerületbe vezető útja ovációkban volt gazdag. „Olyan fogadtatásban, amilyen itt Jókaira várt, csak a legtrikább esetekben van része képviselőjelöltnek. Több helyen diadalkapuk alatt haladt el a menet, lépten-nyomon hölgyek álltak az út mentén, akik bokrétaikat és virágokat szórtak kocsijába és valóságos zápor lett ebből a virágesebből a nagy fogadó előtt, hol Jókai a programbeszédét elmondta.” (PH okt. 26.)

„Bátor voltam önöknek pár nap előtt megküldeni politikai nézeteim rövid foglalátát, amiket nyugodt lélekkel bocsátok minden igaz hazafi ítélete alá.

Hogy az abban foglalt nézeteket híven fogom követni s megvalósításukra törekedni —, ha képviselő leszek, az országházban, ha az nem leszek az irodalom terén: erre biztosíték lehet önöknek ötven éves eddigi működésem, mely alatt mindig a hazám önállóságát, a nemzetem kifejlődését, a szabadságot, a nép boldogítását szolgáltam és kivívni törekedtem; ezért a hatalmon lévőkötől soha semmi jutalmat nem kértem, nem fogadtam . . . Láthatták, hogy ígéreteimben fősvény vagyok. Se magamat, se pártomat nem magasztaltam, ellenfeleimet nem gyaláztam, vádjait nem cáfolgattam. Megbántottam volna vele az okos, helyesebb, hazafias érzelmű magyar közönséget, ha ezt tettem volna.” (PH okt. 26. Takáts 2. k. 384—388.)

S hiába következtették a hangulat lelkességéből és a szabadelvű párt kitarításából Jókai megválasztásának sikerét, néhány nap múlva csak a megválasztott képviselők névsorából tudjuk meg az eredményt: Karcagon Madarász Imre lett a képviselő. (PH. okt. 31.)

Mikszáth írja: „Jókai nem tagja a parlamentnek. Hogy történetet ez meg? A tavalyi év hérosza, kinek lábaihoz letette koszorúját az egész ország, nem jutott be az ország legfőbb tanácsába.” „A nagy költő maga is megdöbbsent, hogy ővele mi történt. Csak az tudja, aki harminc évig képviselő volt, mit tesz az, mandátum nélkül maradni. És csak most érzi, mi volt neki az immunitás. Milyen nyomorúságos parány az ember e képzeletbeli palást nélkül . . . Meg volt semmisülve, összetört, egy tengernyi keserűség hullámozott benne s még csak mutatni se lehet, mert komikussá lesz az ember. Föl se kell venni, mintha semmi se történt volna, sőt humorizálni kell fölötte, hiszen emberi dolog a bukás.” (Mikszáth Krk 19. k. 169.)

Ha emberek közé megy, keserűen humorizál bukásáról, a PH közli párbeszédét Rákosi Viktorral, aki mint ellenzéki bukott meg a választáson:

„— Na öcsém, elbuknál, mi?

— El, bátyám uram.

- Hogy is lehet olyan kormánypárti kerületben szerencsét próbálni?
- De hiszen, kedves bátyám is elbukott.
- Biz az igaz.
- Hát miért lépett föl olyan ellenzéki kerületben?
- Mondasz valamit, Sipulusz öcsém . . . — Tudod mit kellett volna nekünk tenni?
- Nem én, édes bátyám.
- Hát . . . kerületet kellett volna cserélni. Akkor megvolnánk mind a ketten.
- Ejnye miért nem mondta ezt bátyám uram vagy két hét előtt?”
(PH okt. 31.)

A karcagi választókhöz írt leveléből is érezzük a sérelmet, ami annál keserűbb, mert a választási költségek egy részét is vele akarják megfizettetni s ezért azonnal Hegedüs Sándorhoz fordul a kellemetlen ügyben: „Nekem Bánffy határozottan azt mondta, hogy ő fog a karcagi választás költségeiről gondoskodni.” (PIM V 2528. nov. 3.) Mégis fölényesen foglal állást: „Ha egy ember fölöslegessé válik, az még kicsiny baj. De az már nagy baj, ha ezt maga nem veszi észre. De igen nagy baj, ha még e fölött el is keseredik. Én idején észrevettem a magam helyzetét s nem támadt miatta bennem keserűség. Ellenkezőleg, a lelkem emelkedik attól a tudattól, hogy íme az új nemzedékből mily hatalmas pálmageszt emelkedett fölem, melynek árnyékában most már megnyugodhatom. Eltűnni, elmúlni, elnyugodni, ez volt a vágyam. A dicstelenségnek is megvan a maga nimbusza.” (Takáts, 2. k. 390.)

Ilyen előzmények után, ilyen hangulatban kezd foglalkozni egy új regény témájával, amelyről a PH dec. 1-én értesíti olvasóit: „Koszorús írónk, Jókai Mór ezelőtt éppen 40 esztendővel adós maradt egy regénnyel a közönségnek, mely az *Eldtkozott család* befejező része lett volna e cím alatt: *A barátfalvi lévita*. Mind e mai napig a címen kívül nem adott még semmit; pedig a fejében készen volt régen a regény. Most végre elővették a lelkiismeret-furdalások s hozzáfogott, hogy leírja a rég megígért regényt, mely egy korrajz fog lenni a század elejéről, aminő az *Elátkozott család* volt. *A barátfalvi lévita* regényét a Pesti Hírlap fogja közölni s ha lehet még ez év folytán megkezdi.”

1896 decemberében alakult meg a Budapesti Újságírók Egyesülete, amelynek díszlakomáján Jókai is részt vett, s köszöntőt mondott Horváth Gyulára. Lelkiállapotára jellemző része a beszédnek: „Mi többszörösen kollégák vagyunk, akik együtt buktunk a képviselőház padjairól a Parnasszusra.” Azt vallja, hogy „a politika hájban ki-

főzött rézingt, amelyet annyi ideig viseltem, a múzsám által szövött patyolattal fölváltottam". Megállapítja: „nem lehet a politikától elválni, különösen a magyar költőnek nem. Nem olyan házastárs az, amelyik ellen pert lehessen indítani s elválasztani magunkat, a thoro et mensa'.”

Eszébe villan a múlt, s szemrehányása emelkedetten ünnepeleges: „Ugy-e akkor még meztelen voltál, úgy híttak, hogy „meztelen igazság”, jó volt neked az én láthatatlanná tévő garabonciás diák-palástom, amely alatt elcsúghattad, elmondhattad a hatalmasokriak, a nagyoknak a rideg igazságot.” És a megszemélyesített allegorikus Alak úgy szól hozzá, mint Jenőy Kálmánhoz szölt annak idején: „Most odajön hozzám ez a régi kedves, felkölt az álomból, kényszerít, hogy az ő álmait álmodjam tovább: álmokat egy nagy, dicső, hatalmas hazáról, nemzeti nagyságról, ádáz küzdelmeknek kibékítéséről, nemzetiségeknek a közös hazaszereteten való egyesítéséről, munkások sorsának jólétre átváltoztatásáról, harcok megszüntetéséről, a béke megörökítéséről s más efféle fantazmagóriákról.” (PH dec. 9.)

Örömmel állapítják meg, hogy „Jókai szelleme rég nem hallott üdeségében ragyogott” s ez lesz ihletője az új regénynek, amelyről mikor az NK 100 kötetét tervezte, még említést sem tett. Följegyzéseiben sincs semmi nyoma, csak műveinek a legvégső összeállításában szerepel a felsorolásban 162. sorszám alatt *Bardtfalvi lévita* bejegyzés (JKK *Följegyzések* II. 404.)

A regény *Előszóját* december 14-én írta, s december 20-án (vasárnap) jelent meg. A szerkesztőség megjegyzést fűzött hozzá: „Mai számunkban kezdjük meg *Jókai Mór új regényét, A bardtfalvi lévita* címmel. A további folytatások megszakítás nélkül fognak a Regény-csarnokban következni.” (PH dec. 20.)

Az *Utószó összes költői műveim gyűjteményéhez* c. írásából azt sejtjük, hogy a (nem költői) művek elhagyásával az *Újabb elbeszélések* nem töltött meg egy kötetet. Így ír: „az eddig megjelentekhez még egy kötet új regényt írtam, mint régen megígért befejezését egy korábbi regényemnek.” (NK 100. k. 1898. 232.)

A regény kéziratán nem látszik semmiféle ellankadás, folyamatosan, szinte javítás nélkül írta az oldalakat, s a mű a PH-ban valóban folyamatosan jelent meg. Érdekes ritmusban hiányzik egy-egy számból (dec. 21. 28. jan. 4. 11. 18. 25. febr. 1. 8. 15.) a folytatás. Ezek a hiányok mindig hétfőre esnek, tehát vasárnap nem adott kéziratot. Már 1857-ben ezt írta Pompéry Jánosnak: „kötelességemnek tartom ezentúl minden hétköznap elküldeni napi rátámat” (OSZK 1857. Kiemelés M. J.-tól).

A regény hírlapi közlése idején is hírt adnak a lapok arról, hogy Jókai betegeskedik. A Petőfi Társaság 1897. január elején tartott hagyományos ünnepélyes közgyűlésén (amelyre mindig el szokott menni) nem jelenik meg, s megígért felolvasása is elmarad. Jan. 5-én levelet ír Bartók Lajoshoz: „Magad láttad és hallottad, hogy beteg vagyok. Betegségem még el is butít. Mert ha annyi eszem volna mint a kutyámnak, hát ki tudnám találni, hogy melyik fű az a kertben, amit ha megrágok, meggyógyulok tőle.”

„Humortól duzzadó, elnézést kérő, pompás” levelét felolvassák a közgyűlésen, s lelkesen ünneplik a távollévőt. A levélben így magyarázza megígért tanulmányának elmaradását: „Abból az állításból indultam ki, hogy a költőnek vagy fantáziájának kell lenni, vagy világának . . . Ha mind a kettő megvan, annál jobban repül. Tanulmányok után lehet valaki tudós, lehet esztétikus: de nem költő. Azonban a költőnek is javára van, ha tanulmányoz. De még ez mind csak fény nélküli égés: hogy láng legyen belőle, ahhoz szenvedély kell és humor. A szenvedélynek úgy, mint a humornak ott kell lenni a hivatott költő minden csepp vérében: érzést, gunyort nem tanítanak a fólíánsok. De arra, hogy a szenvedély, a humor alkotó erővé legyen: világ kell, élet kell, mely a korszak emberét vagy föl-emeli, vagy lesújtja: majd boldoggá, majd szerencsétlenné teszi. Hát ezt akartam én leírni, hogy az ötven év előtti magyar fiatal íróknak milyen volt a ‚világa’ . . . A lelkem tele van ennek a világnak az emlékdarabkáival: de a mostani fejem nem képes azokat mozaikká összerakni — ezekben a napokban.” (*A Petőfi Társaság közgyűlése* N. jan. 7.)

Közben írja a regényt, s minduntalan rossz állapotáról panaszodik, nem jelenik meg Vajda János temetésén sem. „Vörös szalagos virágkoszorút küld, amelyen aranybetűkkel ragyog a *Vajda Jánosnak* fölírás.” (N jan. 20.) Bécsben pedig már készül a főrendiházi kinevezés, amely csak flastrom a képviselőházból való kibukás fájdalmas sebére. 1897. jan. 23-án írta alá I. Ferenc József és Bánffy miniszterelnök az okmányt: „magyar minisztertanácsom előterjesztésére dr. Jókai Mórt élethosszigan a főrendiház tagjává kinevezem.” (N jan. 26.)

Saját lapja vezércikkben ünnepli. (*Jókai a főrendiházban* N jan. 26.)

Utána mint díszpolgárát köszönti Eger (N jan. 30.), Eperjes (N febr. 3.), Szatmár (febr. 8. N. márc. 6.).

A bardásfalvi levéla hírlapi közlése febr. 17-én befejeződik, s e napokban Jókai így foglalja írásba egészségi állapotát: „Tavaly egész nyáron és félősszel, sőt ha lett volna tél, még télen is, mindenféle nyomorúságos betegségekkel küzdöttem, amiknek megszerzésében sem-

mi örömem nem volt" (*Pénteki levelek* N. febr. 19.), s ezért Abbáziába utazik, hogy erős meghűlésétől megszabaduljon (N. febr. 22.). Gyorsvonattal érkezik Fiuméba, s onnan azonnal Abbáziába indul kocsival (N, PH febr. 24.).

Üdüléséből kisebb cikkeket küld lapjának, hozzászól az összeférhetetlenségről szóló vitához, de szavaiból árad a rezignáció. „Senki sem mondhatja, hogy *önérdekből* szólalok fel: előttem a képviselőház teremajtaja örökmindenkorra be van zárva: belőlem már semmi fordulat nem csinálhat összeférhetlent." (*Az összeférhetlenségről* N 1897. márc. 31.)

Családjának s főként kis unokájának örül, élvezi a napfényt, csendet és békés nyugalmat az Adria partján. A napok gyorsan telnek, s a PH márc. 23-án tudatja olvasóival: „Jókai Mór megírta Abbáziából Krecsányi Ignác igazgatónak, hogy bajából, amely legutóbb bántotta kigyógyult és e hó 29-én vagy 30-án ismét Budapesten lesz. A koszorús költő most fejezte be *Helvila* című színművét, amelyet a budai nyári színház számára írt és amelyről azt mondja levelében: „Magam is meg vagyok vele elégedve”.

A nagy siker után, amelyet Jókai Mór a *Keresd a szíved* című drámával ért el, az új színmű sorsát is bizonyosan nagy érdeklődéssel várják a budaiak.”

Magányosnak, idegennek érzi magát, és a svábhegyi ház csendjében így elmélkedik: „Én már kimaradtam a világból . . . Ha sokáig él az ember egyedül marad.” Bánat tölti meg érzékeny lelkét: „A politikai életből is kimaradtam. Hála nemzetem gyöngéd figyelmének, mely a Sándor utcai dicsőségörlő malomból felszabadított. A főrendiház nem folytatás, Apolló nem a nap quadrigájának a kocsisa többé: hanem gyertyagyári firma.

S így van ez jól mind!

Az öregség, a sok esztendei szolgálat jutalma a solitudo.” (HhM 5. k. 334.)

JÓKAI A FELEKEZETI BÉKÉÉRT

A JKK eddig megjelent köteteinek gazdag jegyzetanyaga meggyőzhette a legkétkedőbb kutatót is arról, hogy Jókainak egyetlen olyan regénye sincs (akár elmúlt korok, akár saját kora társadalmából választja témáját), amelyben a mű keletkezése körüli legaktuálisabb magyar (sőt európai) politikai és társadalmi kérdések szóhoz ne jutnának. Így van ez *A barátfalvi lévita* című regénye esetében is. Bár a regény folytatása egy előtte negyven évvel írt történetnek, mindkettőben a megírás korának problémái határozzák meg a mű célját.

A *bardtfalvi lévita* központjában a vegyes házasság adta családi boldogság áll. A „kánoni hiba” miatt papnak föl nem szentelt s lévita-pályára kényszerült Guthay Lőrinc felesége katolikus leány. S a férj hitvese vallását tiszteli, nem akarja megfosztani „mindattól, amiben az ő lelke megnyugvást talál: a Szűz Mária képétől, akit szüntelen a keblén visel; a térdén elmondott imájától, az óvó keresztvetésétől; a fogadott böjtjétől, amit beteg gyermeke fölgyógyulásáért vett magára; s azoktól az apró, kedves szertartásoktól, amikben a gyermekek öröme találja a vallást, a hitet”. (JKK 105.) Tudja, hogy „feleségének semmivel sem okozhat nagyobb örömet, mintha eljátszhatja előtte a ‚Stabat mater dolorosát’, az ő kedvelt zsolozsmáját s Palestrina ájtatos szimfóniáit”. (JKK 107.)

Ez a magatartás eltér a XVIII. század végi és a regény írása körüli többségi magatartástól, hiszen ekkor fejeződtek be a nagy egyházjogi küzdelmek, ekkor lépett életbe a polgári házasság törvénye, s Jókai a maga módján hirdeti állásfoglalását a küzdelmekben. Mint országgyűlési képviselő ebben a kérdésben maga is felszólalt a több évtizedes harc alatt.

Ez a harc 1848 óta folyt, s Takáts Sándor *Jókai politikai beszédei*-hez írt magyarázó jegyzetében így foglalta röviden össze ezt a küzdelmet, amelynek ismerete nélkül a regény tendenciái rejtve maradnának előttünk:

„Az egyházpolitikai kérdésekben az 1848. évi törvényhozás csak elvi megállapításokig jutott. Az 1865—68. évi országgyűlésen azonban Deák Ferenc egy tizenkéttagú bizottság kiküldését indítványozta. E bizottság előadója Horváth Boldizsár lett, ő a bizottság nevében azt javasolta, hogy egy 30—40 tagból álló bizottság küldessék ki, mely aztán törvényjavaslatot készítene a különböző vallásfelekezeteknek egymáshoz és az államhatalomhoz való viszonyáról, alapul vevén a vallásegyenlőséget. Ez a bizottság meg is alakult. Az országgyűlés aztán megalkotta az izraeliták egyenjogúsításáról s a keresztény vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló törvényeket (1867. XVII. tc.). A képviselőház a szentszéki bíraskodás eltörlését is tárgyalta. Tisza Kálmán ez alkalommal határozati javaslatot terjesztett be, hogy az egyházi bíróságok eltörlése után a polgári házasság behozassék. Eötvös betegsége és halála (1871.) valamint a külpolitikai helyzet miatt nem került sor a polgári házasság tárgyalására. Az 1880. év április elsején Irányi Dániel nyújtott be határozati javaslatot a vallás-szabadság és a polgári házasság ügyében. A képviselőház a polgári házasságra vonatkozó javaslatot el is fogadta, s utasította az igazságügyminisztert, hogy a polgári házasságot illető törvényjavaslatot nyújtsa be. Ez március hó 22-i ülésén meg is történt. Pauler be-

terjesztette a keresztények és az izraeliták közt kötött házasságról szóló törvényjavaslatot, tárgyalására azonban nem került sor. Ám az 1881—1884-i országgyűlésen Pauler újra benyújtotta a törvényjavaslatot s a Ház azt el is fogadta. A főrendiház azonban két ízben is visszaküldte azt. A második visszautasítás után . . . Jókai Mór a vita harmadik napján szólalt fel a törvényjavaslat mellett s polemizált Herman Ottó beszédével.” (Takáts i. m. 2. k. 407.)

Jókai 1884. február 4-én „a keresztények és izraeliták közt, valamint a külföldön megkötött polgári házasságról szóló törvényjavaslat” tárgyalásakor úgy nyilatkozott, hogy „ki kell terjeszkednünk . . . az egész házassági ügynek Magyarországon mindenki, minden felekezeti irányában való megoldására”. (Takáts 2. k. 229.)

Liberális elveihez híven vallotta: „minden vallás jó és én arról meg vagyok győződve, hogy egy cseppje az isteni irgalomnak hamarabb üdvözít, mint egy tengere az emberi bölcsességnek,” s hogy „a lelkiismereti dolgokban mindenkit szabadon kell bocsátani, hogy nyilatkozzék, mert az több, mint politika.” (Takáts i. m. 2. k. 231.)

1884 és 1894 közt folyt le a nagy küzdelem, amelyről a korabeli sajtó úgy nyilatkozott, hogy „hozzá fogható kevés volt Magyarország újabb történetében”. (N 1894. febr. 18. 49. sz.)

Februárban a munka megkezdődik, s „a reform halad a maga útján. A közvélemény mindennap erősebben csatlakozik ahhoz és az aknamunkának most már csak percei vannak hátra, melyek épp úgy eredménytelenül fognak eltelni, mint amily kevés eredményt mutatott fel az erőlködés hónapokon át erőszakoskodással és csel-szövással. A munka kezdődik és most már mindenkinek színt kell vallania”. (N 1894. febr. 6. 37. sz.)

A „mérkőzést”, ahogy a N vezércikke nevezte, március elején százezres tömeg budapesti nagygyűlése és felvonulása támogatja, amely a szabadelvű törvényjavaslat mellett tüntet (VU 1894. márc. 11. 10. sz.) A hosszúra nyúló tárgyalást közben félbe kellett szakítani Kossuth Lajos halála és temetése miatt, úgyhogy csak április elején folytathatták tovább a küzdelmet.

A képviselőház ápr. 12-én megszavazta a törvényjavaslatot (281 képviselő mellett, 106 ellene szavazott, s 25 képviselő távol maradt). Most már csak a főrendiház állásfoglalásáért kellett küzdeni. Wekerle Sándor miniszterelnök és kormánya az „érvek és elvek” következetes bajnokai hiszik, hogy „az érvek fogják diadalra segíteni a liberalizmust. Hiszik, a haza szent érdekei miatt, hogy nagyobb izgalmak és konvulziók nélkül győzelemre jut az egyházpolitikai program”. (N 1894. máj. 9. 128. sz.)

De nem így történt, a főrendiház május 10-én 21 szótöbbséggel elvetette a javaslatot, s a képviselőháznak újra kellett tárgyalnia a törvényt. A parlament május 21-én 168 szavazattöbbséggel kitarított mellette, s azt újra felterjesztette a főrendiháznak. Ennek a következménye lett, hogy Wekerle kormánya június 1-én lemondott. Sok tárgyalás és huzavona után a király június 17-én Wekerlét újra kinevezte miniszterelnöknek, s az átalakított új kormány (vallás- és közoktatásügyi minisztere Eötvös Loránd lett) szilárdan kitarított a törvényjavaslat mellett továbbra is. A főrendiház a megváltozott körülmények miatt végre június 21-én négy szavazatnyi többséggel a házassági jogi törvényt elfogadta. (VU 1894. júl. 1. 26. sz.) A törvény 1895. január 1-én lépett életbe, de még éveken keresztül óriási ellenállás mutatkozott vele szemben, amely Mikszáth Kálmánt a *Különös házasság* c. regényének megírására ösztönözte.

Jókai az 1894. évi nagy küzdelemben mint politikai szónok nem vett részt, de lapja (a Nemzet) következetesen és elvi meggyőző erővel harcolt érte. Az író a parlamenti ciklus egyik legfontosabb törvényének tartotta azt, s erről 1896. október 21-én a karcagi választókhöz írt *előrajzában* nyilatkozott (N 1896. 291. sz.). Ebben az írásában foglalta össze mindazokat az elveket, amelyeket ebben a kérdésben fiatal korától kezdve vallott, amikor 1848 augusztus végén maga is vegyes házasságot kötött Laborfalvy Rózával, s az egyházi követelésnek megfelelően reverzálist is adott.

Az egyházpolitikai harcokra vonatkozó véleményét 1896-ban így foglalta össze: „Az elmúlt országgyűlés, melynek én is tagja voltam, több üdvös alkotással örökítette meg emlékezetét. Azok közé sorozandók . . . az egyházpolitikai törvények: a polgári házasság, a vallásügyenlőség életbeléptetése, melyeket a szabadelvű párt és annak kormánya indítványozott és keresztülvitt.

A szabadelvű törvény miatt támadt a szakadás a pártokban, a kormányt támogatóban épp úgy, mint az ellenzékiben, s amíg a törvények létrehozásában lényeges része volt a függetlenségi párt szabadelvű részének, addig a függetlenségi párt klerikális töredéke hevesen küzdött a törvények ellen, s czáltal elkészítette az útját egy új pártnak, amely magát néppártnak nevezi, s az egyházpolitikai törvények revízióját tűzte ki egyedüli céljául.

A leghesebb izgatások e jelszó alatt indultak meg a szabadelvű párt ellen. Vádolják a kormányt a vallásosság és különösen a katolikus hit megrontásával. Igazságtalanul teszik, mert a most meghozott egyházpolitikai törvények csak megállapították a rég kivívott elvet, mely szerint Magyarországon minden vallásfelekezet egyenjogú . . . . A polgári házasság behozatalára kényszerítve voltunk azáltal, hogy

hazánkban hétféle vallásfelekezetnek hétféle házassági törvényei divatoznak: az egyik felekezet törvényesnek ismeri el azt a házasságot, amelyet a másik szegyenletes együttélésnek bélyegez meg; az abból eredt gyermekeket az egyik törvényesnek, a másik törvénytelennek nyilvánítja; ebből egy kárhuzatos zűrzavar keletkezik, amely az örökösödési rendet, a családi életet folytonos bomladozásban tartja. Ennek kellett véget vetni a kötelező polgári házasság törvénybe iktatásával.

De ugyanezt behozták már a tisztán katolikus államok, Franciaország, Olaszország, Spanyolország a nélkül, hogy azoknak hithű lakossága vallásának megtámadását látta volna benne.

Különösen nem célozták e törvények a katolikus egyház meggyöngyítését. A magyar katolikus egyház érdemei a múltban, feladata a jelenben, küldetése a jövőben mindenki előtt ismeretes az országban. És sehol a kerek földön annyi hatalom, világi birtok, kiváltságos elsőbbség a katolikus egyháznak nem adatott, mint éppen Magyarországon, s mindezeket csorbítani nem kívánja senki. Hasonlítsa ezt össze bárki a franciaországi katolikus egyház állapotával, ahol minden egyházi vagyont lefoglalt az állam, a szerzetek kezéből kivette az oktatásügyet, s ahol a párizsi érsek-prímás fizetése nem nagyobb, mint nálunk egy kanonoké, s az anyagi előnyökön túl magaslik az a szellemi tekintély, amiben egy magyar egyházfejedelem részesül, aki azt hivatása nemes felfogásával megérdemli, s akinek nyilatkozatait messze fénylő vezérszózatnak szokta tekinteni az egész közönség, felekezeti különbség nélkül.

Azért az egész néppárt jeremiási panasa nem egyéb a vásári lázárak alamizsnára buzdító hamis jajveszékelésénél." (Takáts i. m. k. 379—380.)

Az itt kifejtett politikai állásfoglalás tükröződik művészien s Jókaira oly jellemzően *A bardfalvi lévíta* lapjain, amelyeken a római katolikus első alispán, a református másodalispán és esperes, a feltehetően lutheránus szlovák bíró, a görögkeleti vallású macedón-görög Parasztevis és Tozsó, a bombély, no meg a magát szombatossnak kiadó Kadarkuthy Viktor személyében a magyarországi vallásfelekezetek harmonikus együttélését mutatja be. Guthay Lőrinc otthonában munka, megértés, béke és szeretet fogja össze a karácsonyi betlehemesjáték és (anakronisztikusan alkalmazott) csillogó karácsonyfa mellett vitatkozókat. Jókai regényhőse szájába adja saját véleményét: „nem a tornyok hirdetik az Isten dicsőségét, hanem a gyümölcshék" (JKK 92.) és hogy: „én nem vagyok hittérítő misszionárius. A vallását mindenkinek tisztelem, ki mit hisz, abban idvezül". (JKK 102.)

Milyen más ez az állásfoglalás, mint a korabeli egymás ellen acsarkodó papok és politikusok véleménye. Az a hitvallás ez, amelyet Hegedüs né szerint egy alkalommal így fogalmazott meg Jókai: „Az én templomom az íróasztalom, én a mellett szoktam imádkozni.” (82.).

Jókai tehát a maga módján foglalt állást a kor egyházpolitikai harcában, s tett hitet az embereket összefogó békesség mellett a parlamentből való kibukása után rögtön.

A LÉVITÁK HELYZETE A XVIII. SZÁZADBAN

Nagy Miklós mélyrehatóan elemezte a *Rab Ráby* keletkezéséről szóló tanulmányában azokat az eszméket, amelyek ennek a regénynek történeti korára is ráillenek. Bár *A barátfalvi lévita* cselekménye a II. József halála utáni korban megy végbe, a regény főhőse, Guthay Lőrinc azoknak a felvilágosult eszméknek képviselője, amelyekről Horváth Mihály szólt II. József reformjaival kapcsolatban: „És nem is lehet tagadni, hogy az anyagi jólét gyarapítása tekintetében Magyarországra is nagy gondot fordítá József mindenha és mindenekben. Ha csak azon utasítást olvassuk is, melyet erre nézve a királyi biztosoknak adott, meg kell győződnünk, miképen ő Magyarországon is fejleszteni akarta az ipart, kereskedelmet, hogy a nép itt is vagyonszá s gazdaggá legyen s a birodalom közterheinek viseléséhez a többiekkel együtt arányosan járulhasson.” (*Magyarország története* V. k. Pest 1863. 398.)

II. József utasításaiban, amelyeket az újonnan felállított tíz kerület biztosaihoz intézett, ez áll: „A földművelés, baromtenyésztés s mi ezekkel kapcsolatban áll, mocsárok kiszárítása, erdők, legelők jó karban tartása, a szeder és gyümölcsfák tenyésztésének gyarapítása stb. gondosan szívére köttetik a biztosnak.” (i. m. 402.) Ezekhez hasonló elveket vall Barátfalván a lévita, aki végrehajtója a császár célkitűzéseinek. Guthay Lőrinc megszemélyesítője a református értelmiségnek, amelynek szerepét és történelmi jelentőségét a tudományos kutatás már tisztázta. Jókai családi emlékekből, hallomásokból, forrásainak tanulmányozása közben szerzett tapasztalataiból ismeri a lévita-kérdés nagy horderejét, s ebben a művében, száz év múltán emléket állít ennek a polgárosodó típusnak. Érzelmi állásfoglalása és hagyományörző biztos ismerete alapján rajzolja meg, s amilyenek bemutatja, az megfelel a korabeli valóságnak is.

Mályusz Elemér, bár jóval később (1939), alapos levéltári kutatás alapján forrásértékű monográfiában mutatta meg ezt a kort *A türel-*

mi rendelet címmel. Alaposan elemezte a XVIII. századi protestantizmus ellenes államvezetést s a protestáns egyházakon belül is a pap és tanító közti ellentétet.

Jókai regényének történeti háttere tárul elénk: „A legszegényebb gyülekezetnek most már az iskolamesteri és nótáriusi tisztség azonoságával, lehetőség adódott, hogy a hatalom éberségét kijátszva, a prédikátor elűzése, az oratórium szétrombolása és az iskolázás eltiltása után se maradjanak teljesen kulturális támasz nélkül. Ha a tanítót el kellett bocsátaniuk, visszatartották nótáriusnak . . . Ily esetekben a nótárius, ha nem volt prédikátor, nemcsak a gyermekeket tanította, hanem a naponta összegyűlt hívek előtt imákat olvasott fel és az egész átván maradt szomszédos falvakba is átment „könyörgést tenni”.

A nótárius-tanító pótolta tehát a papot a pusztulásra ítélt vallási kisebbségi szigeteken. Erre azonban máshol is szükség volt, így a leányegyházakban, ahol az anyaegyház prédikátora az 1753-i tilalom folytán meg nem jelenhetvén, a hívek magukra hagyatva éltek. A jegyzőiskolamesterek, akik ezekben a kis falvakban vállalkoztak a lelkiélet gondozására — evangélikusok és reformátusok levítáknak (*praeorans*) is nevezték őket — a gyermekek tanításán kívül, hétköznaponként kétszer prédikációkat olvastak fel, sőt a halottakat is eltemették, úgy hogy a legközelebb lakó lelkészt csak a szentségek kiszolgáltatása és a házasság megáldása végett kellett felkeresni. A kis gyülekezetek szegénysége miatt ezek a levíták meglehetősen sanyarú viszonyok közt éltek, hiszen sorsuk távolról sem volt annyira biztosított, mint a lelkész mellett, rendezett körülmények közt működő tanítóké. Nehéz sorsukról a tanuvallosások, amelyeket a vallásgyakorlat megállapítása végett a XVIII. századi hivatalos vizsgálatok folyamán jegyeztek fel, szemléltetően tanúskodnak.” (Mályusz 56–57.)

A történettudós, mintha csak a regényíró művészi ábrázolását akarná bizonyítani, így ír: „A föld alá kényszerülteknek a megpróbáltatásoktól nehéz élete tárul elénk . . . A fáklya, amelyet e katakombákra emlékeztető világban a levíták, nótáriusok vígasza jelentett, nagyon halvány fényt terjesztett, de mert mögötte már a vaksötétség következett, a nép idegeinek utolsó megfeszítésével is próbálta támogatni a lankadók kezét. A levíták, nótáriusok gyors és nagyméretű elszaporodása másképp alig volna érthető. A felsőbbiség figyelmét lehetőleg kikerülve, meghúzódva lappangtak a kis falvakban, s tanítottak ott — megszakításokkal, a szerint, hogy meddig bírták a nélkülözéseket — ahol a hivatalos kimutatások nem tudtak iskolákról. Az ellenfélnek személyesen kellett végigjárnia a falvakat, hogy rájöjjön a levíták földalatti tevékenységére, mint Padányi Bíró

Márton veszprémi püspöknek, aki 1748-i vizitációja alkalmával vette észre azt, hogy Fejér megyében a század második negyedében az újonnan népesített helyeken a református kisnemesek és jobbágyok „notarius” címmel iskolamestert vagy levitát tartottak.” (Mályusz 57—58.)

Guthay Lőrinc egyike ezeknek a hősöknek, hiszen „A leviták számára vonatkozólag pontos adatokat nem ismerünk. Gyakori emlegetésük megengedi a feltevést, hogy az iskolából kirajzottak elhelyezkedésüknél a levitaságot is számításba vették. Természetesen aligha a jobb készülségűek. Mert prédikátor mellé mégis csak a derekabbak jutottak tanítónak és nótáriusnak s a bizonytalan levitaság, a filiákban való tartózkodás a kevésbé iparkodóknak a kenyere maradt. Bár ők az iskolák túlprodukciónak, a szelekciós elvek elhanyagolásának köszönhették, hogy kiemelkedtek a jobbágyosság köréből, a kollégiumi évek nem múltak el felettük nyomtalanul. Ha nem nőtt volna fel a tanítóságnak ez az önmagában véve csekély értékű része, aligha tudtak volna a kis falvak kapni olyan embereket, akik az imák és prédikációk felolvasásával, az abécé tanításával, a vallásos művelődésnek legalább az elemeit eljuttatták hozzájuk.

Papok, tanítók, jegyzők, leviták, bármily különböző fokú és egyenetlen volt tanultságuk, ha a maguk körében lelkiismeretesen elvégezték a munkájukat, hivatást teljesítettek. A művelt professzor éppen úgy, mint az egyszerű falusi tanító. Együttes, egymást kiegészítő tevékenységük volt ugyanis a magyar protestantizmus fennmaradásának feltétele.” (Mályusz 58—59.)

Az idők folyamán feledésbe ment, de Jókai emlékezetében még elevenen élő hiteles adatokat csak a levéltárakat bűvárló tudós tudja bizonyító erővel elénk idézni, mert a XVIII. században a Guthay Lőrinchez hasonló egyéniségek nem voltak ritkák. Szőnyi Virág Mihály ref. püspök 1785-ben írt önéletírásából idézi Mályusz: „Lakosainknak az esztendőnk négy szakaszaiban való majorkodását, szántását, vetését, kaszálását, aratását, nyomtatását, szűrűben való takarítását, szőlőbeli munkáját, baromtartását stb. meggondoltam és ezeket prédikációmban mennyeiekre alkalmaztattam a Krisztus példája szerint, aki látván a magvetőt, szántót, kalászokat, juhnyájakat, lelkiekre átvitte.” A templomi tanításnak általánosan elterjedt válfaját bizonyára ez a metódus képviselte s alkalmazásával lett a lelkész a műveltség közvetítője, általa nemcsak erős szállal fűzve a hívőket egyházához, hanem önmagát is nélkülözhetelenné téve.

Amidőn tehát a gyülekezet prédikátorához ragaszkodott, akkor a műveltség lehetőségét szorongatta kezei között. Számára nem volt

a XVIII. század közepén egyházától független kultúra. Egyház nélkül csak a „baromi sors” várt rá.” (65.)

A lévitakérdés nyilvánosságra kerülése után maga a császár, II. József foglalt állást, s valláspolitikájának elveit 11 pontban foglalta össze, hogy a kancellária tudja magát mihez tartani. Ezek a legfontosabbak: 1. Sehol az ország területén többé templom, iskola vagy paplak be nem zárható, és el nem vehető. 2. Ezeknek az épületeknek a kijavítására, újból felépítésére vagy megnagyobbítására az engedély soha nem tagadható meg. 3. A prédikátorok működése nem korlátozható tartózkodási helyükre, mert így a filiák betegei és haldoklói nem jutnának vigasztaló szóhoz, tehát az excursiók tilalma, amelyet csak királyi parancs rendelt el, megszűnik. 4. Tanító vagy lévita a népnek a bibliából vagy postillákból felolvashat. stb. (Mályusz 171.)

Eppen a regény cselekményének a helyén, a Bükk Borsod megyei részében élő lakosoknak 1785-ben adnak lehetőséget ilyen irányú tevékenységük folytatására: „A borsodmegyei Bánfalva, Barcika, Szendrőlád, Abod, Nyomár, Divény reformátusainak azon panaszára, hogy a helytartótanács megtiltotta anyaegyházi papjaiknak, hogy vasárnaponként prédikáljanak, hétköznap pedig hetenkint kétszer-háromszor imádkozzanak”. A császári rendelet értelmében Pászthory Sándor ágens 1785-ben minden prédikátori tevékenység megengedésével az igehirdetést is szabaddá tette a leányegházakban. (Mályusz 423.)

De van más példa is a korból, hiszen Guthay Lőrinchez hasonlóan működött Tessedik Sámuel, a szarvasi evangélikus lelkész is. Róla is tudjuk, hogy a „falurenttartással kapcsolatban a papnak nagy szerepet szán a község vezetése terén. Szarvason, ahol a politikai község csaknem egybeesett az egyházközséggel, különösen erős helyi hagyományok éltek ezen a téren, még Tessedik apósának és elődének: Markovitz lelkésznek idejéből. Az ő munkásságában Tessedik ékes példát látott arra, amire maga törekedett: hogy egy emberszerető, felvilágosult, tevékeny pap rá tudja vezetni híveit azoknak az erőforrásoknak és eszközöknek felhasználására, melyekkel saját boldogulásukat és ezen keresztül a köz javát előmozdítják”. (Wellmann 69.)

Guthay Lőrinc méhészkedése is hasonló a Tessedikéhez: „A méhészetet is felkarolta: a bécsi méhésziskola mintájára Szarvason is létesített hasonlót; s bár az ingyenes oktatás sok érdeklődéssel nem találkozott, voltak, akik itt szerzett ismereteik révén tekintélyes jómódra jutottak. De itt is Tessedik személyes példaadása ért legtovább: 1794-ben honosította meg a méznyerésnek olyan módját, hogy egyidejűleg ne kelljen — mint az szokásban volt — a méheket elpusztítani”. (Wellmann 70.)

TOVÁBBI FORRÁSOK

„Mindezek a mesék pedig az életből vannak elvesze; egy ember által, aki nagyon régen él már, s nagyon sokat látott, hallott és tapasztalt s azokra visszaemlékezik”. (*A pénz betegségei*, NK 35. k. 289.) Jókainak ezt a megállapítását a JKK eddig megjelent kötetei (több mint félszáz) bizonyítják. Hiszen maga is rengeteget tanult, kutatott, s mindazt valami egészen újjá teremtette. Lelkiismeretességét *Állítólag Petőfi verse* c. írásából kísérhetjük nyomom: „Én rögtön utánajártam a nyomozott költeménynek s a múzeum könyvtárában a legilletékesebb könyvtári felügyelő hivatalnokok közreműködésével arra a felvilágosításra jutottam . . .” (HhM V. k. 251.) De ugyanezt bizonyítja Hegedüs Sándor (Jókay Jolán férje) is, aki közelről figyelhette meg mindazt, amire másnak nem volt lehetősége: „Jókai sokat olvas és bámulatos figyelemmel. A hírlapok pletykáit ép oly pontosan tudja és mindenik forrását eszében tartja, mint a világirodalom termékeit. Különben is most már olvasmányait és kutatásait (mert a Múzeumba és levéltárakba is kutató, segítve kitűnő szakértők szívessége által) regényei szerint csoportosítja és ilyenkor csak a témának él, amit fölkarolt. Jókai annál nagyobb, minél közelebbről ismeri meg az ember.” (MSz 1884. N. 1884. szept. 25.)

Igen nehéz Jókai egyes műveinek forrásait kutatni, mert sokrétű érdeklődését alig lehet nyomon követni. Könyvtárában sok-sok olyan munka is megvolt, amelynek elpusztulása valóban pótolhatatlan veszteség. A megmaradt kötetek segítségével könnyű kimutatni, hogy Miskolc történetének adatait Fényes Elek tudományos munkájából merítette, ahogy arról a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokból* bárki meggyőződhet. De ki lehetett *A Lavater*, akinek szájába adja az adatokat, s életszerűvé teszi a Kadarkuthyval való jelenetet? A miskolci ref. lelkészek közt ebből az időből nem találunk hasonlót. De ha a Lavater műveit fordítókat vizsgáljuk, nyomára akadunk egy „szép rendes prédikátumos” lelkésznek — akiről Mályusz is többször emlékezik tudományos munkájában —, aki Lavatert fordított.

Felső Öry Fülöp Gábornak műve Lavater nevét és Miskolc városát egységben mutatja, címe: „*A hétnek minden napjaira való közönséges háznépek számára készített reggeli és estveli Könyörgések. Lavater János Gáspár után szabadon magyar nyelvre fordítva Ifjabb Felső Öry Fülöp Gábor.* — Hites kedves társa Gálos Borbálának költséggel. — Nyomtatott Miskolczon Nemes Szigethy Mihály cs. kir. priv. könyvnyomtató betűivel 1817-dik esztendőben.” (Szinyeyi ezt a művét nem említi, de megvan az OSzK-ban).

Fülöp Gábor 1739-ben született Sajószentpéteren, hol atyja ref. lelkész és borsodi esperes volt. Szülővárosában, majd Miskolcon és Lőcsén járt iskolába. 1756-ban került Sárospatakra, ahol teológiát tanult s 1760-ban Hollandiába ment tanulmányainak folytatására s Franekerában, majd Utrechtben tanult. 1765-ben az utrechti egyetem hittani kara a szentírás-magyarítás doktorává avatta, amely címnek viselésétől itthon eltiltották. Járt Leidenben, megfordult Angolországban, s 1766-ban tért haza Sajószentpéterre, ahol elgyengült apja mellett szolgált néhány évig. 1773-ban Sárospatakra választották meg professzornak, s a kollégium híres tanárai sorát gyarapította. II. József uralkodása alatt 1785-ben egyik tagja volt annak a küldöttségnek, amely a tiszáninneni egyházkerület iskoláinak ügyeiben járt Bécsben. Mályusz Elemér többször hivatkozik munkásságának jelentőségére. Bizonyára jól ismerte Lavaternek nemcsak vallásos műveit, hanem fizionómiai munkáit is, s nincs kétségem az iránt, hogy Jókai róla mintázta a miskolci esperes alakját. Nem volt ugyan ott esperes, de 1797-ben a tiszamelléki egyházkerület superintendensévé választotta, s ezért a pataki professzorátust felcserélte a szentpéteri lelkészi állással. Ott is halt meg 1823. július 25-én. Latin és magyar nyelvű eredeti és fordított munkái bizonyítják, hogy a kor színvonalán álló felvilágosult egyéniség volt Lavater első fordítója. Jókai ismerhette ezt a fordítást, s elég volt ahhoz, hogy szabadon formálja meg belőle hősét. (Szinnyei III. k. 1894. 864—66.)

A Borsod megyei első és másodalispán megrajzolásához indítékot talált Jókai Kazinczy: *Pályám emlékezete* című önéletrajzában, amely kedvelt forrásai közé tartozik. Az itt talált adatokat a maga költötte nevekhez szabadon alakította: „A tiszai két kerületben nem vala megye, mely annyi jó fejet bírt egyszerre. Egyike vala ezeknek Ragályi József, nem sokára ezután (1784) viceispán itt; Fáy Barnabás, akkor főnótárius, később ungvári főispán, Szathmáry Király József, tovább szabolcsi viceispán, Melczer László, később septemvir, Radvánszky Ferenc egykor katona, később Szent István kiskeresztes, és Óváry László, mind halálig semmi, de aki a megnevezettekkel széles tudományai s szeplőtlen lelke által egy fényben ragyogott... s e választottak csoportjában Vay vala legelső. Világot teremtének Miskolcon, mely az egész tájra, mely az egész honra kilövellé sugárit.”

Klein Gáspár írja erről a korszakról: „Ebben az időben *Almássy* József volt az első, *Bük* Zsigmond a másodalispán, 1785-ben másodalispán *Ragályi* József lett. 1785-ben a közigazgatás államosításakor *Almássy* József lemondott állásáról. Borsod vármegye ekkor nem használhatja címerét és pecsétjét, az ország címerét kell használnia, mely köré ‚Borsod vármegye’ körirat kerül. *Ragályi* József helyére

1786. április 17-én *Fáy* Bertalant nevezte ki a császár másodalispánná, 1787-ben augusztus 16-án pedig *Melczer* László lett a másodalispán. Azonban a császár által kinevezett alispánok is ellenálltak a császári rendeleteknek.” (Klein 55.) A II. József halála utáni években is ugyanezek a nevek szerepelnek Borsod vármegye vezetőségében. Jókai az alkotó művész szabadságával formálja adatait, s életté varázsolja a holt betűket.

A regényben forrásként említi Szirmay Antal: *Hungaria in parabolis* (1804) c. kedvenc olvasmányát, amely bejegyzéseit ma is őrzi a PIM-ban. A kor nyelvére, stílusára, szókincsére, szólásaira vonatkozó adalékait a *Tárgyi és nyelvi magyarázat* tünteti fel. A másodalispán disznótoros ebédjén van alkalma Szirmay adatainak a társalgásba való beépítésére. Ez a társalgás azonban olyan adatokat is tartalmaz, amelyeknek nyomát nem találja a kutató, különösen azoknak a falu-neveknek a forrását, amelyek Kadarkuthy Viktor félrevezetésére szolgálnak, s a valóság életközelségét sugározzák a másodalispán magyarázatában.

Fényes Elek művében nem akadunk nyomára, s a kutató hajlandó arra gondolni, hogy még tardonai bujdosása idejéből emlékezik mindarra. Hiába kutat helyi monográfiákban, lexikonokban, nem akad nyomára Pengyomnak és társainak. Végül az OSzK-ban Pesty Frigyes Magyarország helységnévtárának kéziratot gyűjteményében találja meg az adatokat a Borsod megyei kötetben.

Pesty Frigyes 1864-ben kérdőívet bocsátott ki, s azt minden település hivatalos szerveinek elküldte. A kérdések között első helyen szerepelt: „A községnek, városnak hányféle neve él most; melyik neve bír csak helybeli elterjedéssel, melyik ismeretes országszerte?” Az erre adott válaszok, a települések vezetőinek pecsétjével ellátott formában egybekötve a legfontosabb helytörténeti forrásaink közé tartoznak. Jókai ismerhette ezt, de forrásul az ennek alapján készült és könyvei között is megtalálható *Dvorzsák János*-féle helységnévtárat használhatta fel, amely javított kiadásban 1893-ban jelent meg.

A „disznótoros ebéd” alatt említett *Cosmographiát* (Münster művét) jól ismerte, s Lavater munkáját, rajzolás céljából a kecskeméti főiskolai könyvtárból kölcsönözte ki 1843. november 14-én. (L. Orosz László: *Jókai Kecskeméten*, Tiszatáj 1954. 114.)

Forrásként használja fel ebben a regényében *Az elátkozott család* című regényét, amelyből bizonyos részeket szinte szóról szóra veszt át, de más műveivel is szoros kapcsolata van ennek az alkotásnak, ahogy arra a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban* igyekszünk rámutatni.

Ez a sokféle forrásból táplálkozó ismeretanyag a valóság természetes bemutatása közben megtelik színnel, hangulattal, s az olvasó beleéli magát Jókai világába.

TARDONAI EMLÉKEK

Nem hagyható ki forrásai közül a *tardonai bujdosás élménye* sem, amelyet élete folyamán annyiszor idézett vissza, költött át és használt fel alkotásaiban. Az ott töltött néhány hónap soha el nem fakuló emléke maradt, gondosan őrzött és mindig ható élmény, amely felfrissítette, lelkét melegséggel töltötte el, s a rá gondolás felemelő érzése képzeletének is szárnyat adott.

A tardonai hónapok élményei legkorábban s legfrissebben *Egy bujdosó naplója* (1850) c. művében jutottak el olvasóihoz, amelyben leírja kilenc farkas küzdelmét is egy sertésnyájjal, s mindezek a mostani regénybe is belekerülnek. Legszínesebben, legrészletesebben *A tengerszemű hölgy* (1890) c. regényében avatja költészetté azt a hatást, amelyet reá a borsodi táj, a Bükk csodálatos szépsége és a falu népének s ott szerzett barátainak nemeslelkűsége tett.

Legkevesbé ismert az a beszéde ezekről az emlékekről, amelyet Miskolcon mondott 1883-ban, amikor felesége búcsút véve a színpadtól, szülővárosában is eljátszotta Volumnia szerepét, s együtt ünnepelték a két nagy művészt: „Éppen ezekben a napokban lesz 34 esztendeje, hogy itt ezen városban jártam, a mostaninál annyival hidegebb idő volt, hogy még lelkünk is meg volt fagyva; nem volt haza, nem volt Magyarország. Összeomlott: mindnyájunkat odatemetett romjai alá. Feküdtünk csendesesen. Sokan menekültünk a borsodi Bükkbe, a hazátlanoknak ezt a hernyóbáb tetszhalálát végig aludni. Egyik faluban volt Bónis, a másodikban Almásy Pál, a harmadikban Rákóczy János, a negyedikben Josipovich; én magam Tardonán bujdostam. Áldottak legyenek azok a szép bükkfák, mint bennünket rejtettek, de még áldottabb legyen a nép, mely titkunkat megőrizte, a veszélyt rólunk elhárította, házáat vendégszeretettel megnyitotta előttünk akkor, midőn a vendéglátás tilalmas volt, és amely szeretetével enyhítette lesújtó bánatunkat. Holtomig emlékezetes marad rám nézve e szép vidék, hol nyártól télig néztem, hogy rövidülnek a napok és a remények. S én még sem akartam megszólni azt a szót, hogy „nincsen remény”. Itt küzdtem istennel, mint egykor Jákob a Horeb hegyén az éjjeli tusában: „Nem bocsátalak el tégedet, — míg meg nem ígéred, hogy föltámasztod hazámat!” Megígérte, megtartotta, de hozzátette, hogy: „Én feltámasztom, de keljetek magatok is!” Ekkor történt, hogy éltem védangyala, az én édes asszonyom, éppen ilyen télben, fagyban, mint a mai napságé, szökve elhagyta a fővárost (mert különben nem eresztették volna), betegen, szenvedőn idesietett, engem az én vaderdőm sötétjében felkeresni, és hozott számomra egy jó barátok szerette komáromi

menlevelet. Ez volt az első feltámadásra szólító istenhang. De még azért óvakodni kellett. A tardonai lelkész, Rácz Endre barátom bizonyosságával állítottam be Miskolcra, mint „Kovács János, aki falunkban hosszabb ideig szolgált, megy fel Pestre, szolgálatot keresni”. — Miskolc képe akkor nagyon különbözött a mostanitól. Nemcsak ez a palotasor hiányzott utcáiról, de sok más egyéb is; egy olyan háromszínű zászlóért annak a háznak tulajdonosa, kinél azt megtalálják, bizony szép kis kéjutazást szerzett volna magának: Olmüzig, — vasúton, tudniillik olyan vasúton, ahol az ember lábán viseli a vasat. Az a derék becsületes magyar hivatalnok, kihez beállítottam, fekete paraszt gubában, fontos talpú nagy csizmában, mikor elmondtam neki, hogy én vagyok az a „Kovács János”, kinek paksus kellene, Pestre, nagyon végignézett rajtam, nem szólt semmit, csak megírta az útlevelet. Utazhattam vele, természetesen gyorskocsin, a kocsis mellett ülve, mert egy ilyen gubás parasztot csak nem ültethettek be a hintóba, a ténsasszony mellé. Ez a ténsasszony volt feleségem! Milyen vidám dolog mostan erre visszaemlékezni! Akkor nem jutott eszembe könyezni, most örömköny szökik szemembe, ha visszagondolok rá. Nekem Miskolc második szülővárosom, mert itt keltem ki a sírból, itt kezdtem új életet. Érdemes volt-e az életet újra elkezdeni? Nem szerénység, gyávaság volna tőlem, azt nem mondani rá: „Igen!” Én néma betűkkel, feleségem élő szóval ébresztgettük alvó, tetszhalott nemzetünket és íme, a nemzeti élet harsogó diadalmaskodó zaja rég elnémította már az ébresztő szót.” (N 1883. dec. 21).

Tardonán látta napról napra közvetlen közelről a természetet, figyelte meg annak minden részletét, s ott látta a falusi református pap munkáját Rácz Endre tevékeny szolgálatában. A barátság, amelyet kötöttek, nem szűnt meg eltávozása után sem, de nagyon érdekes, hogy bár azon a tájon később is megfordult, Tardonát többé sohasem kereste fel. Talán nem akarta magát megfosztani az illúziók gazdag pompájától, ki tudhatja!

A Tardonáról, Dédesről és a Látókörről festett képeit gondosan őrizte, s halála után Hegedűsék a Jókai emlékeket a Petőfi Társaságnak adományozták „örök letétként”. A leltári naplóban olyan tárgyak is szerepelnek, amelyek Tardona fontosságát bizonyítják: két csészealj, amelyet a bujdosás alatt Jókai és felesége használtak; egy kés, amelyet a bujdosás alatt Jókai használt Tardonán, s „tardonai háztető darab arról a házról, amelyben Jókai Mór bujdosott és tardonai kenyér”.

Vadnay Károly még Jókai életében (éppen az 50 éves jubileumra készülődve) megírta *Jókai Tardonán* című forrásértékű szép cikkét (1893). Ezt Sebe Lajos miskolci törvényszéki bíró följegyzései alapján,

magától Rácz Endrétől hallott vallomások segítségével készítette el, s innen tudjuk, hogy Jókai Tardonán papi funkciót is végzett: „Akkoriban halt meg Telepi György rég betegeskedő neje, kinek szintén volt egy kis háza Tardonán. Jókai szerette a beteg asszonyt, a halála úgy meghatotta, hogy koporsója fölött ő mondott *búcsúztatót*, ahogy a halotti beszédeket szokták nevezni. Ez volt talán a költő egyetlenegy tardonai elmeterméke, s kár, ha nincs meg.”

Rácz Endre így fejezte be vallomását: „Én a búcsúzás végperce óta nem láttam őt többé soha. Egyszer láthattam volna még, mert esztendőök múltán szomszédságunkban járt: Bánfalván, hova őt és Tóth Lőrincet az akadémia küldte ki, hogy Kazinczy Gábortól átvegyék a Kazinczy Ferenc iratait (Kazinczy Gábor 1864. ápr. 18-án halt meg Bánfalván) de én ezt csak később tudtam meg. Ha idején értesülök, bizonyára meglátogatom. Levélben is csak egyszer fordultam hozzá (a hagyatéék leltára 3 levelét említi), pártfogását kérve a fiam érdekében. Azonnal teljesítette a kérésemet, áldja meg az Isten jó szívét!” (Vadnay Károly: *Irodalmi emlékek* Bp. 1905. 374—75.)

1902-ben Miskolczi-Simon János múzeumi tisztviselő kereste fel Miskolcra Rácz Endrét Tardonán, de a vele való beszélgetést csak Jókai halála után tette közzé. A 85 éves tardonai lelkész, halála előtt egy évvel nagyjából azonos módon közölte emlékeit vele is. Ez a két cikk a szemtanúktól származó forrás Jókai tardonai életéről.

Rácz Endre ekkor így nyilatkozott a találkozási lehetőségéről: „Én nem mentem Pestre, ő neki pedig nem hozott erre az útja. Egyszer régen járt itt a Bánvölgyén Kazinczy Gábornál, a bánhorváti Wladár-kastélyban. Akkor — úgy hallottam — mindenáron ki akart jönni, de ott roppant marasztalták, azután meg kifogyott az időből.” Simon Jánostól tudjuk, hogy Rácz Endre 1903 nyarán „elköltözött a temető lombjai alá”. (MN 1905. ápr. 28.)

Rácz Endre után Nagy Lajos lett pap Tardonán, s ő a Jókaira vonatkozó emlékeket és ismereteket tovább őrizte. Őt 1934-ben kereste fel Horváth Béla, s ő jegyezte fel, hogy „1905. szeptember 22-én Hegedüs Sándor volt kereskedelemügyi miniszter feleségével, Jókai Jolánnal járt Tardonán ereklyéket gyűjteni a Jókai Múzeum részére. Jól emlékszem még vasárnap volt. Végighallgatták a prédikációm. Nagy tisztesség volt ez a részemre s kérésükre én felküldtem nekik Pestre azt a szúrágta lábú kerek asztalt, amelynél az én mostani szobámban valaha Jókai festegetett. Rajta voltak az ő ecsetvonásai. Hegedüsék meg viszonzásul megajándékozták a paróchiámat egy ezüst úrvacsora-kchellyel és kenyér osztó tálcával”. (MH 1934. jan. 9.)

A kehely felirata: „Jókai Mór 1849. évi tardonai tartózkodása emlékére ajándékozta huga Hegedüs Sándorné sz. Jókai Jolán. 1905. szept. 22.” (Kutas Imre: *Jókai Tardonán*, Az Út VII. évf. 1954. május 23—29).

★

A *barátfalvi lévita* című 142 oldalnyi regény Jókai öregkori gyengébb alkotásai közül való, a *De kár megvénülni* és az *Öreg ember nem vén ember* c. regények közt keletkezett. Fáradtság nyomaira utal, hogy Malárdy Hermina nevét két helyen Elvirának hagyta meg; a lévita kisfiát *Az elátkozott családban* Gézának, itt Lacikának hívják; Eliézer és Elizeus történetét összetéveszti. Kadarkuthy Viktor álneve előbb Barna majd Barra Áron.

Az idő, a kor is bizonytalanságot mutat. *Az elátkozott család végén* már a II. József halála utáni időről szól, itt is utal rá, hogy vége a „kalapos király epochájának” (35.), de azok az utalások, amelyek a kor hitelességét képviselik, nem egyeznek meg ezzel az idővel. Pulszky Sándortól 1744-ben vették fel a királynőnek fizetett kölcsönt, amely Jókai szerint 40 évi háborítatlanságot engedélyezett Miskolc városának, s most ez az idő vége felé jár (57.), tehát 1784 körül volnánk. Ezzel a számítással egyezik egy másik utalás is, hogy tí. tavasszal a miskolci görögök templomot kezdenek építeni (83.). A miskolci görögkatolikus templom építését 1785-ben kezdték meg, de ez még II. József kora s a regény eseményei mind későbbiek.

Jókai Grassalkovich hercegről ír, de a hercegi rangot a fiatalabb Antal nyerte 1784-ben, s a miskolciaknak főként az öreg Antallal voltak nagy harcai.

A történelmi hitelesség érdekében emlegetett utalónevek nagyjából beleillenek a korba: *Lavater* (1741—1801), *Cagliostro* (1743—1795), *Schinderhannes* (1783—1803), *Mesmer* (1739—1815).

Anakronizmus Jókai más regényében is gyakran fordul elő, leginkább anakronisztikus a karácsonya emlegetése, amelyről az *Előszó*ban maga mondja, hogy az ő gyerekkorában még nem ismerték, de most Barátfalván, e parányi falucskában találkozunk vele, mert a Jókai-házban is kigyúlt 1894-ben Feszty Masa első karácsonyfája. (N 1894. dec. 25. 356. sz.)

Mindezt fel kell említeni, de azt is meg kell mondani, hogy annál jobban tudja ebben a regényben is felkelteni és ébrentartani az érdeklődést elejétől végig. Bravúrosnak mondható, hogy a főhős, a lévita csak a regény 99. oldalán jelenik meg, addig csak beszélnek róla, mint Tartuffe-ről Molière vígjátékában, s Kadarkuthy Viktor nyomozásával mindinkább megismerjük a hőst, s mikor fellép, már

elfeledtük szemfényvesztő bravúrijait, hiszen nagy küzdelmek vállalásával, hivatása teljesítésével lett igazi hős. Amit pedig Danavár kurátor elmond róla, az a regény legszebb lapjai közé tartozik.

A regény művelődéstörténeti szempontból is nagybecsű ismeretanyagot hagyományoz az utókorra. A kor jellemzéséhez és társadalmi tagozódásához a két alispáni ebéd leírása, látogatás a ref. esperesnél és a miskolci bírónál egy történetileg jelentős és életében nagy szerepet játszó táj múltját varázsolja élénk. Miskolc történetének hiteles adatai az esperes beszédében érdekessé válnak, s lehetőséget adnak olyan ismeretek terjesztésére is, amelyek már túlmutatnak a szépirodalmi alkotáson.

Jókai halálakor Mikszáth *A mi fejedelmünknek* nevezte Jókait (MSz 1904. május), mert olyan embernek és írónak tartja, „akivel nem lehet betelni. A kor minden napra való, mint a kenyér és még is olyan ritka, mint a százszentendős aloé-virág. Ő tíz író helyett írt, soha nem lankadva, örökös jókedvvel”.

A jókedv, a humor szívárványszíneivel ebben a regényben is találkozunk. A millennium kori nagy kapitalista versenyben a falura, az akácfával áldást hozó mezőgazdasági művelődésre tereli figyelmünket. „Ezzel az akácfamaggal Guthay Lőrinc visszavívta a hívei számára a záporásta szántóföldek területét. Hogy ismét boldog szántóvetők lehettek, örülhettek a kalászerésnek és aratásnak.

S vannak emberek, akiknek ez is öröm.”

Magányos életének az öröme ez, a svábhegyi kert boldogító nyugalma, s az ifjúkorra való emlékezés nosztalgijával gondol az első ős hajszálakra:

„Tenger idő múlt el azóta! Negyvenegy esztendő!

Negyvenegy év múltán itt ülök egy üres házban, egyes-egyedül az asztalom mellett. Nem várok már semmi jót, s nem félek semmi rossztól. Gyönyörködöm az új nemzedékben, s szemlélem országunk emelkedését. A múltakat nem siratom, s a jövődőkért nem fantáziállok. „Truditor dies.” (HhM V. k. 283.)

S mire *A barádsfalvi lévita* könyvalakban elterjedt, Jókai mint „fiatal” házas nézett szembe az őt körülvevő idegen világgal.

A bardátfalvi lévita könyvalakban a hírlapi közlés után csaknem két esztendő múlva jelent meg az NK utolsó tíz kötetes sorozatának 94. kötetében, 1898. december utolsó napjaiban. A műről sem akkor, sem Jókai életében, sőt azóta sem jelent meg alaposabb elemzés, legtöbbször esetben úgy szoktak rá hivatkozni, mint *Az elátkozott család* folytatására.

A 100 kötetes sorozat befejezése után a lapok elsősorban magával a sorozattal foglalkoztak, s elterelődött a figyelem arról a műről, amelyet az olvasók addig csak a PH-ban olvastak. 1899. január 8-án adják hírül, hogy *A teljes Jókai* befejeződött, s főként Jókainak és a kiadónak a 100. kötet végén közölt *Utószavát* elemzik, illetve közlik le teljes terjedelemben.

Jókai lapja, a N is csak ennyit közöl: „A száz kötet utolsó sorozata bővelkedik érdekes olvasmánnyal. Könyv alakban itt jelennek meg először Jókai költeményei (98. és 99. kötet), újabb elbeszélései (94. kötet), *A bardátfalvi lévita*.” (1899. jan. 8.)

Ehhez hasonlóan járnak el a többi lapok is, a VU sem tesz egyebet, mint az utolsó 10 kötetet cím szerint felsorolja (1899. jan. 8. 2. sz.).

Majd csak négy hónap múlva, május elején foglalkoznak újra az utolsó tíz kötetel, s akkor is a kiadó által hozzájuk juttatott ismeretető kommuniké alapján. Ebből elég két példát idézni.

A N, amelynek Jókai főszerkesztője, így ír: „*A bardátfalvi lévita* című regénye tulajdonképpen az *Elátkozott család* című régi jeles művének a folytatása. Amikor negyven évvel ezelőtt megírta *Az elátkozott családot*, azt ígérte az utószavában, hogy folytatni fogja. Időközben egyéb „adósságaim voltak — írja az *Előszó*ban — azokat kellett lefizetnem. Irányregények, négy-öt kötetesek. Kedvenc eszmém, amikbe szerelmes voltam, aztán egyéb certa quoniam! — Ami egy egész könyvtárt tesz ki! Most aztán eszébe jutott, hogy a negyven esztendő adósságát is letörleszti, úgy készült a *Bardátfalvi lévita*. A kötetben van még azonkívül 9 elbeszélés. Jókai-elbeszélések, ami mindent megmond. A kötet ára 2 frt. Úgy véljük, Jókai kép-

zeletének hatalmas alkotásait fölösleges a közönségnek ajánlanom.” (N 1899. máj. 9.)

A PH az *Irodalom* rovatban ezt írja: „*A barátfalvi lévita Jókai Mór gyönyörű regénye, amelyet a Pesti Hírlap mutatott be először az olvasó közönségnek, most könyvalakban jelent meg a Révai testvéreknél. A koszorús író előszavában megemlékezik arról, hogy mint csatlakozik a regény az Elátkozott családhoz, amely regény már négy évtizeddel ezelőtt jelent meg. A közönség bizonyosan gyönyörködve fogadja az örökifjú regényköltő új művét. A regényhez a kötetben még néhány elbeszélés csatlakozik...*” (PH 1899. máj. 9.)

A többi lapban semmi eredetiség, még a VU is a N-hez hasonlóan adja közre a kiadó kis cikkét (VU 1899. máj. 21. 21. sz.). Az Új Idők pedig a kötet címén kívül mást nem is közöl (Új Idők 1899. I. félév 430.).

Aztán elterelődik a regényről és a sorozatról is a figyelem, mert Jókai második házassága sokkal jobban érdekli az újságírókat és az egész magyar olvasóközönséget, így *A barátfalvi lévitával* nem foglalkoznak.

Az utóélet sem sokkal gazdagabb. Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* (1907) c. művében élete utolsó szakaszát tárgyalva ennyit mond: „Egy darabig még szorgalmasan járt a klubba, a történelmi tarokkpartiba, de hovatovább kezdett elmaradozni. Még mindig írogat, de keveset, leginkább a Pesti Hírlapba, ahonnan háromezer forintot kapott évenként, amelyért 25 ívnyi kéziratot lett volna köteles írni, de nem írt annyit. *A barátfalvi lévita* jelent meg tőle 1897-ben, mint az elátkozott család folytatása, ebben újra élénk bukkan a feledhetetlen Tardona regényes bükkjeivel, jámbor népével.” (Krk 1960. 2. k. 172.)

Krúdy Gyula 1910-ben a Jókai Album-ban közölte *A bujdosó* c. novellájában a Bükkben való tartózkodás idejét vetíti elének, s megjegyzi: „Talán már ekkor látta valahol a reugeteg sűrűjéből kibontakozni a barátfalvi lévita alakját. Csodálatos lelkében már ébredezett a dudorfalvi pap gyönyörűsége története, holott ő maga még mit sem tudott felőle.” (63.)

A Jókai centenárium előtt Zsigmond Ferenc foglalkozik alaposan Jókaiival, s tudományos kutatásainak eredményeit 1914-től kezdve teszi közzé. *Jókai regényhősei* c. tanulmányában éppen csak utal a mű hőisére: „Elhíhetjük-e Gutai Lőrincről, erről a lángeszű szélhámosról és feleségéről, erről az arisztokratikus nevelésű büszke hölgyről, hogy egy isten háta megegyi parányi falu ősprimitív környezetében, a lévitaság kolduskenyerén állandó boldogságot fognak élvezni?” (BpSz 1922. 547.)

Zsigmond Ferenc akadémiai kiadása nagy monográfiájában nem elemzi Jókainak ezt a regényét. Az *elődokozott család* bemutatása után csak ennyit ír: „Már a végszóban jelzi az író, hogy-ha az ég időt és erőt enged hozzá — a regény cselekvényét folytatni fogja, megírván a két család fiatal tagjainak további történetét. Az ég megengedte neki, hogy ezt a folytatást *A barátfalvi lévita* címen megírhasssa — negyven év múlva (1897).” (*Jókai* Bp. 1924. 174.)

A centenáriumi gazdag Jókai-irodalomban is alig találunk erről a regényről valami adalékot. Gál János: *Jókai élete és írói jelleme* c. művében így ír: „1897-ben ismét ír egy hosszabb regényt: a *Barátfalvi lévitát*, de ez már csak terjedelemben versenyezhet sok régi regényével, értékben a 70-es évek termékeihez képest nagy hanyatlást mutat.” (Berlin 1925. 87.) A megjegyzésből kitűnik, hogy nem ismeri még a mű terjedelmét sem, hiszen 137 oldal az egész.

A fehér terror alatt halálba küldött (1919) Buday Dezső: *Jókai lelke* című tanulmányát Babits kiadta, s abban is találunk néhány sort a mű hősről: „A mindenható szélhámos is gyakoribb a Jókai-regényeiben, mint az életben . . . Guthay Lőrincről, ha akadémiai jelentésben írnám, azt mondhatnám, hogy középfajú szélhámos. Csak addig szélhámos, amíg megkapja szívének a hölgyét . . . Hermina, a gögös alispán-kisasszony, úgy simul tűzön, vízen, szülői átkon, szökésen keresztül a sarlatán Guthay Lőrincchez, mint ahogy Molnár Ferencnek kis cseléde követte a varázslót . . . A református parókia családi tisztaságát, ideális szépségét nem tudta megfesteni.” (Nyugat XVIII. 1926. 331., 335., 341.)

A református sajtó ekkor lelkesen ünnepli a református Jókait. Incze Gábor írja, hogy „Jókainak mindenkinek van szava. A százesztendőös gyermeket egész nemzet nézi, hallgatja. De szépeket mond, de eltalálja az utat mindenkinek szívéhez! Mennyire büszkék vagyunk mi, reformátusok, a mi bár palásttalan, mégis legkiválóbb lelkipásztorunkra, az Istennek jókedvében adott-magyar prófétájára, nemzetünk, hitünk barátfalvi lévítájára: Jókai Mórra”. A regényről azonban nem sokat mond: „Milyen egyszerű papi jellemvonásokkal hinti tele Guthai Thaddeust és fiát *A barátfalvi lévitát*. A kassai börtönben ártatlanul ül az ifjú Kadarkuthy báró. Az apa pillanatig sem habozik, hogy tulajdon fiát ültesse helyébe, aki nagyon megérdemli a büntetést.” A regény keletkezésének az idejét rosszul tudja (1894), s így aktualizálja a műben foglaltakat: „Talán a 90-es évek belmissziói mozgalmainak papi ideáljával gyúrja össze Gutai Thaddeus fiát, kiről már annyi kiválót megírt, aki egy hallásra elmondja az alispán fiának versét, mesterien orgonázik, bűvész, mint a bűvár úszik, jogi tekintély, birkózik, mindenkit meghódít. Most a dúló

farkasokat irtja, a jutalomdíjért kis harmóniumot akar venni; a rossz embereket igaz életmódra téríti, vad fákból gyümölcsfákat csinál, a kőből olajat csavar és prédikációjáért a harmadik faluból is eljár-nak. Felesége örökségéről lemond.” (*A református Jókai. A mi barát-falvi lévitánk. Bp. 1925. 7. 15.*)

Általánosságokat említ *A barátfalvi lévitáról* Vass Vince: *Jókai kálvinizmusa* (Dunántúli Protestáns Lap Pápa 1925. febr. 1. 16—17.), Szabó Aladár: *Jókai reformátussága* (Kálvinista Szemle 1925. febr. 14.), Kőrös Endre: *Jókai nemzeti jelentősége* (Dunántúli Protestáns Lap 1925. márc. 15.) és Kájel Aladár: *Jókai reformátussága* (Kálvinista Szemle 1925. május 2.) c. cikkében.

Tolnai Vilmos: *Jókai és a magyar nyelv* c. tanulmányában több helyen is hivatkozik *A barátfalvi lévita* nyelvi remekeléseire és szó-kincisére. A latinos, régi nemesi stílusról szólva írja: „E nemben legjobbbitú az ő prókátorainak, fiskálisainak kuriális latin-magyarsága. Jogi tanulmányai, melyeknek csak egyetlenegyszer vette hasznát, — úgy ahogy — csak arra valók voltak, hogy öregapáink deákos beszédét jellemezhesse. *A barátfalvi lévitában* így szólítja meg a deák-talan urat: „A báró úr magyar ember s nem tud diákul? Hisz a magyar nyelv a lingua materna, de a diák a lingua paterna.” (MNY XXII. 1925. 99.) Más megjegyzéseit l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatokban*.

A centenárium alkalmával készült, de csak 1926-ban jelent meg Hankiss János francia nyelvű tanulmánya, amelyben szintén találunk utalást: „Paris n'est pas pour Jókai le Paris de la Closerie des Lilas ni du bal Mabille. Si les aristocrates et les aventuriers préfèrent y gas-piller leur argent. (Tels le baron de Kadarkuthy dans le *Lévite de Barátfalva*, Abellino Kárpáthy dans *Un nabab hongrois* et dans *Zoltán Kárpáthy* etc.” (Párizs Jókai számára nemcsak a Closerie des Lilas és a bal Mabille, ahol az arisztokraták és kalandorok szívesen szórják el a pénzüket. (Ilyen báró Kadarkuthy a *Barátfalvi lévitában*, Kárpáthy Abellino az *Egy magyar nábobban* és a *Kárpáthy Zoltánban* etc.) Motívum összehasonlító megjegyzése: „Nous devons un coup d'oeil au *Lévite de Barátfalva* qui nous fait souvenir de la scène où Jean Valjean contemple l' évêque de Digne dormant sous les rayons de la lune, tandis que lui-même est préoccupé des pires desseins. — Le baron de Kadarkuthy est sur le point de tuer son généreux hôte; cependant le clair de lune éveille celui-ci, ce qui fait avorter à jamais les mauvaises intentions de baron.” (Vessünk egy szempillantást *A barátfalvi lévitára*, amely eszünkbe juttatja Jean Valjean jelenetét, amikor a Digne-i püspök a hold fényében alszik, míg ő a leggonoszabb szándékkal van elfoglalva. Kadarkuthy báró is éppen meg akarja ölni nemeslelkű vendéglátóját, amikor a holdvilág felébreszti

azt, s a báró rossz szándékát örökre meghiúsítja.) (*Jókai et la France. Revue de Littérature Comparée, Paris 1926. 253, 283*)

A centenárium után jelent meg Ványi Ferenc: *Magyar Irodalmi Lexikona*, amelyben a legterjedelmesebb cselekményismertetést olvassuk. Tévedése, hogy a regény először a Pesti Naplóban jelent meg, s ez a téves adat található a centenáriumi kiadás 9. kötetében is.

A felszabadulás előtt készült legterjedelmesebb *Magyar irodalomtörténetben*, Pintér Jenő művében ennyi van a műről: „*A barátsfalvi lévita* Regény, Budapest 1897. Az elátkozott család folytatása. A lángeszű szélhámos ebben a regényben nemeslelkű református pap, híveinek jámbor pásztora, ellenségének megmentője.” (Bp. 1934. VII. k. 334.)

Dezső Gyula: *A református Jókairól* Kecskeméten tartott előadást 1941-ben, s megemlíti a regényt: „Rendületlenül hitt az isteni Gondviselésben. És rendületlenül hitt az emberi természet alapvető jóságában, erkölcsösségében. Saulusból gyakran lesz nála Paulus: egyetlen esemény vagy egyetlen jó szó hatása alatt, amely felébreszti a gyűlölet, az elfogultság vagy elkeseredés alatt lakó, csak a kényszerítő körülmények alatt elváltozott, elrejtőzött jóságot. Erre példa Kadarkuthy Viktor az *Eldtkozott család és a Barátsfalvi lévita* üldöző rémalakja.” (Kecskemét 1941. 10. 14.)

A felszabadulás után megint háttérbe szorul Jókainak ez a kései műve. Sőtér István Jókai útjának felvázolásakor nem szól róla, az öregkori alkotások közül a *Gazdag szegényeket* és a *Sárga rózsát* emeli ki. „De az igazi irányt Jókai már meg nem találhatja. Nem amaz alkotók közé tartozik, akik öregkorukban még nagy sommázásokra, betetőzésekre képesek. Utolsó jelentős alkotásai egy szétbomló művészet tarka romjai közül emelkednek elő.” (*Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 466.)

Jókai válogatott műveinek sorozatában *A barátsfalvi lévítát* Belia György látta el alapos jegyzetszótárral, de az *Utószóban* a regény írásának évszáma sajtóhibával jelent meg (1879), a regény méltatásából kiemeljük: „Ebben a regényében Jókai arra a vidékre vezeti el olvasóit, ahol a szabadságharc bukása után bujdosott — Miskolc környékére, a Bükk hegység rejtett kis falvaiba. Akkori tájélményei mindenütt jelen vannak ebben a regényben, s bizonyára a regény alakjai közül is nem egyet akkoriban és ott figyelt meg; a regényhez írt előszavában romantikus pátosszal utal is életének erre az időszakára.” (Bp. 1959. 408.)

A JKK egyes köteteiben történik utalás *A barátsfalvi lévítára*, így elsősorban Harsányi Zoltán szól róla *Az elátkozott családhoz* írt jegyzeteiben (JKK II. k. 488—89.), s a motívumrokonságról szól

Oltványi Ambrus *A három márványfej* című kötetben (JKK 50. k. 496.) stb.

A nemrég megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon* éppen csak a cíniét sorolja fel, s hogy 1897-ben a Pesti Hírlapban jelent meg (I. kötet 1963. 540.)

A nagy *Magyar irodalom történet* IV. kötetében a művet meg sem említik (Bp. 1965.).

Legutóbb Csorba Zoltán tett említést a regényről: „*A barátfalvi lévita* folytatása *Az eldtkozott csaldának*. Barátfalva, azaz Tardona szénégető és mészégető kemencéi között újra előbukkannak a feledhetetlen fák, hegyek, rengetegek, az Örvénykő, a Pogányoltár.

Méltán mondhatjuk tehát, hogy a szabadságharc ragyogó és a bükki bujdosás sötét tónusú emlékei segítették Jókait realisabb látásra és íróművészetre. Tardona és a Bükk több ízben adott Jókainak felhasználható témát, érdekes élményanyagot. De talán még fontosabb az a tény, hogy itt tartózkodása örökre összekapcsolta őt a természettel, fejlesztette leíró és festőkészségét, és pompás regényeit új színekkel, új emlékképekkel gazdagította. Sokat kapott ajándékba városunktól, megyénktől, de művészetében bőkezűen viszonzta.” (*Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban*. Miskolc 1966. 40. Borsod-Miskolci Füzetek)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk a regény 1898. évi, az NK-ban megjelent első kötetkiadásának szövegén alapul. Szövegváltozatok szempontjából a K-ot és a PH 1896—97-i évfolyamában megjelent folytatásos közlést vettük figyelembe. A K- és a PH-beli közlés összevetése azt mutatta, hogy már a PH szövegében található bizonyos kisebb eltérések a K-hoz képest. Ez főleg abból adódik, hogy a PH modernebb helyesírást alkalmaz, tudvalevőleg Magyarországon a PH elsők között vezette be a *c-t cz* helyett. Abban is újított a PH, hogy az *aki*, *amely*, *ami-t* stb. már egybeírta, szemben az NK-val, amely még ragaszkodik a névmások különírt formáihoz. Egy-két esetben pedig a K és a PH egymással megegyező szövegével szemben az NK-ban szerepel új alak. Ez arról tanúskodik, hogy Jókai ennek a művének esetében a lapbeli közlést az NK korrektúrája során finomította. Az NK szövegétől csupán olyan esetben térünk el, amikor nyilvánvaló sajtóhibáról van szó.

A K-ban található — Jókai kezétől eredő s csaknem minden esetben tintával végrehajtott — javításokat a JKK gyakorlatának megfelelően nem tüntettük fel a szövegváltozatok között. Ha a K-ban szórendi változtatás történt, amelyet Jókai számozással vagy más módon jelölt, az eredeti szórendet (előbb:) szó közbeiktatásával közöljük a szövegváltozatok között.

A K és a PH-beli közlést az NK szövegével egybevetve megállapítható, hogy a PH szövege áll a legközelebb a K-hoz, de bizonyos nianszbeli eltérések vannak a kettő között. A PH még megtartotta a régies *-bul*, *-bül* *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül* ragos formákat, az NK viszont már modernizálta őket *-ból-ből*, *-ról-ről*, *-tól-től*-re. De a PH közlése sem alkalmazkodott Jókai kéziratához a rövid *-bol*, *-rol*, *-tol* alakok esetében, ezeket minden esetben hosszúra változtatta. A PH közlésének pár eltérése a kézirat helytelen olvasásából ered, de pontosan alkalmazkodik a Jókai által kurzíválandónak jelzett szövegekhez. Az NK a jól ismert egységesítést alkalmazza ez esetben is, s egyáltalában nem veszi figyelembe a kurzíválásokat. Mi ezzel

szemben a Jókaitól kiemelt szavakat a PH alapján dőlt betűvel közöljük.

A K megmaradt lapjainak tanúsága szerint Jókai még ez időben is ragaszkodott a *fel* formához. Kéziratát azonban már a PH szerzői és korrektoái sem tisztelték ebből a szempontból, hanem gyakran átírták *föltre*. Hasonlóképpen jártak el a szöveg szerzői és gondozói a *csepp-csöpp*, *csend-csönd*, *veres-vörös* alakpárok esetében is. Ez a sajátosság bizonyos eltérésekkel átment a PH-ból az NK szövegébe is. A *fel-föl* változatokat nem, de a többi említett alakpárokat egyenként feltüntettük a szövegváltozatok között, nemcsak így összefoglalólag említjük őket.

Itt kell megemlítenünk, hogy a K-ban és a PH-ban nem egységes a *mindjárt-mingyárt*; *keresztény-keresztyén*; *kosok-kozsok*; *kunyhó-gunyhó* írása sem. A *mindjárt* esetében egységesen jártunk el, de nem egységesítettük a *kunyhó-gunyhó* váltakozást. A többségi forma javára egységesítettük viszont a következő, csak helyesírási jellegű ingadozásokat: *Tósót Tozsó-ra*, *kozsok-ot kosok-ra*. — Itt jegyezzük meg, hogy a PH-ban, ritkán ugyan, de előfordul a *Victor*, *Borsód* forma is. — Ez utóbbi egységesítéseket egyenként nem jeleztük a szövegváltozatok között.

Külön kell említett tenni a *keresztény-keresztyén* váltakozásról. A regény elején, amikor a katolikus alispánt beszélteti a szerző, *keresztényt* használ, a református másodalispánné viszont *keresztyént* használ éppenúgy, mint a lévita is. Ugyanígy találjuk a *keresztyén* alakot a görögkeleti vallású Parasztevics beszédében is (82 : 12), de pár lappal arrább (84 : 33) az NK szövegében *keresztény* áll, jóllehet a PH (valószínűen a kézirat alapján) mindkét esetben *keresztyént*, illetve *keresztyény-t* használ. Jókai a regény írása előtt nem sokkal ebben a kérdésben nyilatkozott. Mikor 1895. április 23-án kelt levelében Szabó Gyula baranyavaszari gyakornok levélben felkéri, hogy „térjen át a katolikus hitre”, Jókai az N-ben közli a levelet, s a hozzáfűzött megjegyzésben olvassuk: „a keresztyén (a mi így van helyesen írva magyarul): quoniam derivatur non a cruce-kereszt, sed a ‚Christiania“”. (N XIV. évf. 1895. 115. sz. ápr. 27.) Jókainak ebből a nyilatkozatából kis polémia kerekedik, mert Erdélyi Ferenc rk. segédlelkész, polg. isk. professzor tanulmányba illő cikkel bizonygatja a keresztény írásmód helyességét. Jókai az övével ellenkező véleményt közzéteszi az N (1895. 128. sz. május 10.) tárcájában, s a hozzáfűzött megjegyzésben a latin, angol, francia, német, szláv, olasz nyelv *kereszt* és *keresztyén* jelentésű szavainak egymás mellé állításából levonja a következtetést: „Tehát az európai jelentőséggel bíró hat legnagyobb nemzetnél... a ‚Christianus‘ gyökszava nem a ‚kereszt‘, hanem a ‚Krisztus‘.

Hát már most kérдем, hogy mért kell épen a magyar idionában megfordítva a *jelképet* és nem a *lényeket* használni az elnevezésnél? Hát ez a hat nagy európai nemzet mind tévúton jár, csak épen a magyarok találták el az igazi nomenclaturát? Meg is felek a kérdésekre. Mért kell ezt a különbséget a magyar orthografiára erőszakolni, hogy az értelmetlen publikum előtt s itt nemcsak a szűrös publikumot értem, plausibilissé tétessék az az állítás, hogy a kálvinisták, a kik tornyaikra kereszt helyett csillagot, a három királyok vezetőjét vagy kakast a Péter apostol figyelmeztetőjét raknak, nem tartoznak az *általános és közönséges* anyaszentegyházhoz. — A mit tagadok. — Én tisztelem a keresztet, de Krisztust elébb!" (*Keresztény-e vagy kereszttyén?* N 1895. május 10.)

Jókai tehát minden bizonnyal felhasználta ezt a meggyőződését a szereplők jellemzésére, s ebben az esetben a PH szövege áll közelebb az ő szándékához, amit minden esetben követett az NK. A változatokat minden esetben feltüntettük.

E regény kiadása is a JKK I. kötetében, a *Bevezetés Jókai összes műveinek kritikai kiadásához* c. fejezetben összefoglalt és a sorozat minden kötetére érvényes helyesírási elvek, ill. a JKK 24. kötetében *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* címmel közölt módosítások szerint készült. Éppen ezért itt csak arról a néhány sajátos eltérésről adunk számot, amely az írásmód tekintetében kiadásunk és az NK-ban megjelent első kötetkiadás között fennáll.

Az alábbi szavak *ó*, *ö*-jét változtattuk *o*, *ö*-re: *bőjt*, *bőjtös*, *elől* (hol? kérdésre), *folyósó*, *órra*, *órrós*, *rőkönnyödött*, *utól* (pl. utólér); *o* helyett *ó*-t alkalmaztunk az *obéga*t esetében.

A hosszú *ú*, *ű* helyett *u*-*ü*-t írunk az *-ul*, *-ül* rag és képző esetében.

A következő szavakban a rövid mássalhangzós alakok helyett a ma szokásos hosszú mássalhangzós formákat alkalmaztuk: *aféle*, *ahoz*, *aként*, *akép*, *békeség*, *benjár*, *boszant*, *boszantás*, *boszu*, *boszus*, *Csalóköz*, *csengetyü*, *ehez*, *épen*, *fönhangon*, *fönmarad*, *fönsik*, *fulad*, *galy*, *gyulad*, *kakuk*, *kocint*, *restel*, *rosz*, *sokal*, *sülyed*, *sülyeszt*, *viszhangoz*.

Az NK hosszú mássalhangzós alakjaival szemben a rövid mássalhangzós alakot alkalmaztuk a következő szavakban: *csattos*, *hijják*, *lőjjünk*, *porcellán*, *vajjon*.

A mai helyesírásnak megfelelően írtuk az *alugyék*, *felyül*, *fok-hagyma*, *higyjem*, *lélekzik*, *mingyárt*, *óh*, *szakgat*, *ugy-e bár* (=ugyebár), *ugy-e* (=ugye) szavakat.

Külön kell szólni a *Guthay* név írásáról. A JKK *Az elátkozott családban* következetesen a *Gutai* nevet alkalmazza, Jókai kéziratában most *Guthay* szerepel mindenütt, s ezt következetesen alkalmaztuk (talán két esetben tér el ettől az NK). A kétféle névírásban a kelet-

kezés kora adja a magyarázatot. Az a Jókai, aki 1848. március 15. után sohasem használta a családi nemesi *y*-t, 1855-ban még következetesen írja *Gutai*-nak hőse nevét, 1896-ban, a millennium évében, a dzsentrik uralma idején tudomásul veszi a korizlést, s a regényhős nevében *th*-t és *y*-t ír. Bár az összefüggő két regény XVIII. századi történetet mutat be, mégis tükröződik a megírás kora szinte jelentéktelen dolgokban is. A kérdésről Jókai *Szélcsend alatt* c. kötetében *A kurucvilág után* c. elbeszélésében így nyilatkozott (1860-ban): „A ‚von‘ ragaszték a németországi Junkerthum előtt valamivel még fontosabb kérdés, mint volt minálunk ezelőtt húsz esztendővel a név hátuljára tett ‚y‘. A mily kegyetlenül megvitattuk két évtized előtt a jogot, mely valakit fölhatalmaz nevét ‚ypsilonnal‘ írni, ott állnak a cultura dolgában még most is derék szomszédaink, s képzelhetni, hogy ezelőtt százhúsz évvel milyen sokat adtak még arra.” (NK 35. k. 15—16.)

A regényben előforduló *Calvin* és *Columbus*, *Páris* tulajdonfőneveket a mai helyesírásnak megfelelően írtuk. A *Szirmay* név *Szirmai*-nak is előfordul, egységesítettük. Az NK szövegében *Tozsó* és *Tósó* alak is van, a *Tosót* csak változatnak tüntetjük fel. Jókai kéziratában a *Viktor* mellett *Victor* is előfordul, a *Victor* alakot a változatok közt soroljuk fel.

Jókai Kadarkuthy Viktort álnéven *Barnának* és *Barrának* is nevezi, mi a *Barra* nevet használtuk egységesen. *Maldrdy Hermina* nevét két alkalommal *Elvirának* találtuk, az *Elvirát* változatnak tüntetjük fel.

A nagybetű-kisbetű cseréket illetőleg: a PH és NK *székelyföld*, *székely föld*: *szűz anya*, *nemzeti színház* alakokkal szemben: *Székelyföld*, *Szűzanya*, *Nemzeti Színház* szerepel a JKK szövegében. A köznévi értelemben használt *Bethlehem* nevet *betlehemnek* írtuk. Szöveg-változatként ezeket az eseteket nem említettük. — Itt szólunk arról is, hogy a PH-beli *Quercina* alakkal szemben a JKK az NK alapján a *Querczina* formát használja. A PH és NK *Páris*, *párisi* formái helyett *Párizs*, *párizsi* van a JKK szövegében.

Jókai kéziratában egymás mellett áll a *lévita* és néha *levita*, mi egységesen a *lévita* alakot használtuk.

Az idegen szavak írásának tekintetében is ragaszkodtunk a kiadás alapelveihez. Az NK által *stellionak* írt alakot helyesbítettük *stellionnak* formára, *Heliósz* helyett *Hélioszt* alkalmaztunk. Néhány esetben kénytelenek voltunk egységesítést végezni ilyen alakok esetében:

almárium, *almárium* egységesen *almárium*
causa, *kauza* egységesen *kauza*, de *crimindlis causa*
concluddl, *konkluddl* egységesen *konkluddl*

capitalis, kapitális egységesen *kapitális*
juditium, iudicium egységesen *iudicium*
ecclesia, eklézsia, eklézsia egységesen *eklézsia*
ó-testamentom, ótestamentom, ó-testamentum, egységesen ótestamentom
manicheus, manichaeus egységesen *manichéus*
scholet, schólet egységesen *schólet*

Itt jegyezzük meg, hogy a K I. fejezet írásának megfelelően a PH 1896. dec. 22-i közlése is hasonló. A *disznótoros ebéd* c. fejezet előtt már csak II. áll s A *Lavater* c. harmadik fejezet már minden jelzés nélkül jelent meg (1897. jan. 10.). Az NK-ban I. és II. található az első két fejezet előtt, aztán semmi jelzés. Ezt a következetlenséget nem tarthatjuk meg, s Az *eldíkozott család* fejezeteihez hasonlóan számozás nélkül adjuk a címeket.

Lap: Sor:

- 7 : 4 Itt élt az azóta (NK: Itt élt azóta; — sh.)
     9 még nem is (NK: meg nem is)
- 8 : Cím A börtös ebéd (K, PH: I. Fejezet A börtös ebéd; NK: I.)
     4 római katolikus (K : romai katolikus)
     6 evangélikusok (NK : evangélikusok)
     10 de ez csak (K, PH : de az csak)
     19 A vármegyházáándl kék (K, PH : A vármegye háza előtt)
- 9 : 5 orra hegyéig (K : orra hegyéig)
     6 köpönyeg alól (K : köpönyeg alól)
     33 folyosón (NK : folyósón)
- 10 : 4 (K, PH zárójelben van; ezt követtük)
     8 kiszögezve (K : kiszégezve)
     9 senkit (NK : sekit, — sh.)
     13 kalamárisok rajta (NK : kalamárisok, — sh.)
     16 tintacsöppektől (K : tintacsepppektől)
     19 almáriumokkal (K, PH : almáriumokkal)
     31 almáriumok (K, PH : almáriumok)
- 11 : 9 úr templomban (K : úr a templomban)
     27 Azok még aznap (K : Azok még az nap)
     32 dörömbölés (K : dörömbözés)
- 12 : 1 felül (K : felyül, PH : felül, NK : felől)
     15 azután egy székre fölhágva (K : azután székre föl hágva)
- 13 : 13 szerteséjjel (PH : szerteséjyel)
     17 szúrós (NK : szúros ; — sh)
     26 meggyzínű (PH : meggyzín)

Lap: Sor:

- 14 : 12 bepörnyezettetek (PH : bepörnyesztettek)
15 : 9 Aztán (PH : Asztán)
32 Abednegó (PH : Abednégó)
16 : 1 szobában levő (PH : szobába levő)
31 stokfis (PH : stokéfis)
17 : 15 és 22 : 18 manichéus (K: manicheus, manichaeus)
19 : 8 feleségét (PH : feleséget)
20 : 8 Hát akkor én majd kiküldöm (PH : Hát akkor majd én ki-
küldöm)
31 ahovd (PH : ahova)
21 : 2 orangutángot (NK : orangutangot ; — sh.)
22 : 25 azután (PH : aztán)
23 : 10 teletetés tányérral (NK : teletetéz tányérral; — sh.)
24 : 13 amit el akart mondani (PH : amit azután el akart mondani)
26 : 21 mennyországot (PH : menyországot)
27 : 26 ezüsttálcákon (PH : ezüst tárcákon)
30 : 17 A ravasz fickó (PH : A csivasz fickó)
20 monda a vicispánnak (PH : monda a vicispánnak)
21 monda a vicispán (PH : monda a vicispán)
31 : 14 interessálni (PH : intereszáltni)
32 : 12 exmittáljon (PH : exmissáljon)
14 incattus (PH : incassus)
33 : Cím előtt II. PH-ban és NK-ban
1 Viktor kirohant (PH : Viktor elkirohant)
34 : 27 a másik fele (PH : a mások fele)
35 : 8 új fordulatot ad (PH : új fordulatot dd)
38 : 27 Stellion-nak (NK : Stellionak)
39 : 6 kiáltd föl (PH : kiálta föl)
11 ahovd én megyek (PH : ahova én megyek)
19 nem visz le (PH : sem visz le)
40 : 2 levén hivatala (PH : lévén a hivatala)
19 kiáltd föl (PH : kiálta föl)
32 a Duna fenekén (PH : a Dunafenekén)
42 : 28 szálllok az úrnak (NK : szólok az úrnak; — sh.)
43 : 5 gyermekkora óta (PH : gyerek kora óta)
44 : 32 arra ő is megszólalt (NK : arra ő megszólalt; — sh.)
45 : 9 elszaporodtak (PH : elszaporodván)
11 domestica cassából (PH : domestica cassából; NK : domes-
tika cassából)
16 lévita (PH : levita)
22 a farkasbőrt megveszi (PH : a farkasbőrt megveszi tőle)

Lap: Sor:

- 45 : 33 ez egyedül jár s a farkas (PH : ez egyedül jár, a farkas)
46 : 6 mészégetők által küldi föl (PH : mészégetők által küldik (sh) föl)
47 : 22 élőnek tudott még (PH : élőnek tudott meg)
48 : 14 PH-ban hiányzik a csillag és a lapalji jegyzet
27 arra tanítgattok (PH : arra tanogattok)
49 A Lavater címtől kezdve hiányzik a számjelölés
49 : 16 „Phragmente über Physiognomic” című munkája az egész (PH : „Phragmente über Physiognomic” az egész)
50 : 34 jellemét képezé (PH : jellemét képe; — sh.)
51 : 13 forgatta szemeit (PH : forgatta a szemeit)
14 vékonyította hangját (PH : vékonyította a hangját)
52 : 16 „hátán háza” (PH : házán háza —sh.)
53 : 22 clandestinus (PH : claudestinus; —sh.)
54 : 8 fog járulni a báró úr (PH : fog járulni a báró)
29 minden ember szájról szájra adja (NK : minden ember szájról adja; —sh.)
56 : 24 a régi címet is elhagytuk (PH : a régi címet is elhagytuk,
58 : 1 hóna alól (PH : hóna alul)
59 : 2 nem az a (PH : nem ez a)
61 : 18 lógtak (PH : lóggtak)
63 : 11 bedugta fejét (PH : bedugta a fejét)
15 Ó, te stariospica (PH : Ó te starospica)
64 : 19 harag vörös foltja (PH : harag veres foltja)
65 : 23 kiáltá föl (PH : kiálta föl)
72 : 24 félmilliószok (PH : félmilliomosok)
73 3 az aztán (PH : ez aztán)
22 Óváry (NK : Ováry; sh.)
jegyzet Polyka-tót szolgáló (K, PH : Polyka tót szolgáló egyenértéke)
75 6 maguk (PH : magik)
79 : 17 a tisztás égbe nyúlt föl (PH : a tisztás égbe magasult föl)
34 Menjünk az Oltárköre (PH : Menjünk föl az Oltárköre)
80 : 12 kérde (PH : kérdé)
81 6 Hélios (PH, NK : Heliosz)
29 veresgyűrű-fából nyársot faragott (PH veresgyűrű fából cserep-csíkot faragott)
82 : 12 keresztyén (PH : keresztyény)
85 : 1 85 : 5 kocsmáros (PH : kocsmáros), kocsmában (PH kocsmában)
23 elmaradt (NK : elmarad; — sh.)

Lap: Sor:

- 85 : 30 mert az (PH : mert ez)
86 : 13 egy ateistának (NK : egy atheistána; — sh.)
87 : 17 cúcával (NK : csúczával; — sh.)
25 tudnak a hívei (PH : tudnak hívei)
28 potyog le tőle (PH : potyog tőle)
88 : 27 Miskolcnak a bírójával (PH : a Miskolcnak a bírójával)
89 : 4 és még a nyavalyákról (PH : *es még* a nyavalyákról)
25 *csúnya* mocsárt (PH : *csupasz* mocsárt)
90 : 22 alamáziát (PH : alamáriát) 88 : 22 alamáziára (PH : alamáriára)
91 : 6 lévita (PH : levita)
14 a méhser (PH : az méhser)
16 alamáziától (PH : alamáriától)
92 : 14 hogy „nem... (NK : hogy „hogy nem... ; — sh.)
94 : 28 a gazdák sor szerint (PH : a gazdák *pedig* sor szerint)
95 : 18 tudományát (NK : tudományt; sh.)
96 : 13 építettett (NK : építetett; sh.)
97 : 7 Azon a lonkán (PH : azon lonkán)
99 : jegyzet neki (PH: néki)
100 : jegyzet kerített *nyakú* papját (NK: kerített papját; — sh.)
neki (PH: néki)
102 : 11 kolbásszal (PH: kylbászszal —sh.)
103 : 21 *folypát* (PH: *Flusz-spat*)
104 : 30 munkaideje (PH: munkaereje)
105 : 25 karácsonyfa (PH: karácsonfa)
28 karácsonyfát (PH: karácsonfát)
107 : 5, és 15; *djtatos* (PH: *ajtatos*)
18 *fölugorjék* (PH : *fölugorjon*)
108 19 *kurátor* (PH: *kúrátor*)
110 : 4 ingoványi (NK: ingóványi; sh.)
111 : 2 ótestamentomot (NK: ó-testamentumot)
112 : 12 Mert az még (PH: mert ez még)
33 Malárdy *Hermina* (PH, NK: Malárdy *Elvira*)
113 : 14 fatálon valamit hűlni (NK: fatálon valamit kihűlni)
23 a szép *Hermina* (PH, NK: a szép *Elvira*)
114 : 14 *fönnakadna* (K: *fennakadna*)
27 *előbb* (K: *elébb*)
30 Egy *küldött csók* már helyére jutott (K: [*előbb*] Egy *küldött csók* már ott van)
115 11 Tudom, — *mondá* (K: Tudom—*Monda*)
17 *fölkérnem* (K: *felkérnem*)

Lap: Sor:

- 115 : 18 lángvörös (K: lángveres)
volt-e ez? (K: volt-e az?)
24 helvéciai confessióra (K: helvéczia confessióra)
- 116 : 13 előbb (K: elébb)
24 előbb (K: elébb)
- 117 : 17 hogy itt (K: hogy *holnap* itt)
33 előbb (K: elébb)
34 s *lerakta* a kés lapjával (K: s *rakta* a késlapjával, PH: s *rakta le* a késlapjával)
- 119 : 4 csöndes (K: csendes)
- 124 : 18 a nőszívekre veszedelmes (PH: a nőszívekre *nézve* veszedelmes)
24 kovarczomok (NK: kovarczomok; —sh.)
34 a férfiak buzgón szundikálnak (PH: a férfiak *pedig* buzgón szundikálnak)
- 125 : 11 este vetette őket haza (PH: este vezette őket haza)
20 székifű-herbatejet (PH: *szekfű*-herbatejet)
- 127 : 14 Atyám (K: Apám)
22 Amint a vízfenék kavicsát érzé erőre kapott az életöztön (K: PH: A mint a vízfenék kavicsait érzé erőre kapott (előbb: *feltámad benne* az életöztön)
- 128 : 2 És velem együ tt *itt van az* a nő (K: És velem együtt *van it* ez a nő)
3 És énnekem *kell itt* vezeklenem (K: És én nekem *itt kell* vezeklenem)
- 129 : 14 törnek (NK: törnek; —sh.)
- 131 : 4 utoléri (PH, NK: utóléri)
16 fölgújtotta (K: felgyújtotta)
33 közte a korallpiros bogyók, csipkék, méregcseresznyék (K: a korallpiros bogyók helyett előbb: *megsárgult bogyók* volt; PH: méregcseresznyék)
- 134 : 26 bozótból (PH: bozótban)
Néhány (PH: Nehány)
- 136 : 30 *Ez volt az első szava* Guthay Lőrincnek Kadarkuthy Viktorhoz (K: előbb: *Ezt kérdezé* Guthay Lőrinc Kadarkuthy Viktortól)
- 137 : 12 Viktor (K: Victor)
19 csöpp (K: csepp)
27 A mi lelkünket *megszálló* ördögök (K: előbb: A mi lelkünkben *lakó*)
31 tanusítá a nagy lelki (K: előbb: tanusítá, *hogy*)

Lap: Sor:

- 138 : 5 orrát (K: órrát)
6 aztán régi szokott hangján (K: aztán a régi szokott hangján)
34 alól (K: alol)
- 139 : 8 előbb (K: elébb)
10 ki lesz *egészítve* (NK, PH: ki lesz *elégítve*; a kéziratot követtük)
17 hívják (K: híják)
24 lévita (K: levita)
- 140 : 4 alamázia (PH: alamária)
- 141 : 7, 8, 10, 15, 20. Tozsó (NK: Tósó)
- 142 : 7 figyelem *lekötő* (NK: figyelemkötő; — sh.)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

MOTÍVUMROKONSÁGJ

A JKK *Följegyzések* két hatalmas kötete bizonyítja Jókai 1884-ben megfogalmazott szép vallomását: „élők és halottak nekem modellt álltak: hívásomra most is előjönnek, változatosságban kifogyhatatlannok. Emlékkönyveimben annyi tárgy van följegyezve, hogy egy másik negyven év sem volna elég azokat mind feldolgozni.” (NK 100. k. 120.)

Ennek ellenére igaz Oltványi Ambrus megállapítása Jókai kései pályaszakaszának alkotásairól, mert azokban „gyakran tűnnek fel visszatérő, más Jókai-művekkel összecsendülő motívumok: egyező cselekményszálak, ill. ismétlődő kor- és környezetrajzi mozzanatok”. (JKK 48. k. 424.) Így van ez *A barátfalvi lévita* c. műve esetében is.

Jókai egész írói pályája alatt nagy szeretettel és rokonszenvvel ábrázolta a protestáns gimnáziumokból és főiskolákról kikerülő értelmiség jellegzetes alakjait. Ezeknek számtalan kitűnően ábrázolt típusát találjuk meg regényeiben és elbeszéléseiben. Különösen kedvelte a református lelkészeket, tanítókat, lévitákat és munkássága utolsó szakaszában szép példáját mutatja be ennek a típusnak ebben a regényben.

Guthay Lőrinchez hasonló egyéniség *A rézpataki lelkész* (VU 1856). A volt debreceni diák, Bálna Bertalan, már lényegében képviseli azokat a jellemvonásokat, amelyekkel Guthay Lőrincet is felruhazza: „Ez eljárt házrul házra, tudakozódott a hívek bajáról s tudott tanácsot adni a világon mindenre, lelki és testi bajokban. Tudott gyógyítani apró kis mákszemnyi labdacsokkal, azután meg hideg vízzel; minden fűben, fában ismert gyógyító erőket; még a szántásban, vetésben is tudott a gazdának jó tanácsot adni, s az időjárást jobban eltalálta napokkal előre, mint a kalendárium; nem volt elég, hogy a templomban prédikált nekik, hanem esténként összegyűjté őket a falu házánál s beszélt előttük, vagy olvasott okos könyvekből tanulságos történeteket derék hazafiak tetteiről, az ipar és találmányok csodáiról; úgy hallgatták, amit aranyos szájával beszélt, hogy minden csapszék üres maradt miatta. Amióta ő volt

a faluban, nem volt viszálykodás házas társak között, nem mentek pörlekedő felek a bíróhoz, nem került verekedésért senki a vármegye tömlöcbe; ő azt mind ki tudta egyenlíteni, békíteni szóval és néha erős szóval, hogy nem lehetett ellene cselekedni.” (NK 16. k. *Népvilág* 238. Ezenkívül különösen a 242—43. és 260. lapon található hasonló részletek.)

Legszébb példája a lévítának *A dudai lévita* c. fejezet az *Enyim, ried, övé* (1875) c. regényében. Mind az öreg, mind a fiatal lévita kedvelt alakja Jókainak. Az öreg éppen úgy katolikus leányt vett feleségül, mint Guthay Lőrinc, s a kertészkedés (káposztatermelés) éppen úgy kedvenc foglalkozása. Az eldugott falucskában élő lévita környezete is igen hasonlít Barátfalvához, sőt Duda és Dudar emlegetésével a kettő teljesen egybevág. A környezet leírásának részletei is hasonlóak (l. JKK 29. k. 29—30. stb.).

Mind ez szoros kapcsolatban van Jókai tardonai bujdosásának élményeivel. Ez mindig új színekkel gazdag, ahányszor róla emlékezik. *A barátfalvi lévita* előtt főképpen *Egy bujdosó naplója* c. művének *A bujdosó tanyája* fejezetében (NK 10. k. *Csataképek* 261—75.) és *A tengerszemű hölgy*-ben s több önéletrajzi írásában mutat hasonlóságokat, amelyekre a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* megfelelő helyen utal.

Kisebb motívumok is előfordulnak a regényben, amelyek előző alkotásaiban is megtalálhatók. A tűzoltó Guthay Lőrinc alakja *A debreceni lundtikus*, az *Eppur si muove* debreceni kollégiumi tűzoltó diákalakjaihoz hasonlít.

Kadarkuthy Viktor jejes vízben szokott fürödni, mint Kárpáthy Abellino, akinek külföldi mulatozásai is nagyon hasonlítanak élete előbbi szakaszában. Az első alispán ebédjén éppen úgy fekete retket és diót tálalnak fel, mint a *Rab Ráby*-ban Niczky vendégségében. Itt is kívülről fűtik a kályhákat, mint Tárhalmyéknál, s mindkét helyen rabok végzik a munkát. A miskolci megyeháza kapuja alatt éppen úgy sétál a hajdú nyalábra fogott fegyverrel, mint a pesti vármegyeházában, s a bebörtönzött nemes motívuma is rokon.

Az első alispán irodájának leírása a Korcza fiskáliséhoz igen hasonlít az *Eppur si muove*-ben (JKK 1. k. 87.) Amikor pedig Kadarkuthy Viktor a tükörben nézegeti magát, s megjegyzéseket tesz arcvonásaira, igen hasonló az Illavay Ferenc tükörpárbeszédéhez (*Akik kétszer halnak meg* JKK 1. k. 15.).

Az álszombatos báró szerepjátszása és az *Egy az Isten szombatosokról* szóló jelenete között is van egyezés. A Barna illetve Barra Áron neve is ebből a regényből való.

Mikor Kadarkuthy Viktor elbeszéli az első alispánnak élete történetét, a gyermek és ifjúkor eseményei igen hasonlítanak a *Lenci fráter élettörténetéhez* (NK 86. k. 190.)

A kisebb egyezésekről beszámol a *Tárgyi és nyelvi magyarázat*.

Lap: Sor:

- 5 Cím *Előszó* — Jókai több regényéhez írt elő- és utószót, nem egyet jóval a mű megjelenése után (pl. *Egy magyar nábobhoz*). Előszót találunk a következő művek elején: *Török világ Magyarországon* (1852), *Régi jó táblabírák* (1856), *Politikai divatok* (1862–63), *Szerelem bolondjai* (1869), *Eppur si muove* (1872), *A három márványfej* (1887) stb.
- 5 : 1 *harmincyolc esztendeje* — Jókai a regény könyvalakban való megjelenésétől számítja az eltelt éveket (1858)
- 5 *átokmondó és átokviselő együtt bukott el* — Gutai Thaddeus és Malárdy Xavér Ferenc
- 6 *a regény fiatal hősei* — Guthay Lőrinc és Malárdy Hermina
- 8 *egy harmadik haldíra keres* — Kadarkuthy Viktor
- 15 *viselem ennek a regénynek a tárgyát, mint Jupiter viselte a fídt, Bacchust, a testében* — Jókai itt arra utal, hogy Zeusz Dionüoszt — aki a római Bacchus megfelelője — „minthogy még fejletlen, a saját combjába varrja, míg megerősödik”. (Tr. Waldapfel Imre: *Mitológia*. 1963. 181.)
- 20 *Irányregények, négy-öt kötetesek.* — Jókai nagyobb terjedelmű társadalmi regényeit olykor-olykor „irányregény”-eknek nevezi. Ilyen több kötetes művek: *Az elátkozott család* megjelenése óta *Szegény gazdagok* (4 kötet), *Politikai divatok* (4 kötet), *Fekete gyémántok* (5 kötet), *A kőszívű ember fiai* (6 kötet), *Az élet komédiátsai* (7 kötet), *A jövő század regénye* (9 kötet) stb.
- 21 *certa quoniam* — bizonyos okok, dolgok
- 6 7 *tündöklék a karácsonyfa* — Magyarországon először a Podmaniczky család állított bécsi mintára karácsonyfát 1825 körül. Jókai emlékszik gyermekkorából, hogy „nem csináltak” karácsonyfát, mégis a regényben a XVIII. század végén karácsonyfa díszlik a barátfalvi lévita otthonában. Mikor a regényt írta, már elterjedt szokás volt Magyarországon is a karácsonyfa-állítás. 1894-ben *Az első karácsonyfa* címmel kedves cikkben emlékezik meg a tíz hónapos Feszty Masa első karácsonyfájáról (N 1894. dec. 25. 356. sz.).
- 14 *Útban voltam: világosan szóljunk: futottam* — Jókai karácsonyra teszi a Pestről való menekülés időpontját más művében is.

Lap: Sor:

(Emlékek a szabadsgharcról 1899 HhM 5. k. 27.) A történelmi valóság az, hogy az országgyűlés 1848. dec. 31-ének utolsó óráiban hozta meg határozatát a székhely áttételére, s Jókai feleségével 1849. január 8-án délelőtt fél 11 órakerkezett Debrecenbe. (A szabadsgharc fővárosa Debrecen: Szerk. Szabó István, Debrecen 1948. 61. és 272.)

- 6 : 20 *karbonári felleghajtó* — az olasz forradalmi ifjúság által kedvelt és Európa-szerte divattossá vált bő köpeny, amelyet Jókai másutt is szívesen emleget, hisz mint írta, 1848-ban „karbonári köpönyeget viseltem, büszkén általvetve balvállon, mint egy veronai nobili” (HhM V. k. 200., 208.).
- 7 : 7 *a mai napság olvasóiról bajos föltennem, hogy emlékeznek a harmincnegyedik év előtt olvasott regényemre* — Az elátkozott család c. regénye azóta megjelent 1876-ban, 1886-ban, sőt az *Előszó* írásakor már az NK 31. köteteként is olvashatták (megj. 1895-ben.).
- 9 *legyen megengedve nekem, hogy ezen regényben a megelőző történetből itt-amott az elszakadt fonalakat a régivel összekötögessem* — Erre mindenütt utalás történik a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* megfelelő helyén.
- 3 : 1 *Karácsony előtt pénteknap volt.* — Tehát a regény cselekményének évében vasárnapra teszi Jókai a karácsonyt.
- 4 *A három római katolikus templom* — Jókai forrásában így: „Nevezetesebb épületek a következők: a r. kath. 3 templom, um. sz. Anna temploma a város felső részén, a minoriták Boldogasszony tiszteletére épült két tornyú temploma, a mindszei templom.” (Fényes III. k. 93.)
- 6 *a reformátusok és evangélikusok templomainak . . . nincs harangjuk. Tornyük sincsen*; — „különös megjegyzést érdemel az, hogy a reformátusok és evangélikusok templomának egynek sincs tornya.” (Fényes III. k. 94.)
- 8 *templomuk is csak egy van, fönn az Avas hegytetőn* — „első . . . az avasi nagy templom, az avasi hegy oldalán, közel hozzá őrtoronnyal”. (Fényes III. k. 94.)
- 11 *őrtorony. Csak ötven esztendővel később épült.* — a miskolci avasi ref. templom 1470—1489 közt épült, az egyemeletes fagalériás harangtorony (órtorony) 1557-ben. (Horváth 12, 15.)
- 13 *vármegyeháza már volt* — „Nevezetes épületek még a két emeletes vármegyeház, melly mint a kapu felett levő felírás mutatja 1727-ben épült.” (Fényes III. k. 94.)

Lap: Sor:

- 8 : 14 *nemesi salva guardia* — a magyar nemes portájának, lakóházának alkotmány által biztosított sérthetetlensége. Több regényében előfordul: *Kárpáthy Zoltán* (JKK 1. k. 11.), *A régi jó tóblablárk* (JKK 49.), *Politikai divatok* (JKK 8.), *Névtelen vár* (JKK 69.), *Rab Ráby* (JKK 7.), *A kis királyok* (JKK 1. k. 273.), *Megtörtént regék* (NK 61. k. 12.)
- 16 *Városháza még nem volt.* — A mai városi tanácsház egyemeletes műemlék jellegű épülete 1800 körül épült (Miskolc 149.).
- 25 *háromszögletű kalapjával* — oldalt felhajtott szélű kalap, mely eleinte csak a katonaság körében terjedt el, de a XVIII. sz. végén már általános viselet, még magyar ruhához is fel-tették
- 9 : 13 *hacuka* — német szabású felsőkabát
habda — bőszárú csizma l. *Eppur si muove* botos (JKK 2. k. 291)
pulider — nadrág, az ülepén más anyaggal borított résszel
- 11 : 21 *kappenstibli* — magas szárú csizma
- 29 *rabok feljöjjenek* — Itt is, mint a *Rab Ráby*-ban a vármegye-házán lakó főjegyzőnél rabok végzik a házi munkát 33 fontos vassal (JKK 78 : 4); egy *font* kb. 0,45 kg.
- 12 1 *a kemence valódi osgyáni gelencsérremek* — Osgyán (Ozdany) hajdan Gömör megyei kisközség, amelynek vidékén jó agyag fordul elő, s a múlt században fellendült a helységben a fazekasmesterség. Cserépedényei és kályhái országosan híresek és keresettek voltak. Említi még ebben a regényében az osgyáni fazekast, aki szekérrel járja Miskolc utcáit (JKK 71 : 10.). Más művében is szerepel az osgyáni gelencsér-munka: *Rab Ráby* (JKK 211 : 18.), *Akik kétszer halnak meg* (JKK 1. k. 97 : 8.). *Öreg ember nem vén ember* HhM 3. k. 185.
- 25 *a minoriták kis tornya* — A minoriták temploma 1742-ben épült a törökök által elpusztított templom helyén.
- 33 *Megnőtt a taraja, ahogy a német szőlásmód tartja* — Czuczor Gergely és *Fogarasi János* magyar közmondásnak tartja „rátartja magát, fennhéjázik” jelentéssel (*A magyar nyelv szótára* VI. k. Bp. 1874. 93.). L. még *A mi lengyelünk.* (228.)
- 13 1 *Odállt az ebédőli nagy tükör elé* — Kadarkuthy Viktor tükörrel való beszélgetése hasonlít Illavay Ferenc jelenetére (*Akik kétszer halnak meg* JKK 1. k. 15—16.)
- 7 *A pofa impertinens szöke* — csaknem szóról szóra felhasználja *Az elátkozott család* szövegét (JKK 229—30.)

Lap: Sor:

- 13 : 14 *hajtdska* — *A csendes évek története* c. tanulmányában erről ezt olvassuk: „a férfiak tarka selyemruhákban, maguk is kifestve fehérre, pirosra, a hajuk befehéřítve liszttel s hátul táskába fonva”. (*Életemből* NK 96. k. 80.) Kazinczy is bőségesen szól róla *Pályám emlékezete* című önéletrajzában, amelyet Jókai szívesen használt forrásul; „haja szorosan a nyakacsígjára felett megkötve, hármason befonva, hármason alá, fel és ismét aláhajtvva, s fekete pántlikával bodroson átkötvc”
- 31 „*culotte*” — térdnadrág, alul csatos szíjjal ellátva
- 14 : 12 *bepörnyeztettek* — erősen befűtöttek, a népi eredetű szót a kemence befűtésekor szokták használni
- 15 : 11 *Thomasius de Dédes, de eadem et Sajó—Balaton* — Dédesi és Sajóbalatoni Dédesy Tamás. Dédes és Sajóbalaton Borsod megyei helységek nevei, közel Tardonához. Jókai *Dédesről* készített akvarelljét l. a mellékletben.
- 12 „*perillustris et generosus vice comes*” — tekintetes és nemes alispán
- 22 *csutora alakú ábrázat* — kerek ábrázat, *Almodád* c. elbeszélésében „csutorafejű és tekefejű emberek”-ről szól (*Mesék és regék* NK 93. k. 16.), a *Párbaj Istennel* c. regényes korrajzban „kulacsalakú kurdkoponyák”-at említ (NK 50. k. 2.)
- 32 *Sídrdk—Mizsák—Abednego kemencéje* — Dániel ótestamentomi próféta könyvében szerepel ez a három zsidó ifjú, akik a babiloniai Nabukodonozor király bálványja előtt nem borultak le, s ezért tüzes kemencébe vetették őket, de egy angyal segítségével onnan sértetlenül megszabadultak (l. még *Az élet komédiásai* (JKK 294.), *Rab Ráby* (JKK 256.), *A három márványfej* (JKK 6.).
- 16 13 *szárduth* — XVIII. sz. végi szűk ujjú divatos felsőruha, amelyet Szirmay művében is megtalálunk. Jókai idézi ebben a művében (JKK 100. jegyzet) az öreg Sennyey László mondásából.
- 26 *kancamente* — hosszú térdig érő felső díszruha
- 31 *Mille pardon!* — Ezer bocsánat!
stokfis — *Stockfisch* „tőkehal”; itt: „tőkfilkó”, l. még *Cikkek és beszédek* (JKK 5. k. 674.)
- 17 : 4 *Ex offo?* — Hivatalból?
- 13 *benevolizáló* — jóindulatú
- 15 *manichéus* — Manes vagy Mani által alapított perzsa és ókeresztény vallási szekta követője, itteni jelentése: istentelen, pogány ember, aki imádja a pénzt.

Lap: Sor:

- 17 : 20 *elnevezett Cacusnak, Lycaonnak, Sénekéribnek* — Cacus Vulcanus fia Vergilius Aeneis-ének VIII. énekében szereplő tűzokádó rabló szörnyeteg; *Lycaon* — Árkádia királya, aki a görög mitológia szerint kegyetlen vérszomjában fia húsával vendégelte meg Zeust; *Sénekérib* — AsszírIA királya (i. e. 705—682) az ótestamentom *Királyok könyvében* kétszer is van szó róla (II. könyv 18 : 13, 19 : 16.), aki a zsidókat kegyetlenül zsarolta és gonoszságáért saját fiai ölték meg.
- 30 *konvikció* — meggyőződés
- 31 *hivatalos kauzában korrespondáljon* — hivatalos ügyben tárgyaljon
- 18 3 *indorzáta* — engedély, hátirat a kérvényen
- 11 *bestek* — evőkészlet, teríték
- 18 *heilige stricli* — Mindszentesk és halottak napjára készített fonott ünnepi kalács, l. *Névtelen vár* (JKK 72 : 3.), *A mi lengyelünk* (103.)
- 19 15 *Placeat magnifice domine* — tessék, nagyságos uram
- 26 *profanum vulgus* — a közönséges tömeg
- 31 *lingua materna* — anyanyelv, ill. magyar nyelv
- 32 *lingua paterna* — apai, férfi nyelv, itt latin nyelv
- 34 *hic-haec-hoc* — a latin mutató névmás hím, nő és semleges-nemű alakja
- 20 2 *Galenus*—Claudius G. (131—201) kisázsiai születésű híres római orvos, l. *Nincsen ördög* (JKK 131.)
- 3 *concoctió* — emésztés
- 15 *cibereleves* — korpacibere, amelyet savanyított korpáléből készített a nép
- 16 *lakedemoniak* — spártaiak
- 29 *Már gyermekkoromban kurrentáltatott az apám* — Az itt következő önvallomást *Az elátkozott család*-ban elbeszélő közlés formájában találjuk meg. (JKK 203—204.) Ehhez hasonló a *Lenci fráter* (1888) c. kisregény részlete: „Hét éves korában elcsente az apjának az arany zsebóráját, eladta a görögnek, s az árából restaurátot játszott, megtraktálta a nemes compossessoratus valamennyi iskolakerülő magzatait, kikiáltatta magát vicispánnak, s aztán a felbiztatott társaival együtt kivonult a nádasba, ott egy fűzfás szigeten új telepet alakított; a városba hetivásárra menő asszonyokat pisztollyal a kezében rohanta meg, s vajat-turót meg tojást sarcolt tőlük: az apja alig bírta valamennyi bérese és jobbágya

Lap: Sor:

segélyével kifogdosni a nádasból . . . Akkor azután zárdába dugták. Onnan a toronyból a harangkötélen aláereszkedve szökött meg; úgy fogták el Styriában. Haragjában az apja beadta egy lakatoshoz inasnak, meghagyva, hogy csak jó keményen bánjanak vele: hát nem rágyújtotta a szegény lakatosra a házat, mindjárt az első éjjel. Maga is majd odaégett. Én is siheder voltam, mikor a Lenci fráter kamaszkalandjairól beszélt már minden ember. Ej de féltem vele összekerülni." (NK 86. k. 190.)

- 21 : 13 *comedentia* — éték
29 *dignitarius* — méltóságviselő
- 22 : 1 *Herkules* — A Malárdy-kastélyban szereplő erőművészről van szó l. *Az eldtkozott család* (JKK 105.).
3 *sadduceus* — a lélek halhatatlanságát tagadó zsidó szekta, átvitt értelemben kegyetlen, lelketlen uzsorás. L. *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 2. k. 39.), *Egy az Isten* (NK 26. k. 303.).
2 *obligáció* — kötelezés, itt: váltószerű nyugtatvány
5 *falsificatio* — hamisítás
- 14 *turnir* — torna, bajviadal
- 17 *larvatus* — álnévvel való visszaélés, l. *Az elátkozott család* (JKK 203.).
stellionatus — álnévvel való rejtőzés l. *Az elátkozott család* (JKK 203.), *Mire megvénülünk* (JKK 355.), *De kár megvénülni* (184.).
perduellio — felségárulás, pártütés l. *Az elátkozott család* (JKK 203.), *Eppur si muove* (JKK 1. k. 33 : 1.), *Rab Ráby* (JKK 264 : 14.), *Akik kétszer halnak meg* (JKK 1. k. 63 : 26), *A Damokoszok* (JKK 169 : 20.), *A lőcsei fehér asszony* (JKK 2. k. 271 : 16.).
- 21 *sequestrum* — bírói zárlat
- 23 3 *csikos káposzta* — hagyományos karácsonyi eledel, Jókai kedvenc ételei közé tartozott. Hegedüs né írja: „a csikot káposztalében főzve szerette. Azt mindig télen Miskolcra küldték az ismerősök" (Hegedüs né 172.). Zemplénagárdon máig emlékeznek erre a közkedvelt eledelre (*Borsod megye néphagyományai Miskolc 1966. 274.*) l. *Báldányos vár* (JKK 154.).
21 *cikkek* — a légszöbe került morzsától fuldokló hangot ad
23 *zabi do chrbat!* — Üsd hátba!
- 24 : 16 *elfogott valahol egy kicsapott kálvinista diákok* — Guthai Lőrinc

Lap: Sor:

- mondja el apjának élettörténetét (*Az elátkozott család*) (JKK 136.).
- 25 : 1 *Philemon és Baucis* — Ovidius *Metamorphoseon* libri c. művének VIII. könyvében dolgozta fel a hűséges szegény házaspár történetét, akik a földön vándorló Zeust (Jupitert) vendégül látják Hermész kíséretében. Vö. még *De kár megvénuülni* (227.) és *Párbaj Istennel* c. művének idevonatkozó részével (NK 50. k. 38.).
- 3 *trágyázott* — ízesített, gazdaggá, termékennyé tett jelentésű ez a szó a régi magyar nyelvben. Jókai egy régi szakácskönyvben találkozott vele. 1862-ben a VU júl. 6-i számában *Kakas Márton: Nemzeti eledeleink* c. cikkében írja: „E napokban kaptuk meg Berettyó-Ujfaluból Miskolczy Károly úr szíveségéből a legrégebnek tartható szakácskönyv hiteles másolatát, melyet Szent-Benedeki Mihály uram nsgs Tököli Sebestyén úr főszakácsa szerzett Kézmárkon 1601-ben, tehát 261 év előtt. Régészeti érdekénél fogva közöljük a hajdankori ételkészítésmódot . . .” (321.) A VU következő négy számában több receptet is közlített Jókai ebből a szakácskönyvből, s az egyik köleskását elkészítő receptben ez áll: „Hogy feladod trágyázd meg fahéjas trágyával.” (283.)
- 14 *extraposta* — külön posta
En rögtön rohantam . . . — *Az elátkozott családban* ugyanezt Lőrinc beszéli el apjának (JKK 139–40.).
- 20 *Schinderhannes* — igazi nevén *Johann Bückler*, (1783–1803), aki hóhérlegényből vált veszedelmes rablóvezérré. Mainzban végezték ki. Jókai *Följegyzéseiben* is szerepel. (JKK II. k. 223., 627.) *A Der neue Pitavalból* ismerte kalandos életét s a *Rheinischer Antiquariusból*.
- 25 *Fatalis qui pro quo!* — Végzetes összetévesztés
- 26 7 *couple* — (szerelmes) pár
8 *cache-cache* — bújócska játék
- 13 *megszorítottam a csalónak az apját* — *Az elátkozott családban* (JKK 267–69.) részletesen olvasható.
- 28 *homicidium* — emberölés
- 30 *reus* — vádlott
„*amice pendebis*” — „barátom, lógni fogsz”
- 31 *pendu* — akasztott (felfüggesztett)
- 27 : 1 *a perdöntő páros bajlvádst még Corvinus Mátyás királyunk aboledta* — erre vonatkozólag Szirmayban talált adatot (81.)

Lap: 5 or:

- 27 : 2 *aboleđl* — eltöröl, megsemmisít
duellumok . . . a csatatéren — vak Bottyán — ezt a párbajt Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* I. k. VIII. fejezetében eleveníti meg
- 4 *Ocskay László* — (1680—1710)
atörök Kubát és a magyar Balázs — a két hőstörténetét *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében találjuk: 1552-ben Temesvár ostromakor történt, hogy „a janicsárok zászlótartója, egy óriási termetű kurd, maga rohant előre az ostromlábtón, egyik kezében a boncsuk, másikban a tenyérnyi széles görbe pallos. Fenn a torony ormán egy kis köpcös, de széles vállú tömzsi ember áll vele szemközt: a neve *Pattanyús Balázs*. — Az óriás, a mint kezével eléri a bástyaormot, egy szökéssel fölveti rá magát s ezt kiáltja a szembenálló magyarra: „*Engem hílnak Kubátnak!*” S azzal súlyos pallossával halálhozó csapást mér annak a fejére. De a kis petten ember felfogja paizsával a veszedelmes csapást s azzal visszakiált: — „*Engem meg hílnak Balázsnak!*” De az óriás már ezt nem igen hallotta, mert a feje lerepült Balázsnak a kardcsapásától.” (JKK II. k. 44 és 587.)
- 5 *krímiái Buzdurgán* — Buzdurgán murza, tatár fejedelem meg Damokos Tamás összecsapását *A Damokosok* c. regény utolsó fejezete beszéli el. (1883)
- 8 *megtélteti az emendam capitiss-t* — megtélteti a fejeválságot, vagyis, hogy a halálbüntetést vagyonelkobzásra változtassák.
- 9 *recipiscđl* — meghátrál
- 20 „*poszpász*” — csemege az étkezés után
- 29 *hozott a tálcán egy nagy fekete retket meg egy tányér diót* — I. Niczky Kristóf és Kalmár György étkezését (*Rab Ráby* JKK 394—95.)
- 31 *ostyepka* — juhtejből készült füstötletlen sajt
- 28 : 15 „*Caseus et panis sunt optima fercula sanis*” — Szirmaynál magyarul így: „Fejér tzipó sós túróval, éhező gyomornak használ.” (101.)
- 21 *Illico, illico*. — Tüstént, mindjárt.
- 31 *szarmata nyelv* — az ókori indogermán néptörzs nevét itt Jókai tréfásan a szlovák nyelvre alkalmazza (*A kiskirályok* JKK I. k. 124.)
- 32 *jaki pispek* — a püspökhöz hasonlóan
- 29 I *ezüst márids* — régi pénz, amelyen Máriának, Magyarország

Lap: Sor:

- védasszonyának a képe volt kiverve, s innen kapta nevét
l. Szirmay (29.)
- 29 : 15 *csizmaszár rózsdja* — a csizmaszáron elül közepén levő dí-
szítmény
21 *inclangorium* — a ministráns csengője
23 *genuflexió* — térdhajtás
25 *perizoma* — gatyá l. Szirmay (49.)
29 *paniperda líktor* — kenyérpusztító hajdú
- 30 : 7 *Canis tota mater! Portat braccas caprinas sub perizomate!* — Eb
az anyád! Kecskébőr nadrágot visel a gatyá alatt!
8 *viginti quinque solidos* — huszonöt botot kap Matus, éppen
úgy mint a *Rab Ráby* parasztjai (JKK 9—13.)
14 *in fine finali* — végül pedig
15 *mogyoróháj* — a mogyorófapálca tréfás neve
20 *officiosus* — hivatalos
33 *primus vicecomes* — első alispán
34 *exclusive in politicis* — kizárólagosan politikai ügyek-
ben
- 31 2 *inviatio* — útbaigazítás
10 *servus humillimus* — alázatos szolgálja, a latin nyelvű levelezés
záró formulája
14 *proxime interessdl* — közvetlenül érdekel
16 *indulgentiát contestdl* — türelmet tanúsít
20 *convivium* — lakoma
23 *gravamina* — sérelmek, panaszok
24 *bona fide* — jó lélekkel
25 *peripetia* — sorsfordulat, itt: viselkedés
27 *exempli gratia* — példának okáért
28 *torquédlni és mactádni* — kényszeríteni és megölni
31 *locumtenens* — helytartó, a király helyettese Magyarországon;
nádor
nobilis duellum provocans — párbajra kihívó nemes
- 32 a *budai csonkatorony semmivel sem amoenusabb (amoenus — kel-
lemes) hely a kassai bástyaáristomnál* — A budai Várhegyen
a nyugati oldalon lévő újkori királyi palota nagyudvarán
Zsigmond király által építtetett torony, amelyben később fog-
lyokat őriztek. Kassán szintén egy régi bástyatorony volt a bört-
ön (Borovszky-féle *Abauj-Torna vármegye és Kassa* Bp. 1896.
24.), Szirmay (79.) és *Rab Ráby* (JKK 100.).
- 32 6 *menuaciim opportunum* — hasznos hazugság
12 *exmittádl* — kiküld, kirendel

Lap: Sor:

- 32 : 13 *judex nobilium* — főszolgabíró
14 *plenipotentidz* — meghatalmaz
processzus levdtája — a per megindítása
incattus domiciliuma — az alperes lakóhelye
15 *erudl* — kiderít
juratus tabulae regiae notarius exmissiója — a királyi ítélőtábla
esküdt jegyzőjének kiküldetése
23 *judicium* — bíróság
33 : 25 *Igricz János* — a másodalispán családi neve is a Tardonához
közel eső Igrici Gömör megyei községtől származik
34 : 6 *domitorium* — étvágygerjesztő
11 *miskolci cipő* — Jókai már 1862-ben *Nemzeti eledelünk* között
említi a „miskolci kenyeret”, amelynek sütési módja sehol
semmi könyvben nem olvasható (VU 1862. 321.). Szendrei
János említi, hogy „népies élelmezési iparunk közt első
helyen áll a messze földön híres miskolci cipó és percc,
amelyet kenyérsütő asszonyaink páratlan ügyessége és
századokon át öröklött fogásai tették ország hírűvé. Mikor
II. József alatt az egész ország gabona terménye megvizsgál-
tatott, a bánáti mellett a városunk határában termett búza
íteltetett az országban legszebbnek és legsikeresebbnek.”
(V. k. 589, 756.)
12 *domitorium praecedit* — előljár az étvágygerjesztő, azzal kell
kezdeni az ebédet
16 *conviva* — vendég
17 *protonotárius* — vármegyei főjegyző
18 *jurassor* — vármegyei esküdt
19 *perceptor* — vármegyei pénztárnok
protomedikus — vármegyei főorvos
hites matematikus — vármegyei mérnök
22 *jucundus* — kedves, kellemes
23 *frekvencia* — társaság
34 *signalement* — személyleírás
35 2 *A bécsi Kleiderordnung szabta öltönyöket elégették* — II. József
rendelettel szabta meg, hogy ki milyen öltözetet viseljen.
Jókai 1879-ben Bécsben tartott felolvasásában: *A csendes
évek történeté*-ben erről így ír: „II. József maga az egyszerű
viselethez ragaszkodott, azt követelte, hogy ezt az alatt-
valói is kövessék. Kiadta a szigorú ruharendet, amelyben
minden rangfokozatnak meg volt szabva a divatja, ami
szerint öltözni tartozik. Aranycsipkét csak a hercegeknek

Lap: Sor:

- volt szabad viselni, a báróknak, nemeseknek meg volt határozva, milyen széles ezüst paszomántot hordhattak a kabátjaikon: egész a kontár mesteremberekig kiterjedt a ruharend gondoskodása. Tollat a kalapjaikon csak a rangbeli nemesek viselhettek és a nemzeti színház tagjai.” (*Életemből* NK 96. k. 82.) A ruhák rendeleti szabályozása olyan gyűlöletes volt a magyar nemesek előtt, hogy elégették a régi öltözetet. (Vö. *Rab Ráby* JKK 93—95.)
- 35 : 19 „*extra Hungariam non est vita*” — Szirmay művében mindjárt az elején találkozunk ezzel a híres mondással, amelyet Jókai annyiszor alkalmaz műveiben. (1.) I. *A kiskirdlyok* (JKK 2. k. 43, ill. 324—25.) s az ott említettekén kívül I. még *A kőszívű ember fiai*-ban (JKK 2. k. 98 : 8.) *Cikkek és beszédek* (JKK 4. k. 832., 5. k. 700.)
- 24 *Hogy mi volt egy magyar lakoma . . . azt leírta a jó Szirmay Antal* — Szirmay művének az 56—58. lapjain idézi Gvadányi József 1793-ban megjelent *Rontó Pál* c. művéből a hosszú leírást — amelynek részletei Arany Jánosig nagy hatással voltak a magyar konyhaművészet leírásaira. A verscszöveget idézi az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* III. kötetében (Bp. 1888) 302—304.
- 36 : 25 *megquadrupláz* — megnégyszerez
- 36 *fölsapta az „égot”* — nagy ember lett, I. *Az arany ember* (JKK 290.), *De kár megvénnülni* (168)
- 37 2 *a vármegyének a „ginyó”-ja* — a vármegye fajankója, valószínűen a francia *guignol*-ból; jelentése „papríkajancsi”
- 5 *repülőszó* — szólás, szójárás, a német *Flügelwort* szó szerinti fordítása, más helyen „repülő mondat”-nak említi
- 20 *complanál* — eligazít
- 21 *habet rectum* — igaza van
- 22 *surculus masculus* — fiúgyermek; a *Fráter György* I. k. XIII. fejezetének címe: *Ultimus surculus masculus*
- 24 *mint delegatum iudicium voltunk exmittálva* — kijelölt bíróságként voltunk kiküldve
- 27 *mórióskodás* — tréfálkozás
- 38 2 *schabernak* — csíny
- 3 *fripon* — csaló
- 10 *serio* — komoly
- 11 *ex officio kell persequalnunk* — hivatalból kell üldöznünk
- 16 *Corpus juris II-ik kötete* — a két hatalmas folio kötetből álló törvénygyűjtemény 1844. évi I. és 1846-i második kötete

Lap: Sor:

- (megjelent Budán) megvan a Jókai hagyatéék könyvei közt a PIM-ban. A II. kötetben található az *Index*. A mű címe: *Decretum generale in clyti Regni Hungariae Partiumque eidem annexarum* stb. Az első kötet Szent Istvántól III. Ferdinándig hozott törvényeket, a II. kötet pedig a Lipóttól 1844-ig elfogadott törvényeket tartalmazza. A két óriási kötet 1764 oldalt tartalmaz, kisebb asztalra rá sem fér.
- 38 : 19 *Larvatus... az indexben 1723 : 46. paragrafus* — a II. kötet *Index* mutatója szerint a 170. lapon található ez a törvény.
- 23 *delictumnak a qualificatiója* — bűntény minősítése
- 24 *stellionatusnak híre sincs Verbőczyben* — a Werbőczitől (1458—1541) szerkesztett *Tripartitum*ban s az annak alapján készített *Corpus Juris*-ban valóban nincs ez a fogalom.
- 27 *a francia törvényhozás ismeri* — Hankiss János: *Jókai et la France* c. tanulmányában Jókai francia kapcsolataként értékeli. (*Revue de Littérature Comparée* 1926. 253.)
- 39 : I *a főiskális aztán ráolvasta a törvény szankcióját* — A *Corpus Juris* II. kötetének 131—132. lapján található az eredeti szöveg.
- 24 *Mungó* — Jókai: *A hajdani Nemzeti Színházról* (1900.) c. tanulmányában maga magyarázza meg. Mikor Ira Aldridge világhírű néger színész pesti vendégjátékáról emlékezik, megállapítja, hogy a négerek iránti rokonszenv felkeltésében nagy szerepe volt Beecher-Stowe asszony *Tamás bátya gunyhója* c. regényének. Ira Aldridge eljátszotta Othello, Lear, Macbeth és Shylock szerepét, s „Aztán mikor a nagy klasszikus tragédiák előadásának vége volt, akkor még megszerezte a közönség kedvéért a műélvezetet egy ráadással. Előjött mint Mungó, a néger rabszolga, csíkos mellényben, pantallonban, kezében pálinkás palackkal. Olyan szeretetre méltó volt ebben az öngúnyoló valódi szerecsen alakban”. (HhM 4. k. 34—35.) L. még *Rákóczy fia* (NK 106.)
- 40 : I—18 Ezt a bekezdést *Tolnai Vilmos*: *Jókai és a magyar nyelv* c. tanulmányában mint a XVIII. század végi latinos magyar beszéd klasszikus példáját idézi. Megállapítja: „Az ember mintegy bűvös varázsszóra, benne van a régi világban minden erényével és fogyatkozásával, dacos magyarságával és harcoss maradiságával; magunkba szívjuk a régi megyeháza hivatalszobáinak dohos illatát, míg a vicispánék lakása felől mozsártörő nesz és tányér-csörgés hallik, a folyosó

zárt ajtajának résein át egy tizenkétfogásos ebéd étvágy gerjesztő sejtelmei szűrődnek a hivatalos levegőbe.” (MNY XXI. 1925. 99.)

Jókai még ismerte azokat az embereket, akik ezt a nyelvet beszélték, de kiváló irodalmi ábrázolását találta fel Kisfaludy Károly vígjátékaiban is. Sőt kedvenc munkájában *Szirmay Antal* könyvében talált egy *Fragmentum Epistolae*-t is, amelyet a szerző Bessenyei György Pontyijából másolt ki, s ez állt példaként Jókai előtt ennek a stílusnak bemutatásakor. „Ezen Expressusom által épen favorabilis occasio praesentálván és insinuálván magát, nem akartam el mulatni, hogy az Urat cum summo respectu ne revereállyam, és egyszersmind a Causáruul is relatiot ne tégyek. A Causa leváltatván már sebes cursussában vagyon; egyéb eránt vagynak documentumaim sufficienter, hanem pro hic, et nunc a localitással, quottalitással, quidditással, vagy is ubitással maceralodom. Méltóztasson az Ur ezekre documentumokat suppeditálni. Az Incattus már többnyire a perennalitásra s jusnak certitudojára nézve, tsak vana exceptiókban cavillál. Az allegatióimat ebben úgy combináltam: hogy controversiát is alig patitur, mert clare demonstráloam a genealogiában, hogy Istenben boldogult Sz. Etc.” (Szirmay 141—42.)

De még régibb példáját is ismerhette a Szalay László által kiadott *Károlyi Sándor Önéletrása és naplójegyzetei* (Pest 1865) munkából, maga is részt vett ennek a sorozatnak tervezésében és szerkesztésében. Károlyi 1696-ban egy hosszadalmasan folyó perrel kapcsolatban írja: „Mely dolog nagy károssal járván, azonnal harmad magammal ültem postára, és feljutván Pozsonban, minden igazságomat communicáltam procurátoraimmal, kik is, már in ultima diebus lévén, ad meritum dolgomban nem mehettenek, hanem remedio juridico cum infrictione sententiae kívánatnak élni. — De az procurátoromnak sok principálisa lévén, és sok causája, épen az utolsó napra differálta, melyen is midőn már suo modo infringálta volna az sententiát, az parsok ki sem mentenek, hanem in praesentia eorundem emissioja denegáltatott; mely deliberátiót procurátorom ad septemviratum is appellált, de appellatioja sem admittátatván, mansit prior sententia per non comparuit et non defendit lata. Ezen törvényes remediumimnak penig accep-

Lap: Sor:

tálatni kellett volna tam de lege quam in praxi, de hogy így esett, oka magam tudatlansága és az tábla bíráival való ismeretlenségem volt. — Azért annál nagyobb igazsága legyen is az embernek, vegyen példát tülem, ne bízzék annak sem pedig az prókátornak jóságában; hanem az alatt az bírákot informálja, jóakaróinak csinálja, úgy fogja megtapasztalni amicum certum in re incerta; mert az per egész végbemenetelig bizonytalan.” (52—53.)

Ezeket ismerve tűnik ki Jókai kiváló stílusérzéke és nyelvformáló képessége. Máskülönben ilyen hosszúra nyúló per szerepel a *Kárpáthy Zoltánban* és az *Eppur si muoveban*.

- 40 : 3 *juridicai* — jogi
- 4 *dictalis citatio* — határidőre való perbeidezés
currentatio — körözvény
- 5 *desertio* — elmulasztás
inquisitio — tanuvallatás
- 6 *praesidialis* — elnöki
confrontatio — szembesítés
- 7 *authenticatio* — hitelesítés
replica — viszontválasz
duplica — másodfelelet
triplica — harmadfelelet
- 8 *exceptiva* — kifogás
ubicatio — a peres hollétének kinyomozása
juramentum — eskütétel
- 9 *juridicus disputa* — bírósági tanácskozás
competentia fori — illetékes bíróság
- 10 *tabula septemviralis* — hétszemélyes tábla
- 11 *accidentaliter* — véletlenül, esetleg
novisatio — perújítás
suprema gratia — legfelsőbb kegyelem
- 12 *eltarthat ugy huszonöt-harminc esztendeig* — Marczali Henrik említ hosszan tartó pereket II. József korából: „Keve Mária pere gróf Csáky ellen 27 évig hevert a tiszántúli táblánál. Gróf Jankovich Antalnée 38 év óta vár eldöntésre a királyi táblánál. Kende Erzsébet engedelmet kér, hogy folytathassa a Vay-család elleni perét, mely 1680-ból ered és 1760 óta egyre folyik és melynek költségére már többet költöttek, mint amennyit az örökség ér.” (*Magyarország története a szatmári békétől a bécsi kongresszusig* Bp. 1896. 431.)
- 18 *actor* — felperes

Lap: Sor:

41 1 *nürnbergi kódex* — Nürnberg város jogszabályait tartalmazó kódex

4 *periféria* — hatáskör

9 *pandekta* — nagyméretű könyv

10 *Itt van a „Cosmographia”* — Münster Sebestyén (1489—1552) német teológus, matematikus és geográfus munkája 1544-ben jelent meg Bázelen *Cosmographia universalis* címen, s számtalan kiadást ért meg. Latin nyelven kívül német, francia stb. nyelven is kiadták. Újabb és újabb kiadásait kiegészítették, javították. 1629-es kiadásáról nem találtam adatot, de 1628-ból igen, s abban Magyarországról az 1372—1431. lapokon van szó, az MTA kéziratárában az 1598-i német kiadást használtam, amelynek címe: *Cosmographie, das ist Beschreibung aller Länder, Herrschafften und für nemesten Stetten des gantzen Erdbodens. Erstlich durch Herrn Sebastian Munster mit grosser Arbeit in sechs Bücher verfasst Demnach Welt und Natürlichen Historien durch jhne selbs gebessert. Jetzt aber mit allerley Gedechtniswürdigen Sachen bis ins MDXCVIII, Basel”.*

Lehetséges, hogy megvolt egy példány a Jókai könyvtárában, mert az *Öreg ember nem vén ember* c. regényében igen szubjektíven említi: „Az otthoni könyvtárban van egy vaskos kötet, igazi elefantina moles, szép kapcsos borjúbőr kötésben, a neve *Cosmographia Sebastianus Münsterustól* — az tele van érdekes képekkel, mulatságos adatokkal, létezhető vagy soha nem létezett emberek és állatok országaiból. Magyarország is benne van, mint *Sarmatia* alkatrésze . . . csak Bocskay István koráig terjed.” (HhM 3. k. 92—93.)

Jókai emlékezete pontos, valóban láthatók benne „kétfejű emberek is”, a szöveg közötti rajzok sorában egy homokos parton sütkérező krokodil, ha hirtelen ránézünk, valóban repülő hatást vált ki belőlünk. A kötetben megtalálhatók az országok „térképei, nagyobb városok metszetei. Magyarországról Buda-Ofen, Tokay és Zigeth képe található a kötetben. A Magyarországot ábrázoló térkép címe: *Sarmatia Europaea* Des Ungerlands, Polands, Reussen, Littaw, Walachen, Bulgaren etc. Beschreibung welche Länder Ptolemaeus mit einander nennt *Sarmatiam Europaeam*”. Ez a térkép agybenyitható két oldalon található, de Miskolc neve ebben a kötetben nem szerepel, más városok igen:

Lap: Sor:

Pressburg, Pest-Ofen, Gran, Cassovia, Tockaj, Kalo, Zakmar, Zolnok stb. A *Sarmatia*-ról szóló történeti összefoglalásban részletesen szól Pannoniáról, Attila királyról, s követi a történelmi eseményeket a XVI. század végéig. Legrészletesebben a törökök hódítását tárgyalja.

- 41 : 22 *fölmérték Magyarországot* — Miskolcon már 1783-ban megindították a határ földterületének felmérését, mert nemesek és nem nemesek a királyi városi jog elnyeréséért folyamodtak, de mivel a költséget a nemesek nem akarták viselni, abbamaradt a vállalkozás. II. József 1785. dec. 30-án kiadott rendelete megállapítja, hogy az adókiivetéshez feltétlenül szükséges, „hogy az ország földterülete birtokonként fölméressék, s a föld jövedelmezése a természetények, a külön megyékben létező piaci közép ára szerint határozassék meg”. (Horváth Mihály V. k. Pest, 1863, 388.) Borsod megyében ennek értelmében 1786-ban kezdték meg a földmérést.
- 30 *Prociul absit.* — Távvol legyen tőlünk.
- 31 *hol van a fölmérés?* — *Hamuvá lett.* — Klein Gáspár II. József koráról szólva azt írja: „Megszűnt a földmérés is. A császár halála után pedig a legtöbb megye elégette, vagy másképpen megsemmisítette a földmérés iratait és térképeit. Borsod megye megőrizte azokat annak bizonyágául, hogy *nem fél olyan emlékektől, amelyek magyar talajban nem gyökerező rendszer körvonalait idézik fel.*” (Klein 55—56.) Klein Gáspár Borsod megye főlevéltárnoka volt, tehát elhíhetjük neki ezt az állítást, de Jókai, aki a *Gutai Curtius* (Ü 1863. jan. 10.) hősi alakját teremtette meg, el sem tudja másként képzelni, mint hogy megsemmisítették mindenütt a felmérés gyűlölt emlékeit is. Vö. *Rab Ráby* (JKK 158.)
- 42 : 10 *amabilis confusio* — kedves társalgási zaj
- 17 *Vagyon egy főváros* — l. *Szirmay* (60.)
- 22 *Adjon Isten minden jót* — *Szirmay*nál bővebb a versike (60.) A kihagyott részek jellemzik Jókai szemléletét, aki a magyarok s a környező népek (románok, szlovákok) közti gyűlölködésnek, gúnyolódásnak ellensége.
- 28 *szállok az úrnak* — régi magyar köszöntő formula poharazás közben. *Szirmay*nál „Szállók Kendnek, Szolgálók kednek” formában található meg (59.)
- 30 *antiphondl* — (versben) válaszol
- 43 : 24 *dorongos fánk* — kürtősfánk, kürtős kalács, Jókai *Nemzeti*

Lap: Sor:

eledeleink-ről írt cikkében a 35. helyen említi (VU 186a. 321.). Műveiben gyakran találkozunk ezzel az eledellel.

44 : 9 *Van ám annak valami hübnere — A barátfalvi lévitával* egy kötetben levő *Hányan vagyunk még?* c. elbeszélésében: „Hosszú Hübnere van annak”-hoz ezt a megjegyzést fűzi: „Hajdanában ‚Hübner’ könyvből tanultuk a bibliai történeteket, innen maradt fenna ‚Hübnere’ minden eseménynek.” (NK 94. k. 166.)

Hübner, Johann (1668—1731) bibliai magyarázatairól és földrajzkönyveiről híres német író, akinek tankönyveit magyar fordításban 1848-ig használták protestáns iskoláink. Más művében is emlegeti: *Névtelen vár* (JKK 139.), *A kalmár és családja* (NK 23. k. 176.), *A kiskirdlyok* (JKK 1. k. 88.), *Életemből* (NK 96. k. 295.)

- 14 *Igy lett Büdöskútból Abád* — Abod v. Abód Borsod megyei község határában van Büdöskút nevű határrész, amely nevét kellemetlen, büdös szagú, kéntartalmú vízeről kapta. (*Pesty* 1—3. l. *Dvorzsák* I. k. 121.) Az Abád elírás lehet, talán Abádszalók Szolnok m.-i. községre gondolt az író.
- 15 *Varasóbból Jákefalva* — Jákefalva Borsod megyei község határához tartozik Varsó nevű határrész, amely nevét a hasonló nevű árokról nyerte. (*Pesty* 209—11. *Dvorzsák* I. k. 121.) Varsó elírás vagy sh.
Cinegésből Telekes — Alsótelekes Borsod megyei község határában van Cinegés, Cinigés vagy Pallagcsa nevű tanya, hajdan erdő volt. (*Pesty* 17—18., *Dvorzsák* I. k. 122.)
- 16 „*Kakastyúk*” — inkább *Kőkosárnak* hívatják a falujokat — Kőkosár puszta Sajóvámos Borsod megyei község határában található (*Dvorzsák* I. 117.). Kakastyúk sem Pestynél, sem Dvorzsáknál nem fordul elő, de van Kakas-hegy Miskolc határában (*Pesty* 286.) Ipolyi említi, hogy Szabó Károly a Szepes megyei Hunfalván „kakas és tyúkról”, két egymáshoz közel álló hegyről emlékezik. (580.)
- 18 *Szent Istvánt senki sem nevezi másnak, csak Salaméntának* — Szentistván Borsod megyei község határában van Salamenta, ill. Salamonta nevű lapály, amely száraz időben kaszáló (*Pesty* 446—49., *Dvorzsák* I. k. 118.)
- 19 *Visnyót meg Eskerenának* — Nagyvisnyó Borsod megyei községhez tartozik Eskerena-tanya, másként Eskerenna. (*Pesty* 529—33. *Dvorzsák* I. k. 120.)
Domaházát Csobankónak — Domaháza Borsod megyei

Lap: Sor:

- község határában van Csobankó-pusztja. (Pesty 111—12., Dvorzsdk I. k. 120.)
- 20 *Dorogma, amelynek ahány pusztája van, annyiféle néven vallja be magát a miskolci vásárra fölránduló paraszt* — Tiszadorogma Borsod megyei község határában található: Csetreng (szikes legelő), Báróháza-tanya, Pengyom (kocsmá és tanya), Gyolcsinges-tanya (Pesty 116., Dvorzsdk I. k. 115.)
- 45 : 9 *a Bükkben nagyon elszaporodtak a farkasok* — Klein Gáspár írja, hogy a XVIII. század végén nagyon elszaporodtak a farkasok, s a megyei határozatok szerint „öreg farkas elpusztításáért 4 frtot, fiatalért és nőtényért 2 frtot fizettek”. Még a XIX. század elején is nagy kárt tettek a megyében, s 1832—33-ban 4, illetve két forinttal fizették az elpusztított farkasokat. (56, 62.)
- 11 *domestica cassa* — megyei házipénttár
- 27 *dácia* — a ref. egyházi személyek fizetése; *Eppur si muove* (JKK I. k. 15.) maga Jókai magyarázza a szót
- 46 : 2 *anachoréta* — a korai kereszténység idején a remeték ősei, akik gyermekek nevelésével is foglalkoztak
- 12 *Dudariak nem élhetnek* — ugyanezt a népdalszöveget a dudaiakra vonatkoztatva felhasználta az *Enyim, tied, övé c.* regényében is (JKK I. k. 30.). A dal szövege *Erdélyi János Népdalok és mondák* (Pest 1847. 147.) c. művében található. *Gulyás József: Jókai és a népdalok* c. tanulmányában ezt a gúnydalok közé sorolja (Ethn. XXXVI. 1925. 138.).
- 23 *tractus* — egyházmegye, vezetője az esperes
- 26 *gnädige* — nagyságosasszony (I. *A mi lengyelünk* 310.)
- 48 : 5 *egy gazdag úr* — Durday nyugalmazott kapitány, Malárdy Hermina nagybátyja, aki végrendeletében minden vagyonát ráhagyja (*Az eldtközött család* JKK 200.)
- 11 *az új vicispán (aki úgy tudom esziamdia céhmester volt)* — Bajcsy András, Malárdy utóda. Vö. *Az eldtközött család Bajcsy alispán* c. fejezetét
- 14 *lukma* — a ref. lelkészek természetbeni, főként bor járandósága, *Eppur si muove* (JKK I. k. 15.), maga Jókai magyarázza *kongeszt* — ref. papi járandóság
- 22 *örüljetek együtt az örvendezőkkel* — I. Pál Rómabeliekhez írt levelében 12 : 15.
- 49 : 3 *volt annak . . . rendes prédikátumos neve* — ehhez hasonlóan ír *Lenci fráter*ről „Volt ennek igazi neve is, széphangzású vezetéknevvel, s három prédikátummal”. (NK 86. k. 189.)

Lap: Sor:

- Az itt ragadványnévvel említett tudós férfiú minden bizonnyal *Felsőöri Fülöp Gábor* (1739—1823) sárospataki professzor. L. *Keletkezése, forrásai* c. fejezetben
- 49 : 8 *Lavater* — Johann Caspar Lavater (1741—1801) híres zürichi ref. lelkész s a fiziognómiai tudománynak lelkes művelője. Goethe barátja, korának egyik legnépszerűbb művét írta meg. Jókai gyakran emlegeti munkáiban: *Cikkek és beszédek* (I. k. 111. és IV. k. 250., ill. 742.), *Szezelem bolondjai* (JKK 153.), *Fekete gyémántok* (JKK I. k. 237.), *Egy játékos, aki nyer* (JKK 83.), *Az élet komédiasai* (JKK 41.), *Akik kétszer halnak meg* (JKK I. k. 49.), *A lélekidomár* (JKK 11.) stb.
- 16 Lavater művének teljes címe: *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntniss und Menschenliebe* (Lipscse 1—4. k. 1775—78.) A négy fólió nagyságú kötetben számtalan rézmetszetű arckép és árnykép található keverve bőségesen állatok fejének metszeteivel, de „varangyosbéka fokonként emberré változásának bemutatását” az első kiadásban nem észleltem. Jókai minden bizonnyal emlékszik ilyenre is, de ezt esetleg más kiadásban vagy a Lavater nyomán készült művekben láthatta. Kecskeméti jogász korában ezt a művet 1843. nov. 14-én kikölcsönözte a főiskolai könyvtárból. Vö. (Orosz László: *Jókai Kecskeméten* Tiszatáj 1954. 114. és Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága* PIM Évkönyve 1962. 64.)
- 50 9 *Linné* — Módszerét Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály a *Magyar fűvészkönyvben* alkalmazták. Linné Jókainak kedvenc forrása, könyvtárában is megvolt.
- 20 *kinyírta a kis ollójával* — az árnykészítés és sziluettnyírás a XVIII. században igen divatos ábrázolási mód, s Párizsból terjedt el Európa-szerte. Étienne de Silhouette (1709—1767) francia pénzügyminiszter neve alapján a *la silhouette* ábrázolásnak nevezték az olyan képeket, amelyek csak kontúrjaiban mutatják a személyek alakját. Goethe is igen kedvelte.
- 21 *konterfa* — az arc vonala
- 26 *táritoppos főkötd* — a főkötdöt párnaszerű kis toldalékkal növelték meg, Ányos Pál kigúnyolja 1798-ban ezt a divatot: Feketeken tornyot csináltak s zárokat, Azt is lószőr s tsepü viszi magasságra . . . Utálva tekintek az ilyen hívságra. (*A régi magyar viseletről* c. versében Magyar Minerva I. 1798. Bétsben)

Lap: Sor:

- 50 : 27 *krézli* — fodros, csipkés gallér
- 51 : 29 *nostras* — az egy felekezethez tartozók. A XVII. század végétől így nevezték magukat a református hívek. (Vö. Román János: *Források Sárospatak település és építészeti történetéhez*. Sárospatak 1965. 112.)
- 30 *potior* — tehető, birtokos
Melchizedech — Mózes I. könyvében a XIV. rész 18—20. szakaszában szól Melchizedek-ről, Sálem királyáról és főpapjáról, akinek Ábrahám tizedet fizetett. Az ótestamentomban misztikus alak, az igazság királyának tartották s bizonyos korokban Isten és Krisztus atyjának nevezték, itt átv. jelentésben: pap
- 52 : 4 *skutika* — ostor, korbács
- 14 *peregrinus* — Jókai jól ismerte az iskolából kimaradt, vagabundus diáktípust, s már az ötvenes években ábrázolta *A peregrinus* c. elbeszélésében Nagy Jánost. (*Dekameron* NK 11. k. 240—48.) Ennek élményforrásaira Borsos István irányította a figyelmet (It 1917. 45—46.). Másik típusa ennek Sóki Nagy Lőrinc *A nagy ellenség* c. elbeszélésében (NK 94. k. 224—50.).
- 15 *studiosus* — diák
consilium abeundi — az iskolából kizáró végzés l. *Eppur si muove* (JKK 2. fejezetét)
- 16 „*hátián háza, kebelében kenyere*” — Szirmay a Vagabundus fogalmat adja vissza ezzel a szólással (131.) Arany János is alkalmazza a Toldiban, Jókai a *Gazdag szegényekben* (NK 243.).
- 19 *mensa ambulatoria* — sorkoszt, minden nap más egyháztagnál kap ebédet
- 23 *quadriennis* — negyedéves
- 24 *kánoni hiba* — az egyházi törvény elleni véttség, l. *A tenger-szemű hölgy* (NK 76. k. 268.)
- 31 *tractuális consistorium* — egyházmegyei tanács
- 32 *latitál* — lappang, rejtőzik
- 53 4 *angdria* — fizetség, adó, itt: kötelező munka
logikai concatenatio — logikai láncolat, következmény
- 5 *posito, empyrice* — tehát valóságosan
- 7 *Klimius Miklós holdban lakozó emberei* — L. Holberg (1684—1754) dán írónak latin nyelven megjelent műve, magyar fordítása megvan Jókai könyvei között a PIM-ban (B 1393. sz.) *Klimius Miklósnak föld alatt való útja* (Posony 1793).

Lap: Sor:

- Másutt is emlegeti ezt a művet: *Visszaemlékezések Vörösmartyra* (PH 1900. nov. 21.), *A jövő század regénye* (NK 52. k. 1.) *Fekete gyémántok* (JKK 1. k. 227.), *Szép Mihály* (JKK 118.) *Rab Ráby* (JKK 116.), *Lenci fráter* (NK 86. k. 196.), *A lőcsei fehér asszony* (JKK 1. k. 71.), *A három márványfej* (JKK 242.), *Egy játékos, aki nyer* (JKK 64.), *Ahol a pénz nem isten* (HhM 10. k. 99.), *Rákóczy fia* (NK 80. k. 188.), *Cikkeek és beszédek* (4. k. 827.)
- 53 : 18 *mesmerizmus* — Franz Anton Mesmer (1739—1815) az állati delejesség tanulmányozójának róla elnevezett tudománya. Nevét már ifjúkorától kezdve ismerte az édesapjának járó Tudományos Gyűjtemény kötetének tanulmányai-ból, Hegedüsne említi, hogy „Móricz bácsinak egy Mesmer-féle beszélő asztala volt, amelyet mindig emlegetett”. (Hegedüsne 75—76.). Vö. *A kiskirályok* (JKK 2. k., 134.).
- 22 *clandestinus abusus* — alattomos visszaélés
- 24 *charada* — szórejtvény
- 30 *fürmender* — gondnok, ügyintéző
- 54 : 4 *Pece part* — Miskolc egyik része
- 12 *tubus* — hallókürt
- 13 „*nye rozumim*” — nem értem
- 14 *messze esik ő a törvényhozástól, mint Makó Jeruzsálemtől* — Szirmaynál „Oly messze vagy tőle, mint Makó Jeruzsálem-től” (129.).
- 21 *kosok* — bőrből készült felsőruha, bekecs
- 30 *csuma* — rossz szellem, ördög, betegség, Ipolyi Arnold mitológiai magyarázata szerint (2. kiad. I. k. 100.), Jókai példányában (1854) 33. l. PIM C. 744. sz. kötet
- 55 : 7 *signatordjára nézve* — (céh) jelvényére, tehát foglalkozására nézve
- 29 *királyi város rangjára emelték, s nagy privilégiumokkal ruházták föl* — „Zsigmond király 1405-ben királyi várossá emelte fel Miskolcot . . . A város régi pecsétjei is, mellyeket láttam mind: Sigillum Civitatis Miskolcz köriratúak voltak. ‚Civitas’ cím pedig mindenkor csak szabad királyi városokra ruháztatott.” (Fényes III. k. 101—102.) „Zsigmond király 1411-ben Miskolcon mulatásakor kiadatott, s a miskolciaknak szabad papválasztási jogot adó privilégiumában (mely 1503-ban Anna királyné, 1511-ben II. Ulászló, 1523-ban Mária királyné, 1563-ban I-ső Ferdinánd, 1593-ban pedig

Lap: Sor:

I-ső Rudolf királytól megerősítettett) már régi templomnak, Szent István templomának, Sz. István tiszteletére már régen építettnek nevezi" (ti. az avasi templomot). Fényes (III. k. 99.)

- 55 : 30 *A török hódoltság azonban sűrű veszedelmekkel látogatta meg a várost* — Fényes Elek így idézi vissza ezeket az idöket: „Az akkori borzasztó idökröl ide igtatok némelly jegyzéseket a városi jegyzökönyvböl, eredetileg meghagyva annak szavait: 1682-ben a törökjárás miatt igen nagy inségben volt az egész város; bíránkat, prédikátorainkat, deákinkat szekerekre rakatván, a táborra gyalázatosan hurcolták, onnan is nagy kedvkereséssel szabadultak; itthon városunkban néhány hites embereinket erősen megkötözvén, lö mellett pórázon egész éjjel hurcolták, kínozták, mely nyomorúságtól isten jóvoltából oltalmazza a következendö birákat . . . 1687-ben november 11-én Isten ö szent felsége majd minden emberi reménység felett városunknak az elmúlt évi főbíráját Török István uramat az egri tömlöcböl, ellenségéböl támasztván gyámolt, szabadította ki, miért istennek legyen dicsöség, kinek is megtekintvén a becsületes város majd egész esztendeig való keserves nyomorúságos állapotját és szenvedését, s ebböl következett szegénységét, conferált 200 frtokat.” (Fényes III. k. 98.).
- 56 3 *a kuruc-labanc világ alatt kétfelé is kellett harácsot fizetni* — „De nemcsak a törökök, hanem az azokkal szövötezett s I-ső Leopold uralkodása alatt fellázadt kurucok, de a királyi seregek is — nép nyelvén laboncok — nem kis mértékben adóztatták Miskolcot . . . 1685-ben egy Murányi nevü hadnagy beütvén a városba, az elmúlt évben fölkért pénzcek megvétele végett a várost feldulta, szolgabíró uramat esküdjtjeivel s néhány tanácsbeliékkel együtt megfogván, rutul megveretvén; illetlenül szidalmazván, elvitték öket; mindaddig odatartván, meddig az adósságot utánnok vitték, melyért fizettünk nekik nyargalót többet harmadfél száz forintnál, azonkivül a sok rettenetes kár a szegénységen . . . csak Kassához többet kellett szolgáltatni 12 ezer kenyérnél s egynéhány számü hordós borokat, márháinknak, szekereinknek odaveszésével. — A sok 2 fel s alájáró hatalmasok miatt 3 tábornok rajtunk átmenetele miatt a szegénység annyira kifogyott marhájából, hogy a szántóföldeket kapákkal kapálták, az erdöröl való fát

Lap: Sor:

hátukon hordták seregestől; a bírák Egerbe s más helyekre gyalog jártanak.” (Fényes III. k. 98—99.)

56 : 6 *Ezekben az időkben már nem lehetett bírót kapni Miskolcon* — „Ezen háborús időkben (I. Lipót alatt) nem sokat hajtott a város népe a tisztválasztásra, bírót sem lehet kapni; megtetszik onnan, hogy 1679-ben a Sz. István templomban, hol 1700-ig választattak a városi tisztviselők, az istentisztelet után közegyezéssel elhatározott, hogy a melly gazda a bíróválasztás napján a terminusra meg nem jelen, úgyszint a tanácsbeliek is 40 frtra büntettetnek, mellyel az akkori jövendőbeli főbíró tartozzék a város hasznára exequatlni, s a kit főbírónak elválasztanak tartozzék 200 frt büntetés alatt hivatalát viselni. Ezen büntetéspénzt is inkább megfizették, csakhogy felmentessenek a bíróságtól, melly miatt annyira megvolt akadva a város, hogy bírót egyáltalában nem kapott, s ekkor hozta azon statutumot, hogy ki a főbírótságot fel nem vállalja, minden javaitól fosztassék meg, s azok a város hasznára fordíttassanak. A tanácsnokságot fel nem vállalóra nézve a bírónak hatalom adatott 100 frt megvételére.” (Fényes III. k. 98.)

18 *A város pecsétjén is Szent István alakja volt a címer* — „Van a városnak két régi pecsétje, az egyikben megyés egyházának pártfogója Sz. István királynak mellképe koronás fővel; a másikon szinte Sz. István volt egész alakjában magyar öltözetben, fején korona, jobbában királyi pálca, baljában aranyalma, a már fentebb említett köriratokkal... Nevezetes, hogy a város e címerét a reformáció után is 1687-ig megtartotta, ezután vésetett új pecsétet, mellyen Sz. István képét (hihető tudatlanságból, nem megvetésből, különben előbb tette volna) hajduvá változtatá, melly a mostani pecséten szemlélhető, bal kezében 3 búzakalászt, a jobban pedig szőlőfürtöt tartva „Sigillum Oppidi Miskolc’ körírással.” (Fényes III. k. 102. és Szendrei I. k. 147—48.)

22 *coetus* — gyűlés

24 *oppidum* — (mező) város

57 2 *bona vacca* — jó (fejős) tehén

5 *A magas kamara a várost maga magának zálogba adta* — „1703-ban I-ső Leopold király Miskolcot 25 évre minden uradalmi jövedelemmel együtt az 1715-ik évi 104-ik törv. cikkbe is beigtatott 41 000 frtért magának a városnak elzálogosí-

totta. A jegyzőkönyv szerint ez évben, kerítettett be a város tövissel a kurucság újabb feltámadásának alkalmatosságával, kiktől a város a következő években is sokat szenvedett. III-dik Károly király 1731-ben 25 000, s ajándékban adott 12 000 frtért ismét 25 évre terjeszté ki a zálogos időt . . . Miskolc, eperjesi Pulszky Sándortól, kinek is ekkor 6 átalag asszubort ajándékozott, 40 000 frtot vett fel költsön, s azt 1744-ben Bécsbe fel is küldte, miért M. Therezia királynő a zálogos időt az atyja, III-dik Károly által kötött 25 év eltélése utántól számítandó 40 évre terjeszté . . . De mind ezek ellenére alig mult el 10 év s Miskolc 1755-ben május 26-án a kir. tábla elébe idéztetett, s egyszersmind kamarai igazgató gr. Grassalkovics Antal által barátságos egyezkedésre felszólíttatott. Miskolc nyilvánítá, hogy ő felségével perelni nem kívánván, kész az egyességre; e mellett sérélme orvoslása végett mindent elkövetett, folyamodott, követséget küldött Bécsbe, esedezvén régi állapotában még 32 évig meghagyatásáért, s ezért minden évben a királynő névnapjára 1000 körmöci aranynak fizetését ajánlotta. — De ajánlatai el nem fogadtattak, s így gróf Grassalkovics Antallal az alkudozások elkezdettek, melyeknek az lett eredménye, hogy a nemes és nem nemes lakosok közt akkorig tartott szép egyetértés és szoros testvéri kapcsolat felbomlott; ekkor külön szerződés köttetvén a nemesekkel, külön ismét a nem-nemesekkel. A nemesek a velök kötött szerződés szerint javaiknak szabad s teljes joggal bírásában 10 évig meghagyattak. A nem-nemesek pedig a velök 10 évre kötés szerint a következő javaknak, ti. a ládházi és csabai részjóságoknak, szántóföldeknek, réteknek, egy malomnak, korcsmának birtokában hagyattak meg . . . , a lakosok minden robottól, urasági munkáktól, fuvarozástól felmentettek, hanem census vagy taksa fejében évenként 1500 frt fizetésre köteleztettek . . . Az uralkodó királynő e kötésekét még ez évben megerősíté, valamint a reformátusok is minden javaiknak birtoka s a vallás gyakorlata iránt is biztosítottak.” (Fényes III. k. 103—104.)

- 57 : 7 *Pulszky Sándor* — Sáros vármegyei birtokos család tagja, aki minden valószínűség szerint testvére volt Pulszky Ferenc apjának, Pulszky Károlynak. Az is lehetséges, amit Belia György mond: „valószínűleg Pulszky Sámuelről van szó, aki 1741-ben megszerezte családjának a magyar nemességet”.

Lap: Sor:

- 57 : 11 *Grassalkovich Antal* — (1694—1771) a három nemzedéken virágzó, szegény sorból felemelkedő család első nevezetes tagja 1736-ban nyert báróságot, 1748-tól a királyi kincstár elnöke volt. Grófi rangot 1743-ban kapott. Fényes Elek első-sorban erről ír Miskolc történetében, mert mint a királyi kamara elnöke megszerezte a diósgyőri uradalmat. Fia, szintén Antal (1734—1794) kapott hercegi rangot, s szintén bérlője volt a diósgyőri uradalomnak, amely szoros kapcsolatban állott Miskolc városával. Jókai a *Rab Rády*-ban is szól a családról (JKK 98.).
- 15 *respective* — tekintettel, illetőleg, azaz
- 16 *officium* — feladat
- 17 *in omnibus versatus* — mindenben jártas
- 18 *gödöllői herceg* — A legidősebb Grassalkovich Antal gróf építtette a gödöllői kastélyt, amelyben Mária Teréziát is vendégül látta.
- director cameræ* — királyi kamarai igazgató
- 58 14 *luxuries* — kéjvágy
- 59 : 3 *színházaz metropolis* — Miskolc és Borsod megye a leg-elsők közt pártfogolta a magyar színjátszás ügyét. Laborfalvi Róza édesapja, Benke József működött a városban, társulatának díszé Déryné volt. Az állandó színházat 1823. aug. 24. én nyitották meg. A kolozsvári után ez volt az első magyar állandó színház. E helyébe 1847-ben kezdtek újat építeni (Fényes III. k. 94.), amelynek megnyitására 1857-ben Jókai prólógot írt, s felesége is játszott az előadáson. Laborfalvi Róza 1883-ban búcsúzott a színpadtól, akkor Miskolcon is fellépett, s férjével együtt nagy ünneplésben részesült.
- két képviselőt küld az országgyűlésre* — „Az 1848-dik évi márciusi események a királyi várossá lévelt szükségte-lenné sőt lehetetlenné tették; miután Miskolc nemzeti képviselével a nagyobb városok sorába számíttatván, külön két képviselő választására képesítettet”. (Fényes III. k. 104.)
- 5 *egyszer a tűzvész rontotta le porig* — „1672-ben július 30-án a város majd nagyobb része földig égett, . . . kisdud gyermekek, szopósok és élemedett emberek is betegesek lévén, utcákon megégték, s a lakosoknak is többnyire minden javok.” (Fényes III. k. 99.)
- 6 *máskor meg a rohanó árvíz söpörte el* — „1691-ben május 23-kán a rendkívülvaló esők, égszakadások miatt a Szinva és Pecze vize megáradván rettenetes nagy zúgással házaknak,

Lap: Sor:

- malmoknak, hidaknak rontásával éjjel 10—12 óráig annyira rontotta szegény puszta városunkat, hogy a Toronyalja és Papszer utcákon kívül az egész városon kevés ház maradt, melly az árviztől meg nem tölt volna, javainkat elhordotta, marháinkat megölte, a lakosok közül is sokan a vízbe haltanak.” (Fényes III. k. 99.)
- 59 : 7 *egy rettenetes napon a kőcső törte pozdorjád* — „1560-ban Miskolcon s körülfekvő helységekben iszonyú jég és kőcső esett, melly nemcsak a reménylett termést, hanem a házakat is elpusztította. — A levegőből ekkor lehullott emberfőnyi nagyságú kövek közül egy darab az akkor uralkodott I-ső Ferdinánd királynak küldetett.” (Fényes III. k. 97.)
- 18 *kukullorium* — itt: erkélyszerű kiszögellése az épületnek
- 21 *Károly király* — III. Károly 1711—40 közt uralkodott
- jegyzet *most is láthatók . . . Gönc városában* — Jókai mint a kassai kerület országgyűlési képviselője 1884-ben járt Göncön. Az útról készített rajzát *Villámvonat szekéren* címmel az N-ben adta ki (Vö. NK 97. k. 451.)
- 60 : 8 *házhúú* — házpadlás
- 11 *szűcsműhely* — Miskolcon már a XVII. században igen virágzó szűcsceh működött, az első szabályzata 1637-ből maradt fenn, ennek 8. pontja meghatározza a legény fizetését. Bére 8 frt és „egy pár fehér öltöző” vagy pedig ez utóbbi helyett egy pár „fehér csizma”. A céh 1712-ben júl. 1-én kapott privilégiumot III. Károlytól, s a céhszabályzatot 1799-ben újítták meg, amelyeknek rendelkezése szerint a tanuló inas egy évi fizetése 10 báránybőr, két fehér öltöző és két pár fehér csizma. (Szendrei IV. k. 541—42.). A szűcsceh jegyzőkönyvei 1754-től kezdve maradtak fenn, s az avasi ref. templomban máig látható a céh elkülönített ülőhelye. Jókai tehát a szűcsmester bemutatásában hiteles, csak az kétséges, hogy szlovák mester jutott volna ilyen nagy tisztségre. A szűcsceh tagjai többségükben magyar nevéek.
- 20 *plundra* — elül hasítékkal, oldalt gombokkal ellátott német szabású, bugyogós nadrág. *Szirmay*nál is szerepel (74.).
- 61 : 3 *marcáfánk* — marcipán, amelyet márczal, vagyis méhsörrel készítettek, *Szirmay* is emlegeti *Márcza-fánk* néven (55.), *Az Osztrák Magyar Monarchia* 3. k. 302. Jókai megmagyarázza készítését.
- 21 *szijpantallér* — általvetőszij, a francia à la bandoulière-ből magyarították. *Az apja fia* c. művében *bandelière*-t említ

Lap: Sor:

- (NK 69. k. 7.). Szirmaynál is előfordul *pantallér* formában (47.).
- 61 : 24 *Zavolaty toje prkoprcár* — engedd be azt a bukfenchányót
27 *instans* — kérelmező
30 *povrazolezec* — kötélzáncos
31 *bíró uram* — Querczina (*bombyx quercina* — selyembogár 1. *Cíkkék és beszédek* IV. k. 731.) szlovák nyelvű miskolci bíró alakjának szerepeltetése Jókai fantáziájának alkotása, hiszen a regény cselekményének idejéből ismerjük a miskolci bírók neveit, s ilyen alak nem látszik valószínűnek: 1770—71 Barkassy András, 1772—85 Szalay András, 1786—88 Barkassy Pál, 1789—90 Rátz György, 1791—1803 Barkassy András volt a bíró Miskolcon.
- 62 11 *No, frisko, frisko! Spjevd! Muzsikdc!* — No, gyorsan, gyorsan! Énekelj! Muzsikálj!
27 *lazzarino csövű duplapuska* — Ilyen puskája volt Jókai édesapjának, amint azt *Visszaemlékezések Vörösmartyra* (PH 1900. nov. 21.) c. írásában olvasható (Az Est hármaskönyve 1925. 169.).
- 63 15 *stariospica* — helyesen stariopica = vén majom
20 *pan welkomozsnye* — nagyságos úr
24 *szirony* — színes vékony bőr, amelyet hímzésre használtak. A miskolci szücs mesterek szabályzatában 1813-ban szironnyal kivarrott bundát így írnak le: „Sok színű szironnyal tarkázva”. *A tengerszemű hölgyben* „szironnyal szépen kivarrott” birkabőr bekecsét említ. (NK 76. k. 104.)
27 *diva kocskabőr* — divatos kecskebőr
30 *potyszem* — gyere ide
31 *koza-ircha-nohavica* — kecskebőr nadrág
- 64 10 *lamatye cigánszke kolisa!* — Vess cigánykereket!
12 *distráhdás* — mulattatás
13 *lerchenfeldi dialektus* — Lerchenfeld Bécs melletti falucska volt, amely a város növekedésével annak VII. kerületévé vált.
15 *Herr Baron von Kadarkuthy! haben Sie nicht einmal Frater Seraphinus geheissen?* — Kadarkuthy báró úr, nem hívták önt valaha Frater Seraphinusnak?
26 *Dori, der amerikanische Affe!* — Dóri, az amerikai majom
27 *bécsi „Paradies”* — a Paradicsom nevű szórakozóhelyre utal ezzel Jókai, mint ahogy *A mi lengyelünkben* is fordul elő ilyenféle: „régóta van szerencsém Lyubissza asszony-

Lap: Sor:

- ságot ismerni abból az időből, amikor Csárdás Lubinak hitták. Ott gyönyörködtet a bécsi közönséget a Caselli paradicsomában ez előtt valami tíz esztendővel.” (HhM 315.)
- 64 : 28 *Titanides Sámson* — I. Az elátkozott család-ban (JKK. 105—107.)
- 65 10 *Cagliostro* — Giuseppe Balsamo (1743—1795) híres kalandor árneve volt Alexandre Cagliostro, aki Európa legelőkelőbb köreiben aratta sikereit, s része volt a francia királyi udvar hírhedt nyakláncperében is. A Bastille-be zárták, majd Rómában 1789-ben halálra ítélték, de később halálos ítéletét életfogytiglani fegyházra változtatták. Dumas père regényt írt róla. Jókai többször említi műveiben, hiszen egyik kedvenc forrása: Bülow: *Geheime Geschichten und rätselhafte Menschen* (1850—1860) c. műve bőséges adatot jegyzett fel róla.
- 11 *Cairoi Ludolfus* — I. Az elátkozott család-ban (JKK 92.)
- 23 *Donner und Doria!* — Ördög és pokol-hoz hasonló káromkodás
- 66 3 *egy esztendeig ültem a kassai börtönben* — időszámítási zavar, mert Guthay Lőrincnek és Malárdy Herminának négy éves a fia
- 19 *hogyan tanítja meg az embereket vadfákából gyümölcsfákat csinálni* Jókai kedvenc foglalkozását, a kertészkedést hősei jellemzésére is felhasználja, s nagy szeretettel ír azokról a ref. lelkészekről, lévitákról, akik ezt a nép művelésére használják fel. L. *Enyim, tied, övé kertészkedő lévitáját*, s a *Háromszéki lányok* Ábrahámfalvi Ábris nevű lelkészét, aki 1692-ben a tatárdúlás után visszavezeti népét a felégetett faluba, s új életet kezd velük.
- 31 *toporjásféreg* — a farkas neve a székely tájszólásban, de Baranyában és Nagyörösön is ismerték *toporjásféreg* formában
- 33 *Verhovina* — hegyvidék a régi Bereg megyének Galícia felé eső részén
- 67 7 *trüflikutya* — gombászó kutya (Trüffelhund), amelyet főként a szarvasgomba felkutatására használtak
- 68 6 *moddlis* — divatos
- 11 *vonás forint* — a magyar forintnál két dénárral nagyobb értékű pénzegység, l. Szirmaynál (65.)
- 14 *Cso ti robis!* — Mit beszélsz!

Lap: Sor:

- 68 : 20 *vlkójdger* — farkasvadász
- 23 *Dunajec* — a Magas-Tátra északi lejtőjén eredő folyó, amely a Kárpátokon keresztültörve a Visztulába ömlik
- 26 *Hab isz nid xagt?* — Nem megmondtam?
- 27 *kurta forint* — a magyar forintnál két dénárral kisebb értékű pénzegység, Szirmaynál (65.) is szerepel
- 32 *concessa kell* — engedély kell
- 70 : 11 *ordália* — istenítélet *Ordália* (Történelmi elbeszélés) (PH 1901. máj. 26—30. és HhM 2. k. 153—72.)
- 18 *sibenyec* — gézengúz, csavargó
- 71 : 2 *dzscentri* — anakronizmus a XVIII. század végén
- 4 *kompanyon* — társ, kísérő
- 23 *Örvénykő, Pogányoltár* — Tardona környékének leírásában így magyarázza Jókai: „Az urak ‚pogányoltár’-nak, a parasztok Örvénykőnek hívják azt a csúcst.” (*A tengerszemű hölgy* NK 76. k. 112.)
- 72 : 5 *Paulinus kolostor* — Jókai a Barátfalva (Tardona) felé vezető útvonal mentén említi, s ezen az útvonalon két XIV. században alapított pálos kolostor is volt. Az egyik, a diósgyőri várhoz tartozó kolostor a XVIII. században átépítve, ma Miskolc III. kerületében műemlékjellegű épület: a másik Jókai tardonai tartózkodása alatt kedvelt kirándulási helye, amelyről *Egy bujdosó naplójá*-ban (*Csataképek* NK 10. k. 264—65.) és *A tengerszemű hölgy* c. regényében (107.) emlékezik. Ez utóbbinak műemlék értékű maradványa máig fennáll Dédes határában: az ún. *Szentléleki pálos rom*, amelyet a diósgyőri vár ura, Erne bán építtetett a XIV. században (1346.). Vö. Genthon István: *Magyarország műemlékei* (Bp. 1951. 151.)
- 7 *Holnap kardcsony vasárnapja* — most tehát szombat van. Pénteken kezdődött a regény cselekménye az első alispán ebédjével, utána a másodalispánhoz ment, s mire az ebédnek vége volt, már gyertyát kellett gyújtani, s késő volt az alispánné szerint az espereshez menni látogatóba. Az esperesnél és a bírónál tett látogatásra igen kevés időt szán Jókai.
- 12 *Enstrát napja* — A görögkeleti egyház számítása szerint december 12-én kellene ennek a napnak lennie, de a régi naptárakban nem találtam ilyen nevet. Nem lehet tudni, hogy Jókai mire gondolt.
- 15 *Parasztevic* — a paraszt szóból szlávósította Jókai, mint

Lap: Sor:

ahogy latinosított formát is használ „parasztikus” alakban
(*A Damokosok* JKK 106 : 7.)

- 72 : 18 *macedó-görögök* — 1650 táján Macedóniából, a hódító törökök elől számos görög család menekült hazánkba, s ezek közül többen telepedtek le Miskolcon. Főleg kereskedéssel foglalkoztak, s külföldi kapcsolataik igen gyorsan fellendítették a város életét. 1720 táján külön kolóniát alkottak, s építkezéseikkel hozzájárultak a város fejlesztéséhez. A Helytartótanács 1784-ben adókedvezményben részesítette őket, s építendő templomuk számára megszerezték a Mocsáry-féle telket. Miskolcon is mozgóvá lettek a város polgárosodó fejlődésének. (Vö. Komáromy József: *Adatok Miskolc XVII—XVIII. századi kereskedelmi viszonyaihoz*, a Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII. 1968. Miskolc 363—90.) Jókai jól ismerte ezt a társadalmi réteget, mert Komáromban is fontos szerepet játszottak a város csinosításában és kereskedelmi életében. *Az arany emberen* kívül *A csendes évek története* c. tanulmányában szól róluk: „A napóleoni háborúk alatt . . . fejlődött ki egy valódi magyar kereskedelmi osztály, mely az üzletet, a pénzforgalmat egyszerre magához ragadta. Nem voltak ázsiai fajrokonaink; görögök voltak, valóságos macedóniai bevándorolt ivadék, hanem azért mégis a legtökéletesebb magyarok. Az egyedüli népfaj, mely rövid időn nyelvét, szokásait, viseletét, erényeit és hibáit úgy elsajátítá, hogy semmi idegen nem maradt rajta. Ők magyar nemesek lettek, együtt tanácskoztak apáinkkal a zöld asztalnál; együtt harcoltak az inszurrekcióban, s összeházasodtak a magyar nemesi családokkal. Sok magyar úri család ivadékaiban most is hellen vér folydogál . . . Különösen kirúntek kereskedelmi, vállalkozói tehetségeik által. A kereskedés nagy lendületet vett az egész országban, s az mind az ő kezükben volt . . . vidéki városainkban a legdíszesebb házsorok, egész utcák, amiket a görögök építettek. Rác utcája lett minden városnak . . . aztán a saját utcáikban saját templomokat építettek, pompás keleti díszben, tele szent képekkel; cifrára festett tölgyfahajóik végig járták a Dunát Pozsonytól Orsováig, hátrészeiken aranyos festett szent alakokkal. Milliomosok voltak közöttük.” (A Hon 1879., NK 96. k. 88—89.)
- 18 *gubicszedő* — gubics vagy gubacs a cser és tölgy fiatal hajtásain, levelein keletkező kóros „daganat”, élőködők

Lap: Sor:

- hatásának következménye. Nagy cseresvartartalma miatt fontos kereskedelmi cikk, a bőr cserzésére használták. Bükki gubicsszedő magyarokat fest *A mi lengyelünkben* (248., 268.)
- 72 : 33 *csframdlé* — más néven kőttes vagy szaladós. Hegedüsné Jókai kedvenc eledelei közé sorolja: „tavasszal a kőttes volt kedves eledele, az komáromi étel, kicsíráztatott búza ösztörtve mozdárban és annak a leve kicsavarva és megsűrve, liszttel összekavarva és megsütve, az oly édes, mintha mézes lenne. Ez volt a tavaszi csemege”. (172.) *Nemzeti eledeleink* c. cikkében a 11. helyen említi a komáromi csframálét (VU 1862. 321.)
- 73 19 *Barcikára nem mehetsz* — Ezt a dalt Gulyás József i. cikke a kortesdalok sorában emlegeti, s utal arra, hogy Jókai *A mi lengyelünk* c. regényében is felhasználja s „idei nótának” nevezi (184.). Szerinte Óvári élő alak volt. Borsod megye történetében a XVIII. században Óváry László szerepel, aki 1790-ben Szabolcs megye másodalispánja lett, s tagja volt annak a szabadkőműves páholynek, amelyet Kazinczy apósa, Török Lajos alapított. *A mi lengyelünkben* két „ősmagyar” Csunkó Dani meg Kókán Laci felvidéki nemesek éneklük (278.) egészen megegyező szöveggel.
- 75 10 *Kazinc* — Sajókazinc, Borsod megyei község, ma Kazincbarcika része
- Szent-Péter* — Sajószentpéter, Borsod megyei község
- 21 *székely Bara, Barta, Barna nevek* — Kadarkuthy álneveként előbb a Barna, majd a Barra nevet használja Áron keresztnevével. Mikor Jókai 1849. aug. végén menekült Rákóczy Jánossal, erről az időről írja: „Ő belőle (Rákóczy Jánosból) lett Barna János kocsis, én belőlem, Benke Albert, Laborfalvy Róza testvére, aki a szegedi ütközet alatt sírjára talált. Annak a nevét viseltem sok ideig.” (*Egy napom Gyulán*) 1898 (HhM V. k. 277.)
- 33 *kovarc* — kvarc, az üveg alapanyaga
- 76 9 *kosta* — református tanító
- 11 *kalamajka* — Kolomea város nevével összefüggő gyorsütemű lengyel, ill. ukrán tánc
- 21 *kuszpitol* — koptat, elhasznál, l. Szirmaynál (1807. 6.)
- 27 *klepht* — betyár, görög szabadságharcos
- 78 1 *Tozsó* — *A mi lengyelünkben* is szerepel ez a név, s ezt írja vele kapcsolatban: „Egy becsületes görög kupec. Kereszt-ségben Theodoros.” (HhM 83.)

Lap: Sor:

- 78 : 3 pergamenolaj — bergamotte-olaj, amely citrom héjából sajtolt illatos kenőcs
- : 25 az én patriótám, Miló — utalás az i. e. 510 körül élő híres görög birkózóra, akit vadállatok téptek szét, neve valójában: Milón
- 33 búszos — ködös, páras l. *Öreg ember nem vén ember* (195.)
- 79 3 Mályinka — Borsod megyei község Tardona szomszédságában
Barinka — ilyen nevű helység nincs a helységnévtárakban, de lehet hogy Barcika elírásából származik. Jókai *A cigánybáró* c. regényének hőse Barinkay Sándor.
- 4 Tardona — Fényes Elek ezt írja róla: „magyar falu, Borsod vármegyében, erdős hegyek között, regényes vidéken egy hegy alatt fekszik . . . Lakosok száma 719 lélek, kik 45 r. kat. és 18 zsidót kivéve reformátusok s helyben van anyaegyházuk. A helységen keresztül folyik a Haricza patak, mely a parasznai határhoz bekebelezett Ludna pusztán erdős hegyek közt eredvén, itt malmot hajt s Kazincnál mély árkot hányva szakad a Sajóba. A helységet kisbirtokosság bírja” (IV. k. 179.). Klein Gáspár szerint „a reformáció korán elterjedt benne, de eleinte csak Dédes leányegyháza volt. 1622-ben azonban önálló egyházzá lett . . . kőtemploma elpusztult s 1732-ben csak fatemplom építését engedélyezték. Mikor II. József alatt 1786—89 közt lehetőség nyílt, kőtemplomot építtetett az egyház, de ez zsindeles tornyú volt, s 1875. okt. 19-én tornyostul harangostul leégett s odaveszett a paplak és iskola is”. (154—55). Torony nélküli falu a közelben Répáshuta és Ómassa. Jókai igen jól ismerte a környéket, itt bujdosott 1849 aug. végétől december végéig. A Jókai és Tardona kapcsolatára vonatkozó irodalmat l. *Politikai divatok* (JKK 398—99.). Az ott említetteknek kívül még a következőkre hívjuk fel a figyelmet: Miskolczy Simon János: *Jókai Tardonán* (VU 1905. 722—23.), Lynkaeusz: *Az üldözött Jókai* (PN 1910. 123. sz.), *Jókai tardonai papjának fia elmondja, hogy élt Jókai Tardonán* (Magyar Jövő Miskolc 1925. április.), Horváth Béla: *Ahol Jókai bujdosott* (Magyar H. 1934. jan. 9.), Csorba Zoltán: *Jókai és Borsod az irodalomban* (Miskolc 1942.), *Jókai emlékkiennepély Tardonán* (Északmagyarország 1954. máj. 11.), Vargha Balázs: *Üldözetlen üldözött* (Beszélő tájak Bp. 1963. 207—8.), Csorba Zoltán: *Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon*

L
29

- és *Borsodban* (Miskolc 1966.). Érdekességként megemlítjük, hogy Sassy Csaba: *Jókai Tardonán* címen színdarabot is írt, amelyet pályadíjjal jutalmaztak, s a Miskolci Nemzeti Színházban be is mutattak 1925. febr. 18-án. A darabot ismertette a Miskolcon megjelenő Magyar Jövő 1925. 35. számában. L. még Baross Gyula: *Jókai a szépirodalomban* Magyar Könyvszemle 1925. évf. — Jókai tardonai bujdosásának szépirodalmi feldolgozása olvasható Szini Gyula: *Jókai Egy élet regénye* (Bp. 1928.) és Ignác Rózsa: *Róza ledny-asszony* (Bp. 1942., ill. 1966.) c. művében.
- 11 *csak nyúl ne fusson keresztül az úton* — ti. mert akkor nem lesz szerencsénk, országosan ismert babona. Szirmay is említi ehhez hasonlót: „Nyulat látánk, nem leszen jó szerencsénk” (111.).
- 27 *rostok* — pihenő
- 34 *Menjünk az Oltárköre* — hasonló leírás *A bujdosó naplójában* (NK 10. k. 263—264.) *A tengerszemű hölgyben* (NK 76. k. 108—9. és 112.).
- 80 : 10 *óriási nagy fehér tenger* — hasonlóan írja le a Kaukázus hegyvidékének felhőgomolygását *Görög tűz* című művében: „S bizony nem bánta meg, hogy ide felhatolt. A látvány kárpótolta érte... A múltkor látott gyönyörű völgyek helyén egy sima tenger terült el nagy messziségben. Ködtenger. Felülről nézve éppen olyan a felhő, mint a hullámos óceán, csakhogy nem zöld, hanem vakító fehér, mintha a hó tornyosulna dagadó habokká. A tündöklő tenger körül, mint szigetek válnak ki a magasabb hegyormok, s úszni látszanak benne el-elmerülve, meg kiemelkedve.” (Nk 64. k. 80.)
- 27 *thalassa* — thalatta: 'tenger' görögül
- 81 I *bezindelyeztetem kelmednek a fejét* — Csúry Bálint: *Szamosldti szótárában* szerepel ez a szólás „nagy számár, ostoba” jelentéssel. Szirmaynál is találunk ehhez hasonlót: „Méltó volna, hogy posztóban varrnák, bé sindelyeznék a fejét.” (112.)
- 13 *patientia* — türelem. — Szirmay „Patientia-Barát tántz”-ot említi (123.)
baráttánc — humorosan nevezték így a legunalmasabb táncot, s átvitt értelemben béketűrés jelentéssel használták. Mikes említi, hogy „nincs rosszabb tánc a baráttáncnál” — ti. a türelemnél — vagy „Itt csak baráttáncot lehet járni”.
l. *Rákóczy fia* (NK 80. k. 338.)

Lap: Sor:

- 81 : 25 *elpardhol* — vízzel fecskendezve elolt
29 *veresgyűrű-fa* — *cornus sanguineus*, vesszője kiválóan alkalmas nyárs készítésére
- 82 : 5 *bevitték Trója falain azt a bizonyos falovat* — utalás a Vergilius *Aeneis*-ének közismert elbeszélésére
17 *komplimentíroz* — kitessékel (udvariasan)
19 *szombatos* — szombatosok szerepelnek az *Egy az Isten* 1. k. XLI. fejezetében
31 *félkékalmár* — csaló, szélhámos
- 83 : 6 *ponk* — meredek hegycsúcs
15 *vápa* — mélyedés
21 *lonka* — terasz
24 *a miskolci görögök templomot építettek a tavasszal* — 1782-ben határozták el a templom építését, s a Helytartótanács engedélye alapján 1785. aug. 11-én kötötték szerződést Jean Michael Schajdler kőművessel a templom építésére, 1806-ban szentelték fel
26 *egy keskeny hegyi út* — *Az első ősz hajszálak* (1890.) c. írásában így emlékezik erre: „Október elején 1849-ben a borsodi Bükkben voltam. Tardonának hívják a falut. Miskolctól öt óra járásnyira van, kocsin. Folyvást ősreangetegek között halad az ember, négyszer-ötször átgázolva a patakon. Hídnak híre sincs. Kijönni a faluból is csak ugyanazon az úton lehet, mert egy völgykatlanban fekszik, amiből csak nyaktörő ösvények vezetnek át a hegység túlsó oldalára, ami már egy más világrész.” (HhM 5. k. 279.)
- 84 : 4 *nincsen tornya, csak temploma* — I. 79 : 4 jegyzetet
- 85 : 1 *miskolci kalendárium* — Miskolcon Szigethy Mihály 1812-ben állított nyomdát, s megindította a *Miskolci nemzeti kalendáriumot*
5 *durnyizni* — kártyázni (l. *Eppur si muove*) (JKK 1. k. 70.), *Rab Ráby* (JKK 308.), *Egetvlóv asszonyszív* (HhM 9. k. 100.), *Földön járó csillagok* (NK 40. k. 72. 73. 87.)
7 *Graeca fides!* — görög hűség, a latin közmondás szerint: „*Graeca fides, nulla fides*” (görög hűség, nem hűség)
27 *INRI* — *Jesus Nasareus Rex Judaeorum* (Názáreti Jézus a Zsidók Királya) bibliai felirat rövidítése, amely r. k. vallású helységek végén a feszületen olvasható
- 86 : 19 *dödörgés* — dünnögés
32 *Dudarnak hljuk a falunkat* — Dudar Veszprém megyei község, s ennek a nevét őrzi a népdal szövege is, amelyet

Lap: Sor:

- most Barátfalvára alkalmaz. Az *Enyim, tied, övé* c. regényében egy betű elhagyásával Duda néven emlegeti a helységet.
- 87 1 *úgy híjuk, hogy „Borkuthy”* — ti. Kadarkuthy bárót — Magyar-
rázatát *Az elátkozott családban* találjuk (JKK 11. k. 202.).
Borkút nevű község Máramaros és Sáros vármegyében
volt, s erre már Harsányi Zoltán is rámutatott. A hírlapi
közlés Kadarkút-Borkút helységet annak idején még Sáros
megyébe helyezte. Borkút nevű falu Erdélyben is volt,
Kadarkút pedig van Somogy megyében. A Kadarkút és
Borkút szójáték adhatta az ötletet Jókainak, hogy ebben
a regényben a faluk neveivel olyan szellemesen vezetik
álútra Kadarkuthy bárót.
- 17 *cúca* — bot, dorong jelentésű tájszó; Komáromban is jól
ismerték
- 21 *harmónia* — énekkar
- 27 *siklus* — itt: egyházi adó
- 30 *sátoros ünnep* — *Szirmay* a húsvét, pünkösöd és karácsonyt
nevezi így (31.). *A mi lengyelünk* (309.)
- 88 17 *turzás* — a föld felszínének felbolygatása, próbaásás
- 89 : 11 *Selmec* — Selmec- és Bélabánya (Baňska Štiavnica a Belá)
egykor Hont megyei szabad királyi bányaváros, lakossága
a XVIII. sz.-ban nagyrészt németajkú volt
- 20 *paksus* — írásos rendelkezés
- 23 *szurdék* — völgyszoros, itt: eldugott település
- 27 *csincsés* — nedves, átázott talaj
- 29 *patés* — kiütéses fertőző betegség
- 34 *úrdolga* — eredetileg a földesúrnak végzett ingyen munka,
itt: közmunka
- 90 4 *sing* — régi hossz mérték, kb. 0,62 m
- 91 8 *szdrnyék* — nádból vagy vesszőből készített szín, itt: méhes
- 14 *sonkoly* — a lépes méz viasza, l. *Sonkolyi Gergely* (Jókai
novellája) 1846. 60.
- 28 *magyar zsidók* — szombatosok
- 33 *fóleszelt* — felvilágosított
- 92 : 4 *nagypénteki lidérc hozta pénz* — Ipolyi műve a *Magyar
Mythológia* alapján (I. k. 308.) másutt is szól erről: *A három
márványfej* (JKK 173.), *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 2.
k. 51.)
- 18 „oldh alma” — Szatmár megyében a legutóbbi időkgig oláh-
piros almának neveztek egy igen szép fajta almát
- 93 : 10 *egyik se vallja meg* — egyik növény sem ered meg benne

Lap: Sor:

- 94 2 *gyertyaszentelőkor* — február 2-án
9 *lázsisz tallér* — II. József, II. Lipót és I. Ferenc királyok idejében vert ezüst tallér, amelynek értéke nagyobb a rendes osztrák értékű forintnál 2 garassal
20 *kontrabont* — veszekedés, civakodás, nézeteltérés
- 95 : 14 *holyan* — milyen, mekkora
masinisták — tűzoltó diákok, I. *A kiskirályok* (JKK 1. k. 255.)
- 15 „*ad arma*”! meg „*incendium*”! — „Fegyverbe!” meg „Tűz van!” A debreceni kollégium tűzoltó diákjainak parancsszava
- 28 *a mi igazi szent Flóriánunk* — Szent Flórián a tűzoltók véd-szentje volt. Az ittenihez hasonlóan írja le a tűzoltás hőseinek munkáját *A debreceni lunatikusban* (NK 34. k. 251.), ott Dallos Ádám tevékenykedik hasonlóan. Vö. még *Eppur si muove* (JKK 1. k. 17.), *Fekete gyémántok* (JKK 1. k. 236.), *Még egy csokrot* (NK 69. k. 84.), *Ahol a pénz nem isten* (HlM 10. k. 22.), *A mi lengyelünk* (241.)
- 96 : 5 *Barátfalva* — ilyen nevű község volt Kolozs megyében (ma Bratfalau) (Dvorzsák 1. k. 329.), valamint Vas m.-ben is, Jókai Tardoná-val azonosítja
- 24 *cathetus* — a háromszög befogója
- jegyzet *Csányi Béni* — tardonai birtokos. Tardonán van eltemetve, meghalt 1876-ban, 69 éves korában (Miskolczy János: *Jókai Borsodban* MN 1905. ápr. 28.)
Tardona. *sincs följegyezve a Karacs térképén* — Karacs Ferenc (1771—1838) híres rézmetsző, akinek térképe megvan a PIM Jókai hagyaték darabjai között. Címe: „*Magyar Országoknak és a hozzá kapcsolatot Horváth és Tóth Országoknak s a Határőrző Katonai Vidékeknek, nem különben az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek vármegyékre és szabad kerületekre osztott s a legjobb Mappák szerént készítettett közönséges táblája*... Pesten 1813.” Ezen a térképen valóban nincs feltüntetve Tardona, csak a környező helységek (Miskolcz, Diós Győr, Dédes, Kazintz, Bartzika, Sajó Sz Péter stb.).
Telepy Károly — (1829—1906) festő, *Telepy György* (1800—1885) színész és festő fia, aki főként színpadi díszleteket festett, felesége Csányi Benjámin huga volt. Ugyancsak Csányi leány volt a tardonai pap, Rác Endre felesége is. Telepy Károly 1894 januárjában számos magyar művészrel

Lap: Sor:

- együtt festménnyel ajándékozta meg az 50 éves írói jubileumát ünneplő Jókait (Kacziány Ödön: *A művészek Jókainak* VU 1894. 27.). A Telepyekre vonatkozó új eredményekre l. Telepy Katalin: *Telepy Károly a magyar táj romantikus festője* (Déri Múzeum Évkönyve Debrecen 1968. 545-613.)
- 97 : 3 *csapinós* — ferdén meredek
7 *most* — 1897-ben
9 *mogyoró geszt* — fiatal mogyoróbokorral benőtt hely, Jókai gyakran használja ezzel a jelentéssel műveiben a geszt szót
10 *ő* — régi hossz mérték — 1,89 m
31 *siskakemence* — Bátky Zsigmond szerint a Kisalföldön és környékén *siskó*nak vagy *siskónak* hívják a búboskemencét. (Népr. Ért. XII. 1930.) Györffy István öreg palócoktól hallotta, hogy „A *siska* olyan volt, mint egy nagy méhkas, ez alatt volt a kemence, amelyben kenyeret sütöttek, ez kívülről füllött.” (Népr. Ért. 1930. 154.) Jókai a palócház leírásában néprajzi hitelességgel emlékezik vissza a látottakra. A *siska* szó a palócok közt gubacsot is jelentett.
33 *süveg* — a szabadtűzhely fölött cserépből vagy fából készült füstfogó
- 98 : 9—12 és 26—33 sorok — idézet *Az eldtközött családból* (JKK 151—52.)
17 *tepertős gombóc* — Jókai 1894 októberében Alcsúton József főherceg vendége volt, s ott látott hasonló edelt: „baka-gombóc (ez tésztából készül olyan egy fontos golyóformára, szalonnával megspékkelik, azután egy óra hosszat főzik bugyborékoló vízben, míg megpuhul, akkor zsírba rakják, hol újra megkeményedik, hogy löni lehetne vele”. (*Szüretti mulatság Alcsúton* NK 96. k. 284.) *A tengerszemű hölgyben* Erzsike szalonnás gombócot készít hagymás lével Gyuricza Péternek (NK 73.).
- 21 *nyársra húzott lúd* — mint *Az apja fia* c. elbeszélésben (NK 69. k. 34.), *A mi lengyelünkben* (HhM 60.)
- 99 15 *tóga* — református teológusok viselete a debreceni főiskolában
reverenda — itt ref. papi viseletre használja Jókai: papi palást a jelentése
- 99 jegyzet Szirmay Antal: *Hungaria in parabolis* (1804) c. művében pontosan így: „Csak nincs furcsább Nemzet a Magyar Nemzetnél! Eőtet, mint valami választott népét ki hozta az

Lap: Sor:

Úr Isten Schythiából erre a téjjel, mézzel folyó földre, és azt mondotta: No! egyél, igyál! eb ugatta Magyarja! itt van a jó Tokay bor, fejér Miskólczi Kenyér, kövér Debreczenyi Szalonna! De ez néki nem tettik; ki megy az Országbul, és külső nemzeteknél fecserli pénzét. Az után vezette eőtet az Isten Szent István Királynak hitére, mondván: No! üdvözülly! eb szánkázza meg a lelket! de ez sem tettzett néki; eő külső országi Svajczer és Francia hitet hozott bé magának, és azt nevezte: *Magyar hitnek*. Már úgy lévén a dolog; mit tudott vele tenni az Úr Isten? adott néki tehát becsületes Kalpagos Praedikátorokat, mint, Imé! Szilágyi Samuel Uram! De ez sem tettzik néki; azt gondollya, hogy az Isten szava sem hangzik Magyar öltözetű Praedikátoroknak szájából, ha csak külső Académiákrul jött Parochás, s borjú bélel kerített nyakú Papját nem hallya Praedikáló székébül. — Magának is a Magyaroknak adott az Úr Isten minden Nemzetek felett való leg díszesebb Vitézi öltözetet; Csak a Magyar Gárdát kell nézni (talán csak magának az Úr Istennek, és a Magyar Királynak van olyan Gárdája) de néki az sem tettzik, dísztelen hasogatott Szarduthba (vagy mi a menkönek mondgyam?) öltözvén, akkor leg szebnek véli magát, midőn háta girinczén úgy megy a paszomántya, mint a Kecsegének, sött azt gondollya, hogy lovagolni se tudna, ha csak Anglus Praeceptort nem fogad magának, Bóldog Isten!” (44—45).

- 99 jegyzet *bdró Sennyey László* — A Zemplén megyei Pácín község földesura, aki 1741-ben a Zemplén megyei 780 főből álló megyei nemesség lovas csapatának megválasztott parancsnoka volt ezredesi ranggal. Meghalt 1782-ben.
- 100 5 *flanellujjas* — Az *eldtkozott családban* Bajcsy András visel flanell-réklit (JKK 166.)
- 7 *abaposztó* — festetlen, durva posztó
- 21 *Lacika* — Az *elátkozott családban* Gézának nevezi Jókai (JKK 268.)
- jegyzet *Szilágyi Sámuel* — (Piskárkosi) 1719—1785 közt élt, s külföldi egyetemek végzése után 1742-től a debreceni főiskola tanára, 1765-től 1772-ig a tiszántúli ref. egyházkerület püspöke volt. Lefordította Voltaire *Henriade*-ját.
- 101 7 *orros* — cserép kancsó csörszerű ivókával
- 12 *gyertya taplója* — gyertya bele
- 29 *Barra Áron* — előbb Barna Áron I. JKK 75:21 és 76 : 20

Lap: Sor:

- 102 : 3 *Tehát „schólem”* — ehhez hasonlóan köszönti Adorján Áron az *Egy az Istenben* a szombatos Naftalit (NK 26. k. 309:5.)
- 5 „*min haóldm, wead haóldm*” — Jókai erről a mondásról ezt írja: „azt teszi, hogy ,egyik örökkévalóságtól a másikig’, s két ezer év előtt Kanahánban nagy vita volt a fölött a farizeusok és a sadduceusok között. Ez utóbbiak csak ,egy’ örökkévalóságot akartak elfogadni, s azt mondták: ,ad haóldm’, de az igazhívő két örökkévalóságot vall”. (*Egy az Isten* NK 1. k. 311—12.), *De kdr megvénülni* (154.) Forrása a Jókai könyvei közt ma is megtalálható *Der Schulchan aruch* (1837, 1838) című munka, amelynek III. része a *Der Neunte und letzte Abschnitt der ersten Traktats des babylonischen Talmud betitelt Brachoth (von den Lobsprüchen)* In welchen unter andern auch eine grosze Abhandlung über Träume vorkommt. Volständig übersetzt und mit Anmerkungen versucht von Heinr. Georg, Fr. Löwe sen. Hamburg 1839. A köszöntésekre vonatkozó rész a 2. lapon.
- 14 „*schólet*” — l. a 111 : 27 jegyzet
- 34 *Abrahám kebele* — a mennyország
- 103 2 *Schulchdn—Aruch* — a Jókai könyvtárban meglevő mű pontos címe: *Dur Schulchan Aruch oder die vier jüdischen Gesetz-Bücher ins Deutsche übertragen* Erstes Buch, oder ersten Theile erste Abtheilung *EBEN HAÁSER*, alle Gesetze über die Ehe im ausgebreiten Sinne des Worts Hamburg 1837. A *Sirkóalbum*-ban így magyarázza: „a zsidó vallás négyes törvénykönyve” (HhM 7. 26.), ezt említi forrásul az *Egy az Istenben* is, de szól róla a *Jövő század regényében* (NK 1. k. 193—94.), a *Rab Rábyban* (JKK 161.) s a *De kdr megvénülni* (78.) címűben. 1880. márc. 16-án a képviselőházban *A közigazgatás államosításáról* mondott beszédében így szólt: „Most négy napot eltöltöttünk azzal, hogy a schulchanaruch fölött debattiroztunk, ami igen jó izlésű dolog volt, kivált akik tudják, hogy mit jelent magyarul schulchanaruch: ugyanis semmit egyebet, „mint terített asztalt.” (*Politikai beszédei*. II. k. 105. és 226—27.)
- 12 „*bonzsur*” — a XIX. század negyvenes éveiben divatos kurta kabát: tehát itt anakronizmus
- 13 *dohányos börbönce* — dohányos doboz *Szirmay Faludi* verséből idézi „Hív társom, dohányos börbönczém” sort (42.)
- 21 *folypát* — ásvány, a földpát egyik fajtája

Lap: Sor:

- 103 : 25 *beneficium* — adomány, áldás
- 104 8 *Hadház* — Hajdúhadház
- 9 *Szoboszló* — Hajdúszoboszló, mindkét hajdú város gazdagon fizette papjait
- 16 *kánon szabta* — előírás szabta
- 30 *Miskolcon hétfőn a hetivásár* — Miskolcnak a legrégebb idő óta volt vásártartási joga, s a vásárok számát 4-ben szabták meg, I. Lipót 1696-ban ehhez még 2 országos vásár tartására adott engedélyt, de ez nem vált gyakorlattá. I. Ferenc 1801-től újból szabadalmat adott 6 vásár tartására. 1764-től kezdve hetenként is tartottak egy vásárt s valószínűleg hétfőn. Fényes 5 országos vásárt és két hetivásárt említ (III. k. 94.).
- 105 6 *húsz év előtt az egész helység római katolikus volt* — Ez nem egyezik Tardona múltjával.
- 11 „*niet und nagelfest*” — jól beleillesztett és felszegelt
- 23 *zsmolyos fenyőfűcska* — valószínűleg tartóba illesztett karácsonyfára gondol Jókai
- 25 *karácsonyfa* — anakronizmus a XVIII. sz. végén. I. a 6 : 7 jegyzetet. A regény írásának évében Szász Károly így emlékezik vissza: „ez előtt 50—60 évvel legalább Erdélyben még a városokban is, pl. Enyeden, ahol mi laktunk, még a művelt úri házakban sem volt hfre, se hamva a mostani karácsonyfának. Ez új szokás az éjszaki Európából s hazánkban közvetlenül Németországból jött be”. (VU *A régt és a mai karácsony-este* 1896. 865.) Jókaiék Hegedűsné emlékezete szerint az ötvenes évektől kezdve állítottak karácsonyfát: „A karácsonyfát bátyám is segített díszíteni.” (I. még *A lélekidomár* (JKK 86—98.) *A karácsonyfa alatt* c. fejezetét.
- 107 4 „*Stabat mater dolorosa*” — *Alla a fájdalom anyja* kezdetű Jacopone da Todi himnuszt játssza orgonán és éneklő Guthay Lőrinc *Az eldtközött család*-ban (JKK 86.). Máskor is szívesen emlegeti: *Egy magyar nábob* (JKK 1. k. 222.), *Fekete gyémántok* (JKK 2. k. 154.), *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 1. k. 335.), *A lőcsei fehér asszony* (JKK 1. k. 25.), *Öreg ember nem vén ember* (HhM 151.), *Ahol a pénz nem isten* (HhM 96.), *A mi lengyelünk* (HhM 9.) A Jókai regényeiben Palestrina feldolgozásán kívül másokéről (Pergolesi, Haydn) stb. is szó van.
- 5 *Palestrina díttatos szimfóniái* — *Palestrina* (1525—1594)

Lap: Sor:

az európai zene megújítója, híres polifon darabja a „Stabat mater dolorosa” nyolc szólamra.

- 107 : 17 *orgona* — Jókai más művében is szól róla, s az első ilyen hangszert szerinte 1695-ben Bethlen Gergely csináltatta református templom számára Erdélyben a lelkész tiltakozása ellenére, aki szintén „dudá”-nak nevezte. (*Koronát szerelmért* NK 23. k. 111.) Nagy Dezső szerint: „A református egyház templomaiban nem volt orgonaszó hallható 1760-ig. Ez időtájt kezd némely lelképásztor legelőször Erdélyben a templomba orgonát állítani, amire az akkoriban nagyon népszerű Maróthy-féle harmonikus éneklés adott okot.” (*Régi orgonák* Reformátusok Lapja XIII. évf. 1969. márc. 9.)
- jegyzet *Márton Ferenc* — másutt is szívesen hivatkozik Márton mondásaira: „Nem kell minden kérdésre felelni: Azt mondta a híres pápai professzor, Márton Ferenc, a nagy grammatikus.” (*Öreg ember nem vén ember* HhM 224.) Ilyen nevű híres professzort nem találtunk, hanem Márton István (1760—1831) volt neves tanára Pápának. A hajdúnánási iskola rektorságát hagyta ott, hogy tanulmányait Göttingában folytassa, s 1790-től Pápán működött. Az ő vezetésével lett a pápai iskola jó hírnevű, s ő szorgalmazta főiskolai rangra emelését is. Kant tanainak buzgó híve volt, s több grammatikai tankönyvet írt. Bizonyára reá gondolt Jókai, hiszen mondásai a legutóbbi időkig éltek Pápán. I. *Cikkek és beszédek* (I. k. 822.), ahol hasonlóan véti el nevét
- 108 : 21 *pápista eredetű szimbolikus játék* — a betlehemezés szokása a keresztény középkori nisztériumjátékok hagyományát folytatja, ezért nevezi pápista eredetűnek Jókai
- 109 : 16 *a betlehemet hozó gyerek* — Jókai a betlehemes játék bemutatásakor olyan szövegeket említ, amelyeknek változatait megtaláljuk népköltési gyűjteményeinkben, bizonyára gyermekkori emlékeiből táplálkoznak ezek a szövegek. Hegedűsné visszaemlékezéseiben ezt írja: „*Jókai* a karácsonyfa meggyújtása után nagyon el tudott gyönyörködni az égő fán, azt mondja: — Jól tette Krisztus urunk, hogy született, ennyi örömet szerzett vele az emberiségnek! Még az öregeket is megfiatalítja a karácsonyfa fénye. És akkor elkezdte énekelni gyönyörű lágy tenor hangjával ezeket a dalokat:

Siessünk, siessünk, Betlehembe mehessünk,
Ott van a mi Jézuskánk, akit régen keressünk.

Lap: Sor:

Ottan fekszik a jászolban, rongyos kis istállócskában
Széna, szalma testét szúrja, nincsen aki őt ápolja,
Jaj, de szegény az írva!
Vesd le juhász bundácskádát, takard be a Jézuskádát,
Mert nincs neki bocskorkája, sem sarkantyus csizmács-
kája,

Fázik szent lábacska.

(Ezt meg akkor énekelte, mikor karácsony este vacsorához
ültünk:)

Betlehembe jer pajtás,
Ottan léssen jó lakás,
Ser, bor folyik mint a tenger,
Ihatik az ember.”

(Hegedüsné 158—159.)

- 110 4 *ingoványi matrikula* — Az előzőzött családból tudjuk, hogy Malárdy alispán „pompás kastélya Ingoványon” volt, s a fiatalok ott kötöttek házasságot, tehát annak anyakönyvére céloz (JKK 71.). Vö. *A magyar nemzet regényes története* (JKK 1. k. 76. és 498.)
- 33 *egy hallásra megtanulta* — mint Guthay Lőrinc Malárdy Kálmán versét (*A nagy személyvesztő* c. fejezetben)
- 111 5 *Potifárné... Delila története, meg Zsuzsámmáé* — ótestamentomi híres nőszemélyek, akikre gyakran utal művciben. Itteni említésükkel a báró frivolságát jellemzi. Könyvtárából megmaradt egy német nyelvű könyv, amelyet forrásként használt: *Die Frauen der Bibel* In Bildern mit erläuternden Texte 2. Aufl. 1—2. Bd. Leipzig 1857. Hivatkozik is rá *De kár megvénülni* c. művében (HhM 147.)
- 17 *egzisztencia* — szövegmagyarázat, főleg bibliai szöveg filológiai vizsgálata
- 27 *schólet* — Ignókus anekdotikus visszaemlékezése érdekesen világítja meg ezt: „A kis anekdota, mit egyszer velem megértem, több az anekdotánál, mert adalék. Egy szombatos tárgyú regénye jelent meg akkor folytatásonként a Pesti Hírlapban, egy este vendége voltam vacsorára, s azon reggeli folytatásban (1897. febr. 6.) arról volt szó, hogy a szombatos familia asztalára behozták a párolgó *sólet*-eledelt, s meg volt írva, hogy mi a sólet, gölödén, vastagon meghintve libatepértővel. Én azt nem így tudtam, a zsidók nemzeti eledeléről, a sóletről azt tudtam, s minden kétágú ember azt tudja, hogy (mint a délfancia *Cassoulet* étel,

Lap: Sor:

melytől neve s nyilván maga is származik) szárazbab főzelék. Ám gondoltam, lehet, hogy a szombatosok gölödént esznek sóletnek, — mindenesetre megkérdeztem az öreg urat, hogy mikor evett szombatosnál s ilyen sóletet? „Nem láttam én, öcsém, világletemben eleven szombatos, nem-hogy ettem volna nála.” — felelt Móric bácsi. „Hát akkor honnan tetszik tudni az ételüket?” voltam most már kíváncsi. „Megállj csak, meg tudom mondani” volt a felelet. „Egyszer a Király utcában léptem fel követnek s ott voltam hivatalos egy nagy zsidó vacsorán, s az ünnepi fogás gölödén volt. (Nyilván húsvéti vacsora volt, ennek derékfogása valóban gölödénes leves.) No meg azt is tudtam, hogy a zsidók szeretik a libatepertőt, s ez nem rossz lehet a gölödénre, ha jó vastagon meghintik vele. Gondoltam: ez a sólet”. Gondolta — ha Jókai gondolta, akkor így is kellett lennie. Jókai szentül hitte, hogy amit ő gondol, az úgy is van, s ha a valóság más-milyen, annál rosszabb a valóságra nézve. Ez, mondom, anekdota, de adalék is, s megint a Jókai örök hatásának titkát érinti! Tudniillik: hit nélkül nincsen hatás, mint ahogy meggyőzés sincs. Meggyőzés, megejtés, megigézés csak emberi melegtől emberi meleghez lehetséges, tehát csak a vágy s a hit legforróbbjából. Amily varázslatosak a Jókai emberei s elképzelései, annyira megejtők, annyira nem zavarók a valótlanságuk. Mert ő maga hisz bennük, ő ilyennek látja őket, azt gondolja, hogy ilyenek, s nem gondol rá — igaz, nem is akar rágondolni — hogy nem ilyenek. Ez az ő epikai hitele.” (Nyugat XVIII. 1925. I. 142—43.)

112 : 20 *körömfaladék* — falat

113 : 33 *vellikdl* — fejteget

115 : 27 *sénior* — esperes

117 : 29 *Mózes próféta étkezési tilalmai* — a III. könyv. XI. részében található

118 : 22 *vdszonkorsó* — mázatlan cserépkorsó

120 : 8 *abelérdk fescennindí* — a házasságtól tartózkodók gúnydalai
12 *almé* — egyiptomi (ált. keleti, arab) táncosnő. Vö. *Flaubert levelei* (Bp. 1968. 68., ahol egyiptomi *almeh* szerepel 1850-ben)

121 : 13 *celőke* — bot, dorong

123 : 13 *superintendens* — református püspök (régí elnevezés)

14 *dócéja* — bizonyítványa

124 : 1 *jus ecclesiasticum* — egyházi jog

Lap: Sor:

- 124 : 2 *komjádi kánonok* — Komját Nyitra megyei községben 1623. szept. 13-án tartott református zsinat végzése. Fő törvénye az, hogy a ref. egyházban a vezetés kizárólag a papot illeti meg. Latin nyelvű határozatai 1625-ben jelentek meg nyomtatásban Pápán, magyarul 1642-ben Nagyváradon. (Harsányi István: *Komjádi kánonok* Protestáns Szemle 1913.) *A kiskirdlyok* jegyzetében helytelenül Borsod megyéről van szó (JKK 272. ill., 488.)
- 8 *Bözöd-Újfalu* — kisközség a régi Udvarhely megyében (ma, Bezidul Nou), itt volt a székely szombatosok központja. *A kiskirdlyokban* (JKK 2. k. 89.) is említi.
- 20 *paszita* — a keresztlőt követő vendégség
- 22 *kolláció* — vendéglátás, lakoma
- 125 : 10 *békasó* — kavics
- 20 *székifű-herbatej* — kamillatea
- 126 : 11 *József császár* — II. József
- 127 : 23 *kitűnő úszó és búvár voltam* — Vö. *Az eldtkozott család* (JKK 153—54.)
- 128 : 15 *Ego te absolvo* — Én téged feloldozlak 1. *A tengerszemű hölgy* NK 283.)
- 129 : 10 *dákos* — tör, szurony
- 131 : 20 *csivatag* — alacsony, nehezen növő, 1. *A lélekidomár* jegyzete helytelenül értelmezi (JKK 350. ill. 758.)
- 28 *bangita* — bodzaféle (*Viburnus*) cserje *ostormén* — (*Viburnus Lautana*), bodzaféle bokor, termése vörös, amely megfeketedik
- 29 *borbolya* — erdei cserje (*Berberis vulgaris*) *kecskerágó* — virágos cserje, termését papsapkának nevezik (*Evonymus*)
- 30 *iszalag* — kúszó növény (*Clematis vitalba*) *vadkomló* — egynyári gazdasági növény vadon termő változata (*Humulus*)
- 34 *méregcseresnye* — valószínűleg azonos *A régi jó táblabírdk-*ban említett borostyán meggyel (JKK 307.), amellyel Brenóczy grófot megmérgezték. L. *A nyomorék naplója* (NK 22. k. 131.), *A mi lengyelünk* (57.)
- 132 4 *hangafabokor* — *Moesz Gusztáv* szerint a Jókai regényeiben előforduló hangafa azonos a törpe mandulával (*Prunus nana*) (*Jókai növényismerete* — TermTud. Közl., 1925. 117.)
- 10 *somkóró* — *Melilotus officinalis*, mézkerepfajta *vadsóska* — *Lorum*, a kerti sóska vadon termő változata

- 132 : 32 *cíher* — bozót
- 134 : 16 *kiugrott két farkas* — farkasokkal való küzdelemről Jókai több művében ír: *Egy bujdosó naplója* (NK 10. k. 268—69.), *Hétköznapok* (JKK 281.), *Politikai divatok* (JKK 166—170.), *A köszlővű ember fiai* (JKK 1. k. 60.), *A tengerszemű hölgy* (NK 153.), *Az apja fia* (NK 69. k. 31—33.)
- 136 : 8 *Eliézer megcsúfolói* — Jókai homályosan emlékszik, mert Elizeussal történt meg az az eset, amire itt utal. Kisgyermek megcsúfolták. Ezért megátkozta őket, s a gyermekeket medve támadta meg s felfalta (*Kirdlyok könyve* II. rész 23—24.)
- 137 : 10 *földmgyldzva* — csomóba rakva *targally* — azokat a száraz gallyakat nevezik így, amelyek maguktól hullanak le az erdőn. Jókai egyik novellás kötetnek is ezt választotta címül. (*Targallyak*) Másutt is szívesen használja ezt a szót: *Eppur si muove* (JKK 1. k. 348.), *Egy játékos, aki nyer* (JKK 33.), *Petki Farkas leányai* (NK 23. k. 33.), *Láda! Kérnek! Jősz-e?* (NK 69. k. 96.), *A kiskirdlyok* (JKK 1. k. 200.), *Ahol a pénz nem isten* (HhM 72.)
- 138 : 7 *hajcihő* — másutt *hajcécu*, *hajcécb* formában említi
- 139 : 16 „*louve*” — nőstényfarkas és utcalány jelentésű francia szó
- 140 : 16 *cech* — Ezzel kapcsolatban Tolnai Vilmos így ír: „Jókai mindig *győzi* szóval: kincstára kifogyhatatlan, s ha nem tudja is, de ösztönösen mindig érzi, hogy a rokonszavak közt milyen értelmi, de főleg milyen hangulati különbség van. Ritka eset, hogy nem talál magyar szót valamely fogalomra: „Bár a cechet kifizette volna — lamentált a korcsmáros” s a lap alján megjegyzi: „Nincs rá magyar szó a szótárban.” (MNy 1925: 99.) Tolnai hozzátéveszi: „a mulatság árát”. Jókai *A kuruti rektor* (N 1897. jun. 3.) c. írásában azt vallja, „a szótár szerint Zechen — dorbézolni”.
- 141 : 1 *turcsi* — ló: *Öreg ember nem vén ember*-ben olvassuk: „házam viskó, borom vinkó, lovam turcsi, de az enyém” (499.), *A mi lengyelünk* (9.)
- 5 *górni* — dobni, hajítani, repülni
- 31 *a Pentateuch szerzője* — Ez Mózes —, a Pentateuch az ótestamentumban az első öt könyv görögös neve. L. még *Fekete gyémántok* (JKK 1. k. 1.), *Egy az Isten* (NK 2. k. 90.), *Ahol a pénz nem isten* (HhM 51.)
- 32 *ab origine* — kezdettől fogva
- 142 : 25 „*robinia pseudacacia*” — akácfa. Ezt a fafélért Robin János hozta Pennsylvaniából Európába, s róla kapta latin nevét,

Lap: Sor:

1601—1635 közt. Magyarországon a XVIII. században Tessedik Sámuel lelkes támogatásával terjedt el. Mikor Tessedik 1767-ben Szarvasra került, egyetlen akácfát talált a paplak udvarán, s élete végén már százezernyi akácfa díszlett a faluban és a környező tanyákon (Wellmann 79—80.). Jókai különböző műveiben mást mond róla. *Romano csibakéro sziklaribe* c. alcsúti kirándulásáról szóló cikkében még azt írta, hogy Magyarországon még nem volt akácfa 1819-ben, amikor az alcsúti pusztát a főherceg megszerezte (*Még egy csokrot* NK 69. k. 172.), a *Rab Ráby*-ban pedig, hogy 1786-ban, amikor a Neugebäudét építik, nem ismerték az akácfát, mert az elsőt csak 20 évvel később ültették. (JKK 236 : 26.) *A barátságos lévitában* áll tehát legközelebb a tudományos valósághoz.

* * *

Ez úton mondok hálás köszönetet mindazoknak, akik munkámban segítséget nyújtottak. Külön köszönet illeti értékes felvilágosításaiért *Belia Györgyöt*, *Beliczay Angeldt*, *Csorba Zoltánt*, *Erdélyi Istvánt*, *Kovács Ilondt*, *Kozma Viktóriát*, *Lengyel Béliát*, *Lengyel Dénest*, *Nagy Miklóst*, *Péter Zoltánt*, *Szekeres Lászlót*, *Varga Irént*, *Vayerné Zibolent*, *Agnest*, *Tompa Józsefet*.

Dr. Szongoth Jánosnak nagyon köszönöm, hogy a regény kéziratának lapjait mindenkor szívesen bocsátotta rendelkezésemre.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A regény kéziratának 169. lapja
(Eredetije dr. Szongoth János tulajdonában)
- II. A regény első kiadásának címlapja
- III. Jókai fényképe 1898-ból
(Eredetije a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában)
- IV. Dédes látképe 1849-ben; Jókai festménye
(Eredetije a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában)

NÉVMUTATÓ

- Aldridge, Ira 205
Almásy Pál 169
Anna, királyné 214
Ányos Pál 212
Arany János 153, 204, 213
- Babits Mihály 178
Balsamo, Giuseppe (Cagliostro)
174, 221
Bánffy Dezső 156, 158
Barkassy András 220
Barkassy Pál 220
Baross Gyula 226
Bartók Lajos 158
Bátky Zsigmond 230
Belia György 180, 217, 239
Beliczay Angela 239
Benke Albert 224
Benke József 107
Bessenyei György 206
Bethlen Gergely 234
Bíró Márton (Padányi) 165
Bocskai István 208
Bónis Sámuel 171
Borovszky Samu 202
Borsos István 213
Bottyán (Vak) János 201
Bozóky Mária 150
Buday Dezső 178
Bückler, Johann (Schinderhan-
nes) 174, 200
- Bük Zsigmond[†] 169
Bülau, Friedrich 221
- Cacus 198
Cagliostro (Balsamo, Giuseppe)
174, 221
Corvinus (Mátyás király) 200
- Csáky 207
Csányi Benjámín 229
Csorba Zoltán 181, 225, 239
Csüry Bálint 226
Czuczor Gergely 196
- Damokos Tamás 201
Deák Ferenc 160
Déryné Széppataki Róza 218
Dezső Gyula 180
Diószegi Sámuel 212
Dumas, Alexandre père 221
Dvorzsák János 144, 170, 210 —
— 11, 229
- Eötvös József 160
Eötvös Loránd 162
Erdélyi Ferenc 183
Erdélyi István 239
Erdélyi János 211
- Faludi Ferenc 232
Fazekas Mihály 212

- Fáy Barnabás (Bertalan) 169—70
 Fényes Elek 144, 168, 195,
 214—19, 225, 233
 Ferdinánd I., magyar király
 214
 Ferdinánd III. magyar király
 205
 Ferenc I. magyar király 229,
 233
 Ferenc József I., magyar király
 152—53, 158
 Ferenczi Zoltán 151
 Feszty Árpád 154
 Feszty Árpádné, Jókai Róza
 146, 154
 Feszty Masa 174, 194
 Flaubert, Gustave 236
 Fogarasi János 196
 Fülöp Gábor (Felsőöri) 168, 169
- Gaál Kálmán 154
 Galenus, Claudius 198
 Gál János 178
 Gálos Borbála (Fülöp Gáborné)
 168
 Genthon István 222
 Goethe, Johann Wolfgang 212
 Grassalkovich Antal 174, 217—18
 Gulyás József 211, 224
 Gvadányi József 204
 Györfly István 230
- Hankiss János 179, 205
 Harsányi István 237
 Harsányi Zoltán 180, 228
 Haydn, Joseph 233
 Hegedüs Sándor 154, 156, 168,
 172—73
 Hegedüs Sándorné Jókay Jolán
 144, 168, 172—74, 199, 214,
 224, 233
 Herman Ottó 161
- Holberg, Ludovicus 213
 Horváth Béla 173, 225
 Horváth Béla ifj. 144, 195
 Horváth Boldizsár 160
 Horváth Gyula 156
 Horváth Mihály 164, 209
 Hugo, Victor 51
 Hunyadi János 152
 Hunyadi Mátyás (király) 200
 Huray István 147
 Hübner, Johann 210
- Ignác Rózsa 226
 Ignotus 235
 Incze Gábor 178
 Ipolyi Arnold 214, 228
 Irányi Dániel 160
- Jacopone da Todi 233
 Jankovich Antalné 207
 Jókai Mórné l. Laborfalvi Róza
 Jókai Róza l. Feszty Árpádné
 Jókay Jolán l. Hegedüs Sándorné
 Jókay József 220
 Josipovich Antal 171
 József II, magyar király 164,
 166—67, 169, 174, 203, 209,
 225, 229, 237
 József főherceg 230
- Kacziány Ödön 230
 Kájel Aladár 179
 Kakas Márton 200
 Kalmár György 200
 Karacs Ferenc 229
 Károly III., magyar király 217,
 219
 Károlyi Sándor 206
 Kazinczy Ferenc 169, 173, 197,
 224
 Kazinczy Gábor 173
 Kende Erzsébet 207

- Keve Mária 207
 Kisfaludy Károly 206
 Klein Gáspár 144, 169—70, 209,
 211, 225
 Komáromy József 223
 Kossuth Lajos 161
 Kovács Ilona 239
 Kovács János (Jókai Mór álneve)
 172
 Kozma Viktória 239
 Kőrös Endre 179
 Krecsányi Ignác 159
 Krúdy Gyula 177
 Krücken, Oscar von 151
 Kubát 78
 Kutas Imre 174

 Laborfalvi Róza 144, 162, 171—
 72, 218, 224
 Lavater, Johann Caspar 168—70,
 174, 188, 212
 Lengyel Béla 239
 Lengyel Dénes 239
 Linné, Carl 212
 Lipót I., magyar király 205,
 216, 233
 Lipót II., magyar király 229
 Löwe, Heinrich Georg 232
 Lynkaeusz 225

 Madarász Imre 154—55
 Mályusz Elemér 144, 164—67,
 169
 Marczali Henrik 207
 Mária, magyar királynő 214
 Mária Terézia, magyar királynő
 217—18
 Marjalaki Kiss Lajos 144
 Markovitz 167
 Maróthy György 234
 Márton (Ferenc) István 234

 Melczer László 169—70
 Mesmer, Franz Anton 174, 214
 Mikes Kelemen 226
 Mikszáth Kálmán 144, 152, 155,
 162, 175, 177
 Miskolczy Károly 200
 Miskolczy Simon János 173,
 225, 229
 Mocsáry 223
 Moesz Gusztáv 237
 Molière 174
 Molnár Ferenc 178
 Murányi 215
 Münster, Sebastianus 170, 208

 Nagy Dezső 234
 Nagy Lajos 173
 Nagy Miklós 164, 239
 Neumann M. 150
 Niczky Kristóf 201

 Ocskay László 201
 Oltványi Ambrus 181, 192
 Orosz László 170, 212
 Ounapuu, E. J. 150
 Ovidius 200
 Óváry László 169, 224

 Padányi Biró Márton 165
 Palestrina, Giovanni Pierluigi da
 233
 Palmeos, Palma 150—51
 Pászthory Sándor 167
 Pattantyus Balázs 201
 Pauler Tivadar 161
 Pergolesi, Pergolese 233
 Pesty Frigyes 145, 160, 210—11
 Péter Zoltán 239
 Petőfi Sándor 168, 181
 Pintér Jenő 180
 Pitaval, François Gayot 200
 Podmaniczky család 194

- Pompéry János 157
 Pulszky Ferenc 217
 Pulszky Sámuel 217
 Pulszky Sándor 174, 217
- Rácz Endre 172—73
 Radvánszky Ferenc 169
 Ragályi József 169
 Rákóczy János 171, 224
 Rákosi Viktor (Sipulusz) 155—56
 Rátz György 220
 Robin János 238
 Román János 213
 Rudolf I., magyar király 215
- Sassy Csaba 226
 Schajdler, Jean Michael 227
 Schinderhannes l. Bückler Jo-
 hann
 Sebe Lajos 172
 Sennyey László 197, 231
 Silhouette, Étienne de 212
 Simon János l. Miskolczy Simon
 János
 Sipulusz l. Rákosi Viktor
 Sótér István 180
 Steinitz, Hugo 151
 Stowe, Harriet Beecher 150
- Szabó Aladár 179
 Szabó Gyula 183
 Szabó István 195
 Szabó Károly 210
 Szalay András 220
 Szalay László 206
 Szisz Károly 233
 Szathmáry Király József 169
 Szekeres László 239
 Szendrei János 145, 203, 219
 Szentbenedeki Mihály 200
 Szent István, magyar király 205,
 215—16, 231
- Szigethy Mihály 168, 227
 Szilágyi Sámuel (Piskárkosi) 231
 Szini Gyula 226
 Szinnyci József 145, 168—69
 Szirmay Antal 145, 170, 185, 197,
 200—202, 204, 206, 209, 213—
 14, 219—22, 224, 226, 228,
 230, 232
 Szongoth János 147, 239
 Szőnyi Virág Mihály 166
- Takáts Sándor 145, 160—61,
 163
 Telepy György 173, 229
 Telepy Károly 229
 Telepy Katalin 230
 Tessedik Sámuel 145, 167, 239
 Thököly Sebestyén 200
 Tisza Kálmán 153, 160
 Tolnai Vilmos 145, 179, 205,
 238
 Tompa Mihály 181
 Tompa József 239
 Tóth Lőrinc 173
 Török István 112
 Török Lajos 224
 Trencsényi—Waldapfel Imre 194
- Ulászló II., magyar király 214
- Vadnay Károly 172—73
 Vajda János 158
 Valentiny Károly 144
 Ványi Ferenc 180
 Varga Irén 239
 Vargha Balázs 225
 Vass Vince 179
 Vay-család 207
 Vay József 169
 Vayerné Zibolen Ágnes 212,
 239
 Veres Sándor 154

Vergilius 198, 227 -
Voltaire 231
Vörösmarty Mihály 220

Wekerle Sándor 161—62
Wellmann Imre 145, 167, 239

Werbőczy István 205

Zibolen Ágnes l. Vayerné

Zsigmond Ferenc 177—78

Zsigmond, magyar király 202, 214

TARTALOM

Előszó	5
A böjtös ebéd	8
A disznótoros ebéd	33
A Lavater	49
Bíró uram	59
Itt van hát Barátfalva	70
A világon kívül	83
A farkasvadászat	123
Mi volt az a nagy változás?	140
Jegyzetek	143
Rövidítések	144
Kézirat, kiadások, fordítás	146
Keletkezése, forrásai	152
Jókai a felekezeti békéért	159
A léviták helyzete a XVIII. században	164
További források	168
Tardonai emlékek	171
Irodalom	176
Szövegváltozatok	182
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	192
A képmelléletekről	240
Névmutató	241

